

วิเคราะห์องค์ประกอบพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง ดาหลัง

เรื่องดาหลังเป็นวรรณคดีที่ใช้สำหรับแสดงละครในราชสำนัก ดังนั้นโดยเนื้อหาพื้นฐานแล้วก็ย่อมมีองค์ประกอบหลักตามลักษณะวรรณกรรมบันเทิงประเภทนิทานทั่วไป คือมีโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร อีกทั้งมีกลวิธีการประพันธ์ในรูปแบบของละคร เพื่อจะใช้เป็นสื่อให้ผู้อ่านและผู้ชมได้รับรสในอีกรูปแบบหนึ่ง จึงสมควรจะได้วิเคราะห์องค์ประกอบพระราชนิพนธ์บทละครในด้านองค์ประกอบต่าง ๆ อันได้แก่ โครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร ลักษณะคำประพันธ์ และกลวิธีการดำเนินเรื่อง ดังต่อไปนี้

3.1 โครงเรื่อง

โครงเรื่องเป็นการเรียงลำดับของเหตุการณ์ที่ประกอบขึ้นเป็นรูปเค้าโครงร่างแห่งเนื้อเรื่องซึ่งเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกัน กุหลาบ มัลลิกะมาส กล่าวไว้ว่า โครงเรื่องที่ดีและที่ผู้อ่านนิยมนั้น คือโครงเรื่องที่มีปัญหา หรือความขัดแย้งที่สำคัญเกิดขึ้นกับตัวเอกของเรื่อง เป็นปัญหาหรือความขัดแย้งที่มีความเข้มข้นรุนแรง มีอิทธิพลที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบอย่างแรงต่อวิถีชีวิตของตัวเอกของเรื่อง¹

สำหรับโครงเรื่องในดาหลังมีแนวการดำเนินเรื่องเป็นไปตามแบบนิทานปันทย ดังที่ ดร. ทีโอดอร์ บิโกลด์ ได้เขียนไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง วรรณกรรมชาวว่า

Panji romances always turn on the quest of the hero for his beloved and betrothed princess, who is lost or

¹กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2529). หน้า 101.

abducted or simply has gone on a journey. In the end the two ones always united²

นอกจากนี้ตามความนิยมของนิทานปันทยในช่วงหลังก็มักพบการสร้างโครงเรื่องให้สนุกสนานด้วยการกล่าวถึงเหตุการณ์รัก ๆ ใคร่ ๆ ของเจ้าชายกับหญิงผู้มืกาเนิดต่ำต้อย และภายหลังหญิงคนนี้ได้แต่งงานเพื่อป้องกันมิให้ เจ้าชายพลาดจากการอภิเษกกับคู่หมั้นของตน³

สำหรับเรื่องดาหลัง ก็ได้พบแนวการสร้างโครงเรื่องตามนิทานมลายู คือมีการสร้างโครงเรื่องหลักตามแนวนิทานเดิมในชวาบาลี และมีแนวนิยมการปรับเสริมโครงเรื่องด้วยการกล่าวถึงเหตุการณ์ชีวิตรักแรกของระเด่นมมนตรีกับหญิงต่ำศักดิ์ตามแนวนิทานในช่วงหลัง นอกจากนี้ก็มีโครงเรื่องรอง ๆ ที่เข้ามาประกอบในโครงเรื่องใหญ่ ทั้งนี้ก็เพื่อจะใช้โครงเรื่องรองนั้นให้มีความสัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่ ในจุดประสงค์ต่าง ๆ อีกทั้งช่วยเสริมรสชาติของเรื่องให้เกิดความสนุกสนานยิ่งขึ้น ซึ่งก็จะพบเหตุการณ์ย่อย ๆ เกี่ยวกับการผจญภัย และทาศึกสงคราม มิเพียงแต่เป็นชีวิตของตัวเองเท่านั้น แต่ตัวละครอื่น ๆ ก็เข้าร่วมแสดงบทบาทอีกด้วย ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงโครงเรื่องใหญ่ และโครงเรื่องรองดังนี้

3.1.1 โครงเรื่องใหญ่

โครงเรื่องใหญ่ของเรื่องดาหลังกล่าวถึงชีวิตและการผจญภัยของระเด่นมมนตรีผู้เป็นตัวเอกฝ่ายชาย และระเด่นบุษบา ก้าโรละผู้เป็นตัวเอกฝ่ายหญิงของเรื่อง ผู้แต่งกำหนดให้ระเด่นมตรีนับรักกับหญิงต่ำศักดิ์คือนาง เกนบุษบา จนทำให้ระเด่นมตรีนั่งนางบุษบา ก้าโรละผู้เป็นคู่หมั้น ต่อมานาง เกนบุษบาตายมีผลผลักดันให้ระเด่นมตรีนอกจากเมืองกูเรบัน ผจญภัยด้วยการปลอมตัวเป็นปันทย ดาหลัง ความที่ระเด่นมตรีนมีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง ประกอบกับยังมีประสบการณ์น้อยในการเรียนรู้จักคน จึงยังผลให้ระเด่นมตรีน้องตกระกำลำบาก จนได้มาพบกับระเด่นบุษบา ก้าโรละอย่างไม่ได้คาดคิด การพบครั้งนี้มีผลกระทบต่อชีวิตของคนทั้งสองอย่าง

²Theodore G. TH. Pigeaud, Literature of Java (Netherlands: The Hague, Martinus Nyhoff, 1967), P. 206.

³S.O. Robson, "Introduction-Panji Story" in Wangbang Widaya (Netherlands: The Hague, Martinus Nyhoff, 1971), P. 13.

รุนแรง แทนที่เรื่องจะจบลงได้อย่างง่าย ๆ กลับทำให้ทั้งสองมีอันต้องพราวจากกันไปอีก โดยที่
 ระเด่นมนตรีต้องตระกะลำบากและพญายักษ์ต่อไป ในขณะที่ระเด่นบุษบากำโละต้องจากบ้านเมือง
 และอยู่ในร่างของเจ้าชายพเนจรอย่างน่าสงสาร ด้วยพลังความรักของคนทั้งสองมีผลผลักดัน
 ให้ทั้งคู่ออกติดตามหากัน ต้องพญายักษ์ จนมีชื่อเสียงในแคว้นแดนชวา ต่อมาพบกันโดยบังเอิญ
 กระนั้นผู้แต่งได้วางปมปัญหาขัดแย้งปมสุดท้ายไว้ คือทำให้ทั้งสองไม่สามารถจากกันได้ แต่ในที่สุด
 ระเด่นบุษบากำโละจากรระเด่นมนตรีได้ และคืนร่างเป็นหญิงดังเดิม ระเด่นมนตรีจึงได้นางเป็นชายา

จะเห็นโครงเรื่องใหญ่ดังกล่าวนี้ ได้ใช้ปมปัญหาขัดแย้งเพื่อนำไปสู่
 การพัฒนาเรื่องอย่างสมเหตุสมผลและชวนติดตาม กล่าวคือ ผู้แต่งเลือกปมปัญหาสำคัญอันได้แก่
 ความรักไม่สมหวัง ซึ่งเริ่มจากปมปัญหาแรก ตัวละครเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิงต้องพลัดรักกัน
 ตั้งแต่ในช่วงแรกของเรื่อง แม้ว่าจะได้หั้นหมายกันไว้ตามประเพณีก็ตาม ปมปัญหาในช่วงนี้เกิดจาก
 ตัวเอกฝ่ายชายคือระเด่นมนตรีไม่สนใจคู่หมั้นของตัวเอง ไม่คิดที่จะไปผูกความสัมพันธ์กับคู่หมั้น
 เลย ยิ่งเมื่อระเด่นมนตรีเกิดไปหลงรักหญิงต่ำศักดิ์อย่างนางเกนบุษบาเข้า ก็ยิ่งทำให้ระเด่นมนตรี
 ถึงกับคิดตัดเยื่อใยที่มีต่อคู่หมั้น ผลกระทบจากปัญหานี้มีใช่เพียงจะทำให้ระเด่นมนตรีต้องสูญเสีย
 ระเด่นบุษบากำโละคู่หมั้นไปเท่านั้น แต่ทำให้ระเด่นบุษบากำโละและญาติวงศ์ที่ตาหาต้องได้รับความ
 ความอับอายจากการถูกตัดหมั้นในครั้งนี้ ซึ่งมีผลต่อจิตใจของนางและท้าวตาดหายิ่งนัก

ปมปัญหาที่ 2 ที่ทำให้ความรักไม่สมหวังเพิ่มขึ้นต่อมาก็คือ ปมปัญหา
 ขัดแย้งระหว่างตัวเอกฝ่ายชายกับท้าวกูเรปันพระบิดาของตน ปมปัญหาช่วงนี้เป็นปัญหามานะ เรื่อง
 ของศักดิ์ศรีวงศ์ตระกูล ซึ่งก็มีผลทำให้ท้าวกูเรปันสั่งประหารนางเกนบุษบา การคลี่คลายของปมปัญหานี้
 นี้แทนที่จะช่วยแก้ปัญหาก็กลับทำให้ระเด่นมนตรีกลับมาหาคู่หมั้นของตัวเอง แต่กลับยิ่งทำให้ระเด่นมนตรี
 เศร้าเสียใจขนาดหนัก รู้สึกเกลียดชังต่อประเพณีการหมั้นของวงศ์เทวา ในที่สุดก็ต้องตัดสินใจไปตาม
 ชะตากรรม

ปมปัญหาที่ 3 ที่ทำให้เรื่องน่าติดตามขึ้นก็คือ ปมปัญหาขัดแย้งกันระหว่าง
 ตัวเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิง แม้ว่าชะตากรรมจะนำให้ทั้งสองมาอยู่ใกล้ชิดกัน แต่ก็ไม่ว่าจะสมรัก
 กันได้ ทั้งนี้เพราะตัวเอกฝ่ายชายปลอมตัวมาในสภาพชายต่ำศักดิ์ แต่กลับไปเกิดหลงรักคู่หมั้นคือ
 ตัวเอกฝ่ายหญิงเข้า วิธีแก้ปัญหาคือตัวเอกฝ่ายชายคือ แทนที่จะเปิดเผยตัวเอง และนำชบวน
 เกียรติยศมาอภิเษกให้ถูกต้องตามประเพณี ระเด่นมนตรีกลับใช้อารมณ์รุนแรง เข้าแก้ปัญหาคือด้วยการ

เข้าประชิดถึงตัวนาง แต่นางก็กลับจาระเด่นมนตรีคู่มั่นของตนไม่ได้ ช้ำร้ายในช่วงบมัญญาหน้า
ได้เกิดบมัญญาซ้อนขึ้นมาคือ บมัญญาความขัดแย้งระหว่างตัวเอกฝ่ายชายกับท้าวดาหพระบิดา
ของนางเอก และระตูประดาหนฝ่ายปฏิปักษ์ ทั้งนี้เพราะท้าวดาหารู้สึกแค้นใจวิเนหนัดดาที่ตัดหมั้น
พระธิดาของตน จึงได้ยกนางบุษบาแก้วและให้ระตูประดาหน วิธีคลี่คลายบมัญญาของระเด่นมนตรี
ตอนนั้นก็คือ ลอบฆ่าระตู แต่กลับมีผลทำให้คู่มั่นของตัวเองต้องรับเคราะห์กรรมในการแบลหา ทำให้
ตัวเอกทั้งสองต้องพลัดพรากจากกันคนละทิศทาง

บมัญญาที่ 4 ที่ทำให้เรื่องสนุกสนานยิ่งขึ้นก็คือ ทั้งสองพลัดพรากจากกัน
และต่างเข้าไปสู่เหตุการณ์ผจญภัยและทาศึกสงคราม ทั้ง ๆ ที่ต่างก็รักกันแล้ว ในช่วงนี้จะพบความ
รู้สึกของตัวเอกทั้งสองที่ต่างฝ่ายต่างก็อาลัยอาวรณ์ถึงกันในขณะที่ต่างต้องพลัดพรากจากกันไป
เผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ จึงไม่อาจจะสมรักกันได้เลย กระนั้นแม้ว่าทั้งสองจะต้องแยกจากกันไป แต่
ด้วยพลังแห่งความรักอันแรงกล้า กลับทำให้ทั้งสองเกิดความมุ่งมั่นออกติดตามหากันอย่างไม่ลดละ
จนต่อมาก็ได้ทราบข่าวถึงกันและนัดแนะไปพบกันที่เมืองกาหลัง

บมัญญาที่ 5 เป็นบมัญญาสุดท้ายที่ตัวเอกจะต้องเอาชนะให้ได้เพื่อ
จะเข้าไปสู่การคลี่คลายเรื่องทั้งหมด บมัญญาตอนนี้ทำให้ตัวเอกไม่สามารถจะสมรักกันได้เลย ทั้ง ๆ
ที่อยู่ใกล้ชิดกันแต่เขี้ยว กล่าวคือตัวเอกฝ่ายหญิงอยู่ในร่างชายเพราะองค์อัยกาได้สาปเอาไว้
และไม่สามารถจะจำฝ่ายชายได้เลย ตอนนี้องที่ระเด่นมนตรีก็รู้สึกทุกข์ใจอย่างมากและเห็นใจนาง
ที่อยู่在这种ที่ จึงได้ตัดสินใจไม่ปิดไฟแดงที่หน้าเพื่อจะให้ฝ่ายหญิงมีทางจำตัวเองได้ และในที่สุด
เรื่องก็คลี่คลายไปด้วยดี คือระเด่นมนตรีบุษบาแก้วและหรือมิสาประหมังกุหนึ่งก็คืนร่างเป็นหญิงดังเดิม
และตัวเอกก็ได้สมรักกัน

การสร้างบมัญญาด้วยรักไม่สมหวังจากบมัญญาต่าง ๆ เหล่านี้ นอกจาก
จะทำให้เรื่องสมเหตุสมผลและชวนติดตามแล้ว ยังทำให้โครงเรื่องมีเอกภาพได้อีกด้วย ทั้งนี้เพราะ
ในโครงเรื่องมีองค์ประกอบต่าง ๆ ที่นำมาสร้างบมัญญาขัดแย้งได้สอดคล้องประสานกันอย่างเหมาะสม
กล่าวคือ ผู้แต่งเลือกใช้อารมณ์ บุคลิกภาพส่วนตัวของตัวเอกฝ่ายชายในช่วงชีวิตแรกให้เป็นพื้นฐาน
สำคัญที่สามารถทำให้เกิดความขัดแย้งกับประเพณีวงศ์เทวา ความคิดญาติผู้ใหญ่ได้เป็นอย่างดี
จนทำให้เกิดรักไม่สมหวังมาตลอด ด้วยอารมณ์บุคลิกภาพนี้เองก็สามารถไปขัดแย้งกับฝ่ายปฏิปักษ์
จนทำให้การชิงนางอย่างรุนแรงซึ่งยิ่งทำให้เรื่องยุ่งยากเข้าไปอีก วิธีการที่จะทำเรื่องค่อย ๆ

คลี่คลายไปด้วยดี ก็คือการใช้ความรักมุ่งมั่นต่อกันของตัวเอกในช่วงชีวิตหลังให้สามารถเอาชนะเหตุการณ์พญกัณฑ์ ทาตักสงคราม ตลอดจนเหตุการณ์ที่ทำให้ตัวเอกฝ่ายหญิงกลายเป็นชายและจำฝ่ายชายไม่ได้ และในที่สุดก็สามารถทำให้เรื่องลงเอยกันได้ เอกภาพในโครงเรื่องจึงเกิดจากองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ที่ประสานกัน โดยมีอารมณ์และบุคลิกภาพของตัวเอกฝ่ายชายในช่วงชีวิตแรกทำให้เกิดเรื่องขัดแย้งในเหตุการณ์ต่าง ๆ แต่มีความรักมุ่งมั่นต่อกันของตัวเอกในช่วงชีวิตหลังที่จะสามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ จนทำให้เรื่องคลี่คลายไปสู่แนวรักสมหวังได้จนถึงที่สุด

3.1.2 โครงเรื่องรอง

โครงเรื่องรองในดาหลังเป็นโครงเรื่องที่แทรกอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ เหตุการณ์ในโครงเรื่องรองเกิดขึ้นกับตัวละครอื่น ๆ ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่ ขณะเดียวกันโครงเรื่องรองบางโครงก็เป็นเพียงโครงเรื่องช่วยเสริมโครงเรื่องใหญ่ให้มีความสนุกสนานมากขึ้น ซึ่งอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับโครงเรื่องโดยตรง เนื่องจากโครงเรื่องรองเป็นโครงเรื่องที่แทรกอยู่ในเรื่อง จึงทำให้เกิดการเดินเรื่องไม่ซับซ้อนเท่าโครงเรื่องใหญ่ และสามารถจะสิ้นสุดได้ในเวลารวดเร็ว สำหรับโครงเรื่องรองที่ปรากฏในเรื่องนี้สามารถแบ่งพิจารณาได้เป็น 2 กลุ่มด้วยกันคือ โครงเรื่องที่สัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่ และโครงเรื่องอิสระดังจะได้กล่าวต่อไป

3.1.2.1 โครงเรื่องรองสัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่

โครงเรื่องรองที่สัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่ คือโครงเรื่องที่แทรกอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ ดำเนินไปเพื่อจะให้ความสัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่ในการช่วยคลี่คลายเหตุการณ์ในโครงเรื่องใหญ่อันเป็นชีวิตรักพญกัณฑ์ของตัวเอก โครงเรื่องรองเหล่านี้ได้แก่

การศึกษาสงครามของระเด่นจะหรั่งที่เมืองมะงาตา
โครงเรื่องรองที่มีบทบาทช่วยคลี่คลายเหตุการณ์ชีวิตการพญกัณฑ์ของระเด่นมนตรีที่อยู่ในสาเกที่กำลั้งจมอยู่ในกลางทะเล การที่ระเด่นจะหรั่งไปทำสงครามเมืองมะงาตา ก็เพื่อจะแก้แค้นระตูมะงาตาและติดตามข่าวระเด่นมนตรี

การพญกัณฑ์ของระเด่นจะหรั่งและระเด่นจินตระวันหนา
ที่เมืองกาหลัง การที่ระเด่นจะหรั่งและระเด่นจินตระวันหนาไปเมืองกาหลังทำให้เกิดปัญหาที่ระเด่นศิริกัน ผู้ที่เข้ามาปราบคือระเด่นบุษบากำโลละ จากเหตุการณ์ความขัดแย้งครั้งหนึ่ง ระเด่นจะหรั่งได้พบระเด่นบุษบากำโลละ และได้เล่าให้นางบุษบากำโลละทราบว่าขณะนี้ระเด่นมนตรีกำลั้งติดตามหานาง

อยู่ ทำให้นางมีกำลังใจมากขึ้นในการติดตามหาระเด่นมนตรี

การพลัดพรากของระเด่นจะหรั่งจากพระญาติวงศ์ที่เมืองกาหลัง การพลัดพรากของระเด่นจะหรั่งจะช่วยทำให้ไปพบระเด่นมนตรีที่เมืองหมันหยาบา เอ็ดระเด่นจะหรั่งจึงได้นำข่าวของระเด่นบุษบาที่โกลาเลให้ระเด่นมนตรีทราบว่าเป็นนางก็กำลังติดตามหาระเด่นมนตรีอยู่ และทำให้ระเด่นมนตรีมีกำลังใจในการติดตามหานางอีกเช่นกัน

ในการพิจารณาโครงเรื่องทั้ง 3 โครงเรื่องพบว่า โครงเรื่องรองเหล่านี้ช่วยคลี่คลายเหตุการณ์ในเรื่องดังกล่าว และทำให้เรื่องสนุกสนานมากขึ้น คือแทนที่จะมีเรื่องเกี่ยวกับชีวิตรักและการพลัดพรากของตัวเองเพียงอย่างเดียว ก็เปลี่ยนบรรยากาศไปสร้างเหตุการณ์การรบพุ่งของระเด่นจะหรั่ง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการค้นเหตุการณ์ขณะที่ระเด่นมนตรีใช้ชีวิตอยู่กับนางพญานาค และการพจญภัยของระเด่นทั้งสองที่เมืองกาหลังก็ใช้ช่วยค้นเหตุการณ์ขณะที่ระเด่นมนตรีอยู่กับนางจินตหรา การพลัดพรากของระเด่นจะหรั่งที่เมืองกาหลังก็ใช้ช่วยค้นเหตุการณ์ขณะที่ระเด่นมนตรีอยู่กับนางหยิ่งหยิ่งสำหรับ นอกจากนี้ยังทำให้เห็นลักษณะเด่นของตัวละครรอง คือระเด่นจะหรั่งและระเด่นจินตหราวันหน้าที่มีบุคลิกภาพที่ว้าวหวาย อดอาจ เด็ดขาด และมีความสามารถในการทำศึกสงคราม ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นคุณธรรม และความรักในพระญาติวงศ์ของระเด่นจะหรั่ง โครงเรื่องรองดังกล่าวนี้จึงมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่อีกทั้งช่วยสร้างรสชาติในเหตุการณ์ต่าง ๆ เพิ่มขึ้น

3.1.2.2 โครงเรื่องอิสสระ

โครงเรื่องอิสสระ คือโครงเรื่องแทรกอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ แม้จะเกี่ยวข้องกับเรื่องอยู่บ้าง แต่ก็สามารถแยกเป็นอิสสระจากโครงเรื่องใหญ่ได้ โดยมีได้ทำให้โครงเรื่องใหญ่เสียเอกภาพไป ทั้งนี้เพราะจุดประสงค์ในการสร้างเรื่องคือ เพิ่มความสนุกสนานให้แก่เรื่อง โครงเรื่องอิสสระเหล่านี้ได้แก่

ชีวิตรักและการพจญภัยของระเด่นกุสุมาหรา ระเด่นกุสุมาหราต้องการติดตามหาพระบิดา ดังนั้นจึงได้เกิดเหตุการณ์ย่อย ๆ ในโครงเรื่องรองถึง 4 เหตุการณ์ ได้แก่ เหตุการณ์ชีวิตวัยเด็กที่ขอลอกติดตามพระบิดา เหตุการณ์การพจญภัยต่อสู้กับควายปีศาจที่เข้ามาขัดขวางระหว่างทาง เหตุการณ์ตอนเป็นหนุ่มไปเมืองตรยไเสและได้นางสุหรাত্রสามาเป็นคนรัก และเหตุการณ์ที่ระเด่นกุสุมาหราได้เป็นสายใยเชื่อมโยงให้ระเด่นมนตรีกลับไปได้คืนดีกับ

นางจินตหราอีกครั้งหนึ่ง โครงเรื่องรองทั้ง 4 นี้ทำให้เรื่องมีความสนุกสนานในด้านชีวิตผจญภัยของระเด่นกุสุมาหรา ทำให้เห็นบุคลิกภาพ ความสามารถของระเด่นกุสุมาหราในวัยเด็ก ที่ยังช่วยเสริมความรักภายในครอบครัวโดยมีระเด่นกุสุมาหราเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ในชีวิตของป้าหนีหรือระเด่นมนตรีกับนางจินตหรา และมุมมองชีวิตรักหนุ่มสาวในแนวรักกระจุ้มกระจิม

ชีวิตการผจญภัยของพระชายาทั้งสอง พระชายาทั้งสองต้องการออกติดตามหาสามีของตน จึงปลอมตัวเป็นชายฉ้อโมะชัปรา เพื่อฟังข่าวสามี และได้เข้าไปอยู่เมืองปรหมอดันจนเข้าไปไม่มีความสัมพันธ์เชิงพิศวาสกับบุตรีทั้งสองของเสนา จากนั้นพระชายาทั้งสองก็หนีจากเมืองนี้ไป เหตุการณ์ต่อมาพระชายาทั้งสองได้เข้าเมืองปัตหรั และแสดงการร้ายราพพร้อมทั้งพูดกระทบกระเทียบเบียดเบียนเปรยต่อหน้านางจินตหรา โครงเรื่องรองดังกล่าวนี้ต้องการแสดงให้เห็นการติดตามหาสามี การแก้ปัญหาคาใจหน้า และการชิงไหวของสตรีเพศทั้งหมดนี้ก็เพื่อจะเสริมให้เห็นความรัก และจงรักภักดีของพระชายาทั้งสองที่มีต่อระเด่นมนตรี

โครงเรื่องรองอิสระเหล่านี้ช่วยพัฒนาเรื่องให้ยาวออกไป แต่จุดสำคัญก็คือมุ่งความสนุกสนาน และช่วยเปลี่ยนบรรยากาศของเรื่องโดยใช้คืนเหตุการณ์ในเรื่องนี้ให้เป็นเรื่องเฉพาะความรักและการติดตามระหว่างระเด่นมนตรีกับนางบุษบาแก้วละเท่านั้น

3.2 แก่นเรื่อง

แก่นเรื่องคือแก่นกลางของเรื่อง ซึ่งปรากฏอยู่ตั้งแต่ต้นจนถึงปลายเรื่อง เป็นสิ่งเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน โครงเรื่อง ฉาก ตัวละคร บทสนทนา และส่วนประกอบอื่น ๆ ส่วนเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงแก่นเรื่องมาอย่างผู้อ่าน สิ่งเหล่านี้จะต้องมีความผูกพันสอดคล้องกับแก่นเรื่องโดยตลอด⁴ แก่นเรื่องนั้นมี 2 ประเภท คือแก่นเรื่องใหญ่ และแก่นเรื่องย่อย เหตุที่กล่าวเช่นนี้ก็เพราะปรากฏว่ามีแนวความคิดหรือจุดสำคัญของเรื่องที่เป็นตัวแก่นกลาง เชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดตั้งแต่ต้นจนจบ และยังได้ปรากฏแนวความคิดอื่นสอดแทรกอยู่มากพอที่จะเป็นแก่นย่อยของเรื่องอีกได้ ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงแก่นเรื่อง 2 ประเภทดังนี้

⁴ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร, พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพฯ: สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 8.

3.2.1 แก่นเรื่องใหญ่

แต่เดิมแก่นเรื่องของวรรณคดีบันเทิงนั้นมักเห็นเรื่องความรัก ในทานองพบรัก มีอุปสรรคแล้วก็พลัดพราก จากนั้นก็สมรักแล้วก็จบเรื่อง ความนั้นอาจเป็นรักสามเส้า หรือการชิงรักหักสวาท ความรักจึงเป็นแนวนิยมที่กวีจะสามารถแสดงรสและอารมณ์สะเทือนใจให้ผู้อ่าน ทั้งยังให้ความซาบซึ้ง ได้รับความสนุกสนานมากกว่าแนวอื่น ๆ กล่าวคือ ความรักเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา แต่ในความรักนั้นย่อมมีอุปสรรคเกิดขึ้น ซึ่งมักจะทำให้เกิดการสูญเสีย และการพลัดพรากจากกัน ในนิทานพื้นบ้านทั้งหลาย และในเรื่องดาหลังซึ่งเป็นแนวเรื่องแบบนิทานพื้นบ้านจึงปรากฏแก่นเรื่องใหญ่ คือแก่นเรื่องความรักเป็นจุดใหญ่สำคัญ โดยมีแก่นเรื่องย่อยอันเป็นผลกระทบ และมีความเกี่ยวข้องกับแก่นเรื่องใหญ่ คือแก่นเรื่องการผจญภัยและมหาดศึกสงครามอีกด้วย

ตรีศิลป์ บุญขจร ได้กล่าวว่า "มีชื่อที่นำส่งเกิดอย่างหนึ่งก็คือวรรณกรรมนิทานที่เป็นเรื่องเล่าหรือนิทานขนาดยาวมักแสดงถึงอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดจากความรัก ทั้งในแง่ความหอมหวาน และในแง่ที่นำความชื่นชมมาให้ด้วย คือให้เราเห็นในมุมมองทั้งสองด้าน เข้าทานองที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์ นอกจากนี้แล้ว ความรักอาจเป็นอารมณ์ความรู้สึกระหว่างบุคคล อาจเป็นหนุ่มสาว อาจจะเป็นความรักภายในครอบครัวญาติพี่น้อง หรือแม้กระทั่งความรักแผ่นดิน วิธีการที่นิยมใช้ความรักในการนำเสนอก็คือ จะมีทั้งอารมณ์สุขและอารมณ์ทุกข์ แต่ส่วนใหญ่แล้ว มักจะเสนออารมณ์ทุกข์ไว้ก่อนเกิดจากความรักนั่นเอง"⁵ อารมณ์เหล่านี้จะไปมีผลต่อการสร้างเรื่องให้ชวนติดตาม ให้รสชาติ และให้มุมมองชีวิตที่สร้างสรรค์อย่างน่าสนใจอีกด้วย

จากการวิเคราะห์เนื้อเรื่องดาหลังได้พบแก่นเรื่องใหญ่มีประเด็นว่าความรักย่อมผลักดันให้มนุษย์ทุ่มเททุกอย่างและฟันฝ่าอุปสรรคเพื่อให้เป็นไปดังใจ และได้ปรากฏแนวความรักต่างกันไปอันได้แก่ ความรักระหว่างชายหญิง ความรักของพ่อที่มีต่อลูก ความรักระหว่างญาติ ตลอดจนจนความรักระหว่างข้ากับเจ้านาย ดังนี้

ความรักระหว่างชายหญิงในเรื่องนี้ได้พบว่า มีอิทธิพลสูงจนทำให้ต้องไขว่คว้าคนรักมาเป็นของตัวเองด้วยวิธีการต่าง ๆ การไขว่คว้าอาจจะใช้วิธีการรุนแรงจนทำให้เกิดเหตุการณ์สะเทือนใจ ตัวอย่างเช่น ระเด่นมนตรีนในวัยหนุ่มไขว่คว้านางที่ตนปรารถนาโดยไม่

⁵ ตรีศิลป์ บุญขจร, "ทัศนคติความรักจากวรรณกรรม", ครุปริทัศน์ (8 กุมภาพันธ์ 2526): 24.

คำนึงถึงความถูกต้องใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเหตุการณ์นางเกณบุษบาหญิงต่ำศักดิ์ หรือกับนางบุษบาสำหรับ
 อิตารชตุนั้นจะรากัน หรือกับระเด่นบุษบากำโละคู่หมั้นของตนเอง การไขว่คว้าของตัวละครฝ่ายหญิง
 ก็มีเช่น นางจินตหราที่เป็นหญิงที่ไขว่คว้าหาระเด่นมนตรีมาครอบครองโดยไม่คำนึงถึงความเป็น
 กุลสตรี และศักดิ์ศรีวงศ์ตระกูล หรือบุตรบาเตะประมอตัน ก็ได้ไขว่คว้าอำมาตย์ทั้งสอง เป็นต้น
 การกระทำดังกล่าวนำไปสู่ความทุกข์ทรมาน หรือความเดือดร้อนอย่างอื่น ๆ และแม้แต่บางกรณี
 ตัวละครต้องพบจุดจบของชีวิต ในบางกรณีการแสดงออกด้วยความรักแรงกล้าที่ต้องการไขว่คว้า
 ความรักมาเป็นของตนให้ได้ ก็ต้องฟันฝ่าอุปสรรคอย่างรุนแรง หรือต้องทุ่มเทชีวิตทั้งชีวิต ดังที่
 ระเด่นมนตรีลอบเข้าห้องนางบุษบากำโละเพื่อขอฝากรัก และได้ชิงนางด้วยการฆ่าระตูปาให้พ้น
 ทางของตน ทั้งนี้ เพราะนางบุษบากำโละเป็นผู้ที่ตนรักที่สุด จึงไขว่คว้ามาแม้จะต้องเสี่ยงตายเพียงไร
 ก็ยอมได้ ความรักรุนแรงในกรณีอย่างนี้ย่อมพิสูจน์ให้เห็นความมุ่งมั่นอย่างแท้จริง และมักจะเกิดขึ้น
 กับตัวละครชายผู้ไม่กลัวเกรงอาญาสิทธิ์จากกษัตริย์หรือภัยอันตรายใด ๆ และถึงแม้ผลที่ออกมาจะ
 เป็นไปในทางลบคือเสียศักดิ์ศรีเกียรติยศ ตัวละครฝ่ายชายก็ยอมแลกได้ ซึ่งก็นับว่าน่ายกย่องชมเชย
 ในแง่ที่มีความมุ่งมั่นปรารถนาอย่างแรงกล้า และจริงจังต่อคนที่ตัวเองรักที่สุด

อิทธิพลความรักมิได้แสดงออกแต่เพียงการใช้อารมณ์รักรุนแรงเพื่อ
 ไขว่คว้าคนรักมาให้ได้ดังใจเท่านั้น บางครั้งก็ต้องอาศัยความอดทน ความหวังอย่างสูงกว่าจะพบ
 คนรักของตน ทั้งนี้ก็เพราะคนรักได้พลัดพรากจากกันไปไกล ยิ่งกว่านั้นยังต้องอาศัยวิธีการที่สุขุม
 นุ่มนวลแทนการใช้อารมณ์รักรุนแรง ดังที่ระเด่นบุษบากำโละและระเด่นมนตรีพลัดพรากจากกันไป
 คนละทิศทาง แต่ก็มีใจมุ่งมั่นต่อกันและเพียรพยายามติดตามหากันอย่างไม่ทอดทิ้ง ขณะเดียวกันก็
 จำเป็นต้องเข้าสู่เหตุการณ์เสี่ยงตายหลายครั้ง เหล่านี้ต้องกินระยะเวลาอันยาวนานกว่าจะได้พบกัน และ
 ถึงแม้พบกันแล้วก็ต้องใช้เวลาที่เหมาะสมเพื่อจะหาให้เจอกันได้ ลักษณะการไขว่คว้าเช่นนี้นับว่า
 ยกย่องชมเชยในแง่ที่มีความรักมุ่งมั่น และมีอดทน และยังสามารถนำไปสู่ความสุขสมหวังได้
 ถ้าวรกว่าการใช้อารมณ์รักรุนแรงที่ได้ความสุขสมหวังเพียงชั่วครั้งชั่วคราว หรือในกรณีที่พระชายา
 ทั้งสองก็ได้ยอมปลอมตัวออกติดตามหาระเด่นมนตรี เพื่อป้องกันการครหาหรือถูกทำร้ายขณะที่สืบข่าว
 ระเด่นมนตรี จนในที่สุดก็ได้พบกับระเด่นมนตรีสมดังใจ วิธีการของตัวละครเหล่านี้จึงต่างไปจาก
 ในกรณีที่ใช้อารมณ์รักรุนแรง แต่ผลที่ได้ก็คุ้มค่าสมกับความอดทนและเพียรพยายามอย่างสูง

แก่นเรื่องความรักนี้พบว่าน่าสนใจตรงที่สามารถจะสะท้อนท่าที ปฏิกริยาของตัวละครที่มีต่อเรื่องความรักได้ใกล้เคียงกับชีวิตมนุษย์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ย่อมมีสัญชาตญาณในเรื่องความต้องการความรักระหว่างชายหญิงอยู่แล้ว และอาจจะมีประสบการณ์ในเรื่องความรักทั้งในด้านของความสมหวัง ผิดหวัง รุนแรง และอยู่ในกรอบเกณฑ์ดังที่ได้ปรากฏเป็นบทบาทชีวิตรักของตัวละครดังกล่าวในเรื่อง

ไม่เพียงแต่ความรักระหว่างชายหญิงเท่านั้นที่มีบทบาทเด่นในเรื่อง ยังปรากฏว่าเหตุการณ์ระหว่างตัวบุคคลอื่น ๆ ในเรื่องก็แสดงให้เห็นถึงแก่นเรื่องในประเด็นเดียวกับแก่นเรื่องใหญ่ดังกล่าวแล้วคือ ความรักย่อมผลักดันให้มนุษย์ทุ่มเททุกอย่าง และฟันฝ่าอุปสรรคเพื่อให้เป็นไปดังใจปรารถนาอันได้แก่

ความรักของพ่อที่มีต่อลูกในเรื่องนี้ได้พบว่า พ่อยอมทำทุกอย่างเพื่อจะให้ลูกได้คู่ครองเหมาะสม แม้ว่าจะต้องแลกกับเหตุการณ์รุนแรงหรือยอมเสียศักดิ์ศรีของตน เช่น ท้าวกระป๋นได้ตัดสินใจโดยพลการประหารนางเกษมบุษบา ท้าวดาหาคัดสินใจยกพระธิดาให้ระตูประดาหน และท้าวภายหลังเข้าขัดขวางชีวิตรักของระเด่นศิริกันอย่างรุนแรง จะเห็นว่าชีวิตที่ทั้ง 3 พระองค์เป็นตัวอย่างของพ่อที่มีความตั้งใจอันดีและรักลูก แต่กลับกลายเป็นการสร้างปมขัดแย้งในชีวิตรักของลูก และกลับได้ผลในทางตรงข้าม

ความรักและผูกพันในระหว่างญาติโดยเฉพาะในสายเลือดวงศ์เทวา เป็นสิ่งสำคัญที่ก่อให้เกิดความตั้งใจจะช่วยเหลือกันอย่างสุดกำลัง เกิดความมุ่งมั่น เพียรพยายามในการออกติดตามหากัน แม้ว่าจะต้องฝ่าฟันกับความยากลำบาก อีกทั้งความผูกพันยังทำให้เกิดความจงรักภักดีขอติดตามตัวเอกไปในเหตุการณ์คับขันต่าง ๆ รวมทั้งยังแสดงถึงความเห็นอกเห็นใจ และให้กำลังใจแก่ตัวเอกเมื่อต้องโศกเศร้า หรือตกทุกข์ได้ยากดังที่ระเด่นจจะหวัง และระเด่นจินตวันหนานได้ยอมถวายตัวออกติดตามระเด่นมนตรีและระเด่นบุษบาจ้าโลชะ ความรักระหว่างญาติที่แสดงออกต่อกันในเรื่องนี้พบว่า น่าซาบซึ้ง น่ายกย่อง ชมเชย ทั้งนี้ปรากฏว่าบรรดาญาติทั้งหลายต้องยอมสละความสุขส่วนตัวจนถึงยอมสละทั้งร่างกาย ชีวิต จิตใจ ซึ่งจะทำให้ตัวละครสามารถมีพลัง และกำลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไปแทนที่จะต้องจมอยู่ในความทุกข์ยากแต่เพียงลำพัง นอกจากนี้ก็ได้พบความรักระหว่างญาติผู้ใหญ่ที่แสดงออกต่อบัจจุบัน เหม่จรรณลูกหลานอีกด้วย การทุ่มเทความรัก ความจริงใจให้แม้ว่าจะไม่ได้ทราบความจริงว่าคนเหล่านี้ก็คือพระนัดดาของ

ตัวเอง แต่ญาติผู้ใหญ่ก็ได้ให้ความเมตตา เอ็นดู ให้ความอบอุ่น เสียยิ่งกว่าลูกของตัวเอง ส่วนพวกบ้านจู้เหร็จนั้นก็ได้แสดงความจงรักภักดีต่อญาติผู้ใหญ่ ทั้งนี้ตนเป็นผู้ได้รับความรักความอบอุ่น ความเมตตาทดแทนจากที่ตัวเองได้ขาดสิ่งเหล่านี้ไปในขณะที่ต้องพจญภัย ดังที่ท้าวภาทสังได้ให้การอุปถัมภ์พวกบ้านจู้เหร็จ และพวกบ้านจู้เหร็จก็ได้สนองพระเดชพระคุณช่วยปกป้อง ดูแลบ้านเมือง

ความรักของข้าที่ผูกพันต่อเจ้านายของตนจนสามารถยอมทำทุกอย่าง เพื่อเจ้านาย ก็เป็นอีกกรณีหนึ่งที่สนับสนุนแนวคิดตามแก่นเรื่องใหญ่ การแสดงความรักของข้าตรงนี้ มิใช่เป็นการแสดงออกตามหน้าที่เท่านั้น แต่เป็นการแสดงออกทั้งหัวใจ เช่น พระพี่เลี้ยงประสันดาอยู่เคียงข้างตัวเอกราชเด่นมนตรีเสมอมา ทั้งในเหตุการณ์พจญภัยในทะเล และอยู่ในป่าด้วยกันเพียง 2 คน หรือนางหลอหราบรับใช้นางเกนบุษบาที่ขอตามเจ้านายของตน หรือแม่แต่ลาบสุหร่งพี่เลี้ยงระเด่นศิริกันก็คอยให้กำลังใจ ชี้แนะ และร่วมทุกข์ร่วมสุขจนตัวเองก็ต้องตายไปตลอดจนในกรณีของเสนาเมืองต่าง ๆ ที่ยอมเป็นข้ารับใช้บั้นหยี ทั้งนี้ก็เพราะรักและนับถือหน้าใจบั้นหยีมาก ในขณะเดียวกันเจ้านายเองได้ให้ความรักแก่ข้า และถือว่าข้าเป็นคนสนิท เป็นคนที่ตนไว้วางใจ มิใช่คนรับใช้

จากการศึกษาองค์ประกอบของบทละคร เรื่องดาบสังพบว่า แก่นเรื่องใหญ่ที่สอดร้อยเนื้อหาทั้งหมดไว้ได้แก่ แก่นเรื่องความรักสะท้อนอำนาจและอิทธิพลของความรักที่สามารถทำให้มนุษย์มีความสุข ความหวัง ขณะเดียวกันก็ผลักดันให้ตัวละครกระทำสิ่งทุกอย่างเพื่อตอบสนองความรักของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรักระหว่างชายหญิงนั้นได้นำเสนอบทบาทและวิถีทางที่จะไขว่คว้าคนรักมาเป็นของตนเองได้อย่างน่าชื่นชมและน่าเห็นใจ ส่วนความรักของพ่อที่มีต่อลูกพบว่า พ่อยอมทำทุกอย่างเพื่อลูกของตน แม้ว่าจะต้องทำไปด้วยเหตุการณ์รุนแรงหรือต้องแลกด้วยศักดิ์ศรีของตน ความรักและผูกพันในระหว่างญาติพี่น้องมีอิทธิพลทำให้ออกติดตามหาและคอยช่วยเหลือกันแม้ในยามยาก ทั้งยังมีบทบาทอุปถัมภ์ค้ำจุนให้ญาติมีความสุข มีความอบอุ่นในยามที่ต้องพลัดพรากจากบ้านเกิดเมืองนอนของตน ส่วนความรักของข้าที่มีต่อเจ้านายได้แสดงให้เห็นความจงรักภักดี ความผูกพันต่อเจ้านายที่บางครั้งยอมสละชีวิตของตนเพื่อเจ้านายได้ทุกเมื่อ

3.2.2 แก่นเรื่องย่อย

แก่นเรื่องย่อยคือแก่นหรือแกนกลางของพฤติกรรม หรือเหตุการณ์ อย่างเป็นอย่างหนึ่งซึ่งดำเนินอยู่ในเรื่อง⁶ แต่มีน้ำหนักอยู่เพียงช่วงเดียวของโครงเรื่องหรือเกิดขึ้นในระหว่างตัวละครเพียงกลุ่มเดียวมีความผูกพันเกี่ยวโยงกันแก่นใหญ่ แก่นเรื่องย่อยจะมีมากพอที่จะเห็นได้ว่าเด่นกว่าเหตุการณ์หรือพฤติกรรมอื่น ๆ สำหรับแก่นเรื่องย่อยเรื่องตาส่งได้แก่การพญ้ายและทำศึกสงคราม

เรื่องตาส่งจะมีแก่นเรื่องความรักเป็นแก่นใหญ่ที่เข้าสู่ทุกเรื่องทั้งหมดแล้ว ก็จะมีแก่นตาส่งซึ่งเป็นผลกระทบจากแก่นเรื่องความรัก และจะช่วยสร้างเหตุการณ์ให้เรื่องสนุกสนาน ตื่นเต้นขึ้นไปอีก โดยมีตัวละครต่าง ๆ ออกมาใช้ชีวิตโลดโผนและแสดงความสามารถในการพญ้ายและทำศึกสงครามเพื่อติดตามหาคนรักของตัวเอง

สำหรับที่มาของเรื่องตาส่งคือนิทานพื้นบ้าน นิทานประเภทพื้นนิทานให้ตัวเอกออกพญ้าย และทำศึกสงครามกับเมืองต่าง ๆ นั้นยอมแสดงถึงความนิยมวีรบุรุษของชาวชวา ซึ่งก็สอดคล้องกับจุดประสงค์ของวรรณคดีไทยในการยกย่อง สดุดีกษัตริย์ที่เราเทิดทูนและชื่นชม ดังที่วิทย์ ดิวัตรเขียนบทกล่าวว่

เราอาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีของเราส่วนมากเป็นเรื่องแต่งสดุดีการกระทำอันอาจหาญของวีรบุรุษไทยหรือฮินดู เรื่องในวรรณคดีของเราโดยมาเป็นเรื่องการพญ้ายของวีรบุรุษคนหนึ่งในเชิงรบ หลังจากที่ได้ตกอยู่ในที่คับขัน และได้พญ้ายกับอุปสรรคอันใหญ่หลวงมาหลายกหลายครา ซึ่งทุกครั้งบีมจะเสียชีวิตแล้วก็ลงเอยด้วยการเสกสมรสเป็นเช่นนี้ไม่ว่า รามเกียรติ์ อิเหนา พระอภัยมณี อนุรุท หรือสมุทรโฆษ⁷

⁶ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร, พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์, หน้า 11.

⁷ วิทย์ ดิวัตรเขียนบท, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2531), หน้า 5.

ในเรื่องดาหลังปรากฏแนวเรื่องการพหุภักย์และทำศึกสงครามคู่กันไป เมื่อตัวละครต้องไปพหุภักย์ก็จะมีเหตุการณ์ทำศึกสงครามสอดแทรกอยู่ด้วย หรือไม่ถ้ามีบทบาท การทำศึกสงคราม ก็จะมีเหตุการณ์พหุภักย์สอดแทรกอยู่ แนวเรื่องทั้งสองจึงสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด และจะปรากฏค่อนข้างมาก จากการที่ได้ศึกษาแก่นเรื่องย่อยดังกล่าวก็ได้พบว่า การพหุภักย์และ ทำศึกสงครามช่วยเสริมประสบการณ์ในด้านการต่อสู้ชีวิตให้แก่ตัวละคร ซึ่งในเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ จะเปิดโอกาสให้ตัวละครได้แสดงความสามารถ ทำให้ได้เรียนรู้ประสบการณ์ชีวิตจากการที่ได้ ติดตามหาคนรัก จะเห็นว่าตัวละครสำคัญแทบทุกตัวไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิง หรือแม้กระทั่งเด็ก ก็ต้องเข้าสู่เหตุการณ์เหล่านี้หลายครั้ง ทั้งนี้ผู้แต่งมีทัศนคติที่ว่า แนวเรื่องความรักรังไม่เพียงพอ ต่อการสร้างรสชาติในวรรณคดีไทย อีกทั้งยังไม่มีความเด่นชัดพอที่จะสร้างบุคลิกลักษณะ ตลอดจน ทัศนคติ ท่าทีของตัวละครได้อย่างสมบูรณ์แบบ แต่ถ้ามีแนวเรื่องการพหุภักย์ และทำศึกสงคราม ดังกล่าว ก็จะสามารถช่วยเสริมสร้างให้ตัวละครมีความโดดเด่นมากยิ่งขึ้น

ในการพหุภักย์ และทำศึกสงครามของระเด่นมนตรี ระเด่นบุษบา ก้าโลละ ระเด่นจขหรั่ง ระเด่นจินตระวันหนา ระเด่นกุสุมาหรา เป็นต้น ส่วนแต่ช่วยยให้ตัวละครได้เพิ่มพูน ประสบการณ์ และสร้างความกล้าแกร่งในชีวิต ทำให้เห็นบุคลิกลักษณะ และท่าทีที่ต่างไปจากชีวิต ความสุขสบายในราชวงศ์ของตน เป็นต้นว่า ความมุ่งมั่น ความกล้าหาญ ความเป็นผู้นำ ความ เด็ดขาด ความเฉลียวฉลาดมีไหวพริบ เพราะในเหตุการณ์ดังกล่าวจะต้องพบกับอุปสรรค ความยากลำบาก และบางครั้งก็เกือบจะเอาชีวิตไม่รอด

นอกจากนี้ในการต่อสู้กับศัตรูในบางครั้ง จำเป็นที่ตัวละครจะต้องใช้ ความสามารถที่เหนือกว่าศัตรูในเชิงการแสดงปาฏิหาริย์ ทั้งนี้ศัตรูเป็นอมมนุษย์ หรืออสูรร้าย ซึ่งถ้าจะใช้เพียงความสามารถอย่างมนุษย์ธรรมดา ก็อาจจะพลาดท่าได้ ดังนั้นตัวละครจึงต้อง แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อย่างกล้าแกร่งและมหัศจรรย์จนสามารถปราบอมมนุษย์ หรืออสูรได้ ดังที่ ระเด่นมนตรีสามารถฆ่าจระเข้ ปีศาจ ระเด่นกุสุมาหราสามารถฆ่าควายปีศาจ ระเด่นจขหรั่ง สามารถฆ่าเสือร้าย ระเด่นบุษบา ก้าโลละสามารถฆ่ายักษ์ร้ายได้ ความสามารถพิเศษนี้เองจะยิ่ง เพิ่มพูนประสบการณ์การต่อสู้ได้มากยิ่งขึ้นกว่าความสามารถอย่างมนุษย์ธรรมดา

อย่างไรก็ดีในการพหุภักย์ก็ยังได้พบวิธีการที่แตกต่างไปจากการทำ ศึกสงครามอยู่บ้างตรงที่วิธีการพหุภักย์มักจะใช้วิธีการที่พิเศษกว่าการทำศึกสงคราม เช่น ต้องใช้

วิธีการปลอมตัวเป็นเพศตรงข้าม และต้องรู้จักปรับตัวให้เข้ากับสังคมใหม่ และชีวิตใหม่ ดังที่
 ระเด่นมหนตรีปลอมเป็นอหหหลังรัศมี เข้าไปพากย์หนึ่งในเมืองหมันหยาบเอาต์ พระชายาทั้งสอง
 ปลอมเป็นอ้าโอมะชัรบราไปใช้ชีวิตในเมืองปรหมอดันและปัดหระ ระเด่นจขหรงและระเด่น
 จินตระวันหนาปลอมเป็นป็นจุเหรจ เข้าไปปรับใช้สนองพระเดชพระคุณเจ้าวภทลิ่ง

แก่น เรื่องการผจญภัยและหาศึกสงครามได้ทำให้เห็นบุคลิกภาพ
 ลักษณะนิสัย ความสามารถตัวละครในอีกแง่มุมหนึ่ง นับว่าเป็นการสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต
 ำให้ตัวละครนอกเหนือจากแนวเรื่องความรักผูกพันที่มีตัวละครมีต่อกัน แก่นเรื่องการผจญภัย
 และหาศึกสงครามจึงมีส่วนช่วยให้เรื่องสนุกสนาน ตื่นเต้น ได้รสชาติมากยิ่งขึ้นด้วยเหตุการณ์
 บทบาท และบุคลิกภาพตัวละคร

3.3 ตัวละคร

ตัวละคร คือบุคคลที่ผู้แต่งสมมุติขึ้นให้มีบทบาทในเรื่อง ทำให้เรื่องเคลื่อนไหว
 ดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทาง ตัวละครตามนัยดังกล่าวมิได้หมายถึงมนุษย์เท่านั้น หากรวมถึง
 สัตว์และอมนุษย์ด้วย ในด้านศิลปะการแต่ง ตัวละครมีความสัมพันธ์กับผู้แต่งอย่างยิ่ง คือผู้แต่ง
 เป็นผู้สร้างตัวละคร เป็นผู้กำหนดรูปร่าง หน้าตา เพศ วัย นิสัยใจคอ บุคลิกภาพ บทบาทและ
 แม้แต่โชคชะตาให้ตัวละครนั้น ๆ ซึ่งเท่ากับว่าผู้แต่งสร้างให้ตัวละครมีตัวตน มีชีวิต จนทำให้
 ผู้อ่านรัก ชัง สงสาร เห็นใจตัวละครเหล่านั้น

ลักษณะทั่วไปของตัวละครในวรรณคดีไทยโบราณ มักเป็นตัวละครชนชั้นสูง
 บางครั้งดูเหมือนว่าเป็นบุคคลกึ่งมนุษย์ กึ่งเทพเจ้า ห่างไกลจากชีวิตสามัญชน ซึ่งมักจะเป็น
 ตัวละครจากจินตนาการเป็นส่วนใหญ่ เรื่องจึงมักเกี่ยวกับเจ้านาย เจ้าหญิงตามอุดมคติ ซึ่งก็
 เข้าชายเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ หรือเรื่องประโลมโลก ตัวละครฝ่ายชายก็ต้องเก่งกล้าสามารถ
 มีเดชาภาพ ดำเนินชีวิตโลดโผน ผจญภัย มีรูปโฉมสง่างาม มีบุญญาบารมี รักเกียรติยศ
 และที่จจะขาดมิได้ก็คือมีเสน่ห์ เจ้าชู้ มีภรรยาหลายคน ส่วนตัวละครหญิงก็มีลักษณะเด่นทางอุดมคติ
 คือมีความงามเป็นพิเศษ เป็นกุลสตรีที่อยู่ในกรอบประเพณี คือมีความจงรักภักดีต่อสามี เคารพ
 เชื่อฟัง ยิ่งกว่านั้นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งก็คือ มักจะเป็นผู้รับผลจากการกระทำของตัวละครอื่น
 ไม่มีโอกาสเลือกทางเดินชีวิตของตน แม้จะประสบความทุกข์ยากก็ยอมรับชะตากรรม ตัวละครหญิง
 จึงไม่ตื่นนอนต่อสู้ และดูเหมือนจะต้องแบกรับทุกข์มากกว่าชาย ไม่มีสิทธิ์เสรีภาพเท่าเทียมชาย

อย่างไรก็ดีในวรรณคดีไทยบางเรื่อง กวีสร้างตัวละครหญิงให้เด่นขึ้น กล่าวคือ ให้ตัวละครหญิงมีความรู้ เก่งกล้าสามารถไม่แพ้ตัวละครชาย ตัวละครนี้จะตรงกับตัวละครในนวนิทานบันเทิง ซึ่งนิยมให้ตัวละครหญิงอยู่ในร่างชาย มีความกล้าหาญ สามารถรบพุ่งจนได้เมืองต่าง ๆ มาไว้ในครอบครอง ประกอบกับมีบุญญาธิการ รู้เวทมนตร์ นับว่าเป็นตัวละครที่แปลกใหม่ไม่เป็นไปตามอุดมคติของตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยโบราณ แต่ก็ได้ช่วยให้เนื้อเรื่องมีรสชาติสนุกสนานชวนให้ติดตามยิ่งขึ้น นอกจากนี้แล้วในวรรณคดีไทยโบราณ ตัวละครที่จะขาดเสียมิได้คือ ตัวละครประเภทเทพและอมมนุษย์ที่มีอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ บรรดาเทวดา ยักษ์ ปีศาจ จึงเป็นตัวละครที่ช่วยเสริมความโรดโผนให้เรื่อง และเสริมให้ตัวเอกแสดงความสามารถที่เหนือกว่ามนุษย์ธรรมดา ลักษณะเหนือธรรมชาติอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏบ่อยครั้งก็คือ มีของวิเศษ มีอาวุธประจำ และมีเวทมนตร์คาถา

แม้ว่าตัวละครดูจะมีลักษณะภายนอกที่ไกลจากชีวิตจริงของมนุษย์ แต่ลักษณะนิสัยใจคอภายในตลอดจนพฤติกรรมก็ดูเหมือนจะมีความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง เพราะผู้แต่งได้ทำให้ตัวละครมีชีวิตชีวา เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและสภาพความเป็นจริง อันเป็นนิสัยที่มนุษย์จะพึงคิด พึงกระทำ มีลักษณะนิสัยที่ซับซ้อน หลากหลายคล้ายบุุคคลอื่นทั่ว ๆ ไป ยิ่งกวีสร้างตัวละครได้สมจริงมากเพียงไร ตัวละครเหล่านี้ก็สามารถดึงดูดใจผู้อ่านจนถึงขั้นประทับใจมากขึ้นเท่าทันในการนี้กวีจำเป็นจะต้องเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์บุุคคลที่รู้จักจิตวิทยา ซึ่งเท่ากับกวีได้สร้างให้ตัวละครมี

...ลักษณะแห่งความจริง ชนิดที่เขาเรียกว่า วรรณสังขธรรม คือบุคคล เช่นนั้นมีนิสัยใจคอเช่นนั้น คงจะต้องกระทำการเช่นนั้น หรือถ้ามีคนสองคนมีนิสัยใจคอเช่นนั้น อยู่ในฐานะเช่นนั้นในสมัยนั้นจะต้องประพฤติต่อกันเช่นนั้นเป็นแน่ ความจริงชนิดนี้เป็นความจริงที่อยู่ในระดับสูงกว่าสิ่งที่เคยมี และเคยเกิดขึ้นในชีวิตจริง ๆ เป็นความจริงชนิดที่ค่อยๆ ตามเหตุผลของมนุษย์ในนิพนธ์ที่แต่งแสดงความจริงชนิดนี้ ผู้อ่านจะได้รับความเพลิดเพลิน และจะหลงเชื่อผู้แต่งว่าตัวละครและเหตุการณ์ที่ได้รับชมไว้ในวรรณคดีนั้น และเกิดขึ้นจริง ๆ นิพนธ์ที่ดีจะต้องมีลักษณะเช่นนี้ คือจะต้องสามารถสร้างภาพลวงซึ่งสมเหตุสมผล⁸

⁸วิทย์ ศิวะศรียานนท์, หน้า 33.

ตัวละคร ในเรื่องดาหลังจะเป็นไปตามแนววรรณคดีนิทานทั่วไป มีตัวละครเอก ได้แก่ตัวละครเอกฝ่ายชายคือ ระเด่นมมตรี และตัวละครเอกฝ่ายหญิงคือ ระเด่นบุษบา ก้าโละ ทั้งสองเป็นตัวละครสำคัญที่ใช้ในการเดินเรื่อง และมีตัวละครที่มีบทบาทปรากฏค่อนข้างมาก รองจากตัวเอก คือตัวละครรอง ได้แก่ตัวละครพระรองคือ ระเด่นจหงษ์กษัตริย์ และระเด่นจินตระวันหนา ซึ่งเข้ามาปรากฏบทบาทร่วมกับตัวเอกในเหตุการณ์ผจญภัยและทำศึกสงคราม มีตัวละครนางรองคือ นางจินตยหรา พระชายาทั้งสอง ซึ่งจะเข้ามามีบทบาทร่วมกับระเด่นมมตรี ในฐานะพระชายา อันจะมีผลผลักดันให้เรื่องดำเนินไปสู่เหตุการณ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีตัวละครประกอบต่าง ๆ ซึ่งจะขาดเสียไม่ได้ในการสร้างรสชาติสนุกสนานให้แก่เรื่อง

3.3.1 ตัวละครเอก

3.3.1.1 ตัวละครเอกฝ่ายชาย

ระเด่นมมตรี

แนวนิยมของวรรณคดีไทยโบราณ มักจะมีชนบในการสร้าง ตัวละครเอกฝ่ายชายให้มีลักษณะเป็นอุดมคติ ระเด่นมมตรีก็เป็นตัวหนึ่งที่มีรูปลักษณ์ และคุณลักษณะ ดังกล่าว การให้ระเด่นมมตรีมีลักษณะเป็นอุดมคติเช่นนี้ ย่อมทำให้ตัวละครเป็นที่น่าสนใจ และจะมี ผลต่อการสร้างโครงเรื่องได้ดียิ่ง เริ่มตั้งแต่ความมีเสน่ห์ จะเห็นวาระระเด่นมมตรีมีลักษณะงดงาม ราวกับเทพบุตร แทบทุกคนเมื่อได้เห็นก็จะอดชื่นชอบไม่ได้ทั้งนี้เพราะ

ทั้งรูปทรงโฉอ่ากั่นารัก มาประจักษ์จับตายาใจ

บ้างชมโฉมว่างามตั้งเทวา บ้างชมจริตกิริยาอัชฌาสัย⁹

แม้แต่ผู้ชายด้วยกันเอง เมื่อเห็นระเด่นมมตรีก็อดนิยมรูป

ทรง : กิริยาไม่ได้ ดังที่ท้าวดาหาได้เห็นดาหลัง ก็นึกรักเอ็นดู

แล้วเพ่งพิศดูรูปทรง อีกทั้งส่งสงาราดี

งามลุ่มมพร้อมสิ้นทั้งอินทรีย์ ให้ความเสน่ห์หาอัสัย¹⁰

⁹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรว พินยา, 2514), หน้า 297.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 312.

นอกจากรูปโฉมอันงดงามแล้ว ระเด่นมนตรียังใช้
วาทศิลป์ผูกใจผู้อื่นให้ตกอยู่ในอำนาจเสน่ห์นั้น จะเห็นว่ายามที่ระเด่นมนตรีได้พบหญิงใดแล้ว ก็จะมี
ใจว่าจากรั้วโลมเว้าวอนเพื่อให้นางเหล่านั้นหลงรักและรู้สึกว่าคุณมีความสำคัญ ดังที่ระเด่นมนตรี
ได้รั้วโลมนางเกณบุษบาให้ตกอยู่ในอำนาจเสน่ห์หาของตนว่า

พี่ไม่สอล่วงดวงสวาท จงมารวมอาสน์ด้วยพี่
จะเลี้ยงให้ประเสริญเลิศนารี ไม่ให้มีใครเทียบกลยา¹¹

กับพระราชฯ พระโอรสฯ พระญาติวงศ์ หรือแม่แต่ระตู่
เสนา ทหารเมืองต่าง ๆ ระเด่นมนตรีก็สามารถใช้วาจาให้คนเหล่านี้เกิดความรักผูกพัน จนถึง
ขึ้นยอมสละชีวิตออกติดตามระเด่นมนตรี คุณสมบัติและรูปสมบัติที่เป็นอุดมคตินี้เองทำให้ระเด่นมนตรี
มีอิทธิพลต่อตัวละครอื่น ๆ ซึ่งมีผลต่อการดำเนินเรื่องได้คล่องตัวและสนุกสนาน

อย่างไรก็ดีนอกจากลักษณะนิสัยตามแนวอุดมคติแล้ว
ลักษณะนิสัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้เรื่องมีความเข้มข้นและน่าสนใจก็คือ ความมุ่งมั่นในสิ่งที่ปรารถนา
และแสดงออกด้วยอารมณ์รักรุนแรง ลักษณะนิสัยเช่นนี้สะท้อนอารมณ์ของบุรุษชนได้ดี อารมณ์รัก
รุนแรงเป็นสาเหตุสำคัญผลักดันให้เรื่องพัฒนาไป และมีลักษณะตามแนวอุดมคติมาช่วยเสริมให้
น่าสนใจและสนุกสนานยิ่งขึ้น

ยามที่ระเด่นมนตรีรักหญิงใด ก็จะใช้วาทนางมาเป็น
ของตนให้จงได้ โดยมีได้คำนึงถึงความถูกต้องใด ๆ เช่น ด้วยความรักที่ตนมีต่อนางเกณบุษบา
ได้ทำให้ระเด่นมนตรีต้องตัดเยื่อใยกับนางเกณบุษบาที่กำโลลด้วยคำพูดว่า

ถึงพี่มีคู่ตุนาหงัน ไม่เจ็ดฝันเหมือนนุชสุดสงสาร
เอาแต่ความรักเป็นประธาน จะต้องการอะไรกับชื่อนี้¹²

ครั้นระเด่นมนตรีมาพบนางเกณบุษบาที่กำโลลด้วยตัวเองเข้า
ก็เกิดความรู้สึกเสียใจจนไม่อาจทนต่อการเรียกร้องของหัวใจได้ และประสันทาจะเดือน
ระเด่นมนตรีอย่างไร ระเด่นมนตรีก็ยังยืนยันกรานต่อความปรารถนาเดิมว่า

11 เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

12 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ห้องไม่ห้ามทนความรักได้	คำที่หนึ่งองจะใครไปหา
เราสิขอไว้แต่โรมา	ไม่ควรจะให้กัลยาเองดี ¹³
.....
จะทนเวทนาไปว่าไร	ให้ระกำซ้ำใจในทุกเวลา
จะรอรักหัวใจก็เซที่	ทิ้งที่สุดแต่วาสนา ¹⁴
.....
รอนจิตเป็นพิษไฟกำลัป์	จะกลืนกลืนความรักไว้อย่างไร
ถึงชีวิตจะเจียนจากร่าง	จะลอบไปหานางให้จงได้ ¹⁵

อารมณ์รักรุนแรงของระเด่นมนตรีเช่นนี้ได้ถูกนำมาใช้เป็นจุดสำคัญในการสร้างปมปัญหาและอุปสรรคให้แก่ชีวิตรักของตัวเอง วิถีคล้ายปมจึงอยู่ที่การพัฒนาลักษณะนิสัยของระเด่นมนตรีให้ปรับเปลี่ยนไปจากคนที่เคยมีอารมณ์รักรุนแรงเอาแต่ใจตนเอง มาเป็นคนที่มีความรักที่หนักแน่น มีเหตุผล เป็นผู้ใหญ่ในทางความคิด และคำนึงถึงความเหมาะสม ดังที่เมื่อระเด่นมนตรีได้พลัดพรากจากนางเกณบุษบาที่กำโลชะในเหตุการณ์ที่นางแบหลาและเสียดิไประยหนึ่ง ระเด่นมนตรีได้บวชเพื่อสร้างเคราะห์ให้กัญญาติวงศ์ หลังจากนั้นระเด่นมนตรีก็กลับกลายเป็นคนเยือกเย็นสุขุมขึ้น ยอมให้เวลาเยียวยารักษาใจ ให้ประสบการณ์ชีวิตในขณะที่ต้องใช้ชีวิตอยู่เมืองต่าง ๆ เพื่อสืบข่าวคนรัก ในบางครั้งแม้ระเด่นมนตรีปรารถนาแรงกล้าที่จะยกทัพออกติดตามหาคนรักให้ได้ในขณะนั้น แต่ระเด่นมนตรีกลับยอมฟังความเห็นของญาติวงศ์ด้วยการรอดอยข่าวโดยให้ทหารยกทัพออกไปสืบยังเมืองต่าง ๆ ต่อมาได้ทราบข่าวนางแล้ว ระเด่นมนตรีก็กลับได้เข้าไปขอตัวนางมาเป็นของตนได้ในขณะนั้น แต่กลับใช้ชีวิตการสุขุม นุ่มนวล รอดอยจั้งหวัชและคิดวิธีการที่เหมาะสมที่จะเผยตนเองให้นางจำได้

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของระเด่นมนตรีคือ ความเป็นผู้นำในการทำศึกสงคราม จะเห็นว่าในเหตุการณ์เหล่านี้เพียงแต่ระดูเมืองต่าง ๆ ได้ยินนามว่า

13 เรื่องเดียวกัน, หน้า 317.

14 เรื่องเดียวกัน, หน้า 318.

15 เรื่องเดียวกัน, หน้า 319.

ปั้นหยี ก็ยอมอ่อนน้อมเข้ามาสวามิภักดิ์ หรือแม้แต่ในทศวรรษกลางสมรภูมิ ก็มีความห้าวหาญ แกร่งกล้า เด็ดเดี่ยว มีไหวพริบในการแก้ปัญหาเพื่อจะเอาชนะข้าศึก ดังที่เหตุการณ์สงครามครั้งยิ่งใหญ่ที่ เมืองมณฑล แม้ว่าระตุมณฑลจะแกร่งกล้าด้วยพลังกำลัง และเวทมนต์คาถา แต่ระเด่นมนตรีก็ เอาชนะได้อย่างงดงาม นอกจากนี้แม้จะเป็นแม่ทัพที่เด็ดเดี่ยว หน้าเกรงขาม แต่ก็ยังแฝงไว้ด้วยความมีคุณธรรมในความเป็นนักรบ ดังจะเห็นได้จากการขอทำดีกรบพุ่งกันตัวต่อตัวกับระตุม เพื่อไม่ให้ เบื้องกลางไพรพล ทั้งเป็นผู้เจรจาพักรบเพื่อให้ทหารทั้งสองฝ่ายได้พักผ่อน แม้ว่าจะได้เข้า ประชิดถึงตัวศัตรูในยามวิกาล ก็ไม่ได้ลอบฆ่าศัตรูอย่างไม่มีทางสู้ ยิ่งกว่านั้นความมีน้ำใจต่อฝ่าย ข้าศึกผู้แพ้สงครามก็นับว่าน่ายกย่องตรงที่รู้จักให้อภัย ให้กำลังใจแก่ประเทมสุหรี เสนา นายทหาร ทั้งยังให้ส่งบุญญาภิบาลที่เป็นไมตรีต่อกันจนวันตาย ดังที่เมื่อระเด่นมนตรีได้ชัยชนะที่เมืองมณฑล เมืองสขุรุตัน เมืองตระเสแล้ว ระเด่นมนตรีก็มีได้หน้าทัพเจ้าชายแก้วแค้นเลย ตรงกันข้ามกลับ เมตตาต่ออาณาประชาราษฎร์ และเข้าใจในหน้าที่ของเสนาทหารที่ต้องทำตามคำสั่งของระตุม ทั้งยังรู้จักให้เกียรติ ให้ความเป็นมิตรแก่พวกศัตรู พร้อมยินดีที่จะช่วยเหลือพวกเขาในยามที่มี ศึกสงครามมาประชิดบ้านเมือง เหล่านี้จึงทำให้พวกศัตรูรู้สึกเกรงกลัวในน้ำใจของระเด่นมนตรี และ ยินดีติดตามระเด่นมนตรีหรือปั้นหยีในการศึกเมืองต่าง ๆ อย่างถวายชีวิต

ตัวละครระเด่นมนตรีจึงนับว่าน่าสนใจแง่ที่เป็นตัวละคร อุดมคติที่มีความงดงามในรูปโฉม กิริยาวาจาท่าทางที่สามารถผูกน้ำใจคนทั้งหลายได้ รวมไปถึง ความสามารถในการฟันฝ่าเหตุการณ์ต่าง ๆ จนเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป แต่สิ่งสำคัญที่ทำให้ ตัวละครระเด่นมนตรีมีความน่าสนใจขึ้นก็คือ ความมีอารมณ์รักรุนแรงตามประสาวัยหนุ่ม จนทำให้เกิดเหตุการณ์สะเทือนใจขึ้นกับชีวิตของตน ในขณะเดียวกันก็ปรากฏบุคลิกภาพที่เปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ให้มีที่ต่อความรักไปในทางที่มีเกียรติ สุขุม อุดมขั้น ซึ่งสามารถนำไปสู่การคลี่คลายชีวิตรัก ของตนได้อย่างสวยงาม

3.3.1.2 ตัวละครเอกฝ่ายหญิง

ระเด่นบุษบาแก้วโละ

ระเด่นบุษบาแก้วโละดาหา เป็นนางในวรรณคดีที่สามารถ มองเห็นนางได้จากมุมมองทั้งสองด้านอันได้แก่ มุมมองตามลักษณะอุดมคติที่อยู่ในกรอบของนาง ในวรรณคดีไทย และมุมมองตามลักษณะที่เพิ่มจากมาตรฐานอุดมคติ จะเห็นว่าจากมุมมองด้าน

อุดมคตินี้นางมีลักษณะรูปโฉมงดงามยิ่งนักตั้งแต่ครั้งซึ่งนางประสูติก็ได้ปรากฏความงามว่า

..... ผิวพรรณขาวเหลืองละออองค์
 ทรงโฉมประโลมโลกา เลิศล้ำลักษณะก่องก่ง
 ประเสริฐสุดตั้งดวงบุษบง แบ่งบานอยู่ในหวางวาริ¹⁶

และเมื่อนางได้เติบโตเป็นสาวรุ่น ระเด่นมนตรีหรือดาหลังจึงได้รู้สึกเสียดายนางทั้งนี้ก็เพราะ
 รูปโฉมที่งามอย่างนางพ้านนั่นเอง

พักตร์น้องต้องจับกับแสงไฟ ยังติดใจน้องอยู่ตริงตรา
 ทรงโฉมประโลมลานสวาท หลากเลิศล้ำเลขา
 องค์เอี่ยมเสียนหลานโสภา กิริยาเข้มช้อยลขมุนละไม
 อันนางในแค้นแค้นแดนชวา แต่ได้เห็นมาไม่เปรียบได้
 พริ้งพร้อมดั่งจะกล่อมกลืนไว้ ใต้ฟ้าจะหาไหนมาเทียมทัน
 ดั่งเอกองค์อัปสรกัลยา ยাত্রฟ้ามาแต่กระยาหงัน¹⁷

ในยามที่นางอยู่ในร่างชาย นางก็งดงามจนแม้กระทั่งผู้ชาย

ด้วยกันก็ต้องตะลึงไป ดังที่ชาวเมืองมณฑลได้เฝ้ามองดูนางหน้ากระบวนทัพผ่านเมืองไปว่า

ครั้นเห็นโฉมพระองค์จอมโยธา ดั่งเทษุหยาดฟ้าลงมาดิน
 ความงามไม่มีที่เปรียบได้ ชาวกรุงเกรตคตะลึงไปทั้งสิ้น
 ที่สาวฉกรรจ์ครั้นเห็นก็ยวนยิน ที่ป่าวุ่นตรนกริลก็เสียดาย¹⁸

อย่างไรก็ดีลักษณะนิสัยอีกประการหนึ่งของนางที่จะช่วย

ผลักดันให้ไปสู่เหตุการณ์สะเทือนใจนั้นมีใช่เพียงความงามอย่างเดียว แต่ความรักเกียรติและสัจจะ
 ก็ยิ่งทำให้เรื่องราวสนุกสนานและน่าติดตามขึ้น ดังตอนที่ระเด่นมนตรีได้ปลอมเป็นดาหลัง และ
 พยายามเฝ้าหวงโอรสให้นางให้นางยอมรับรักเขา แต่ปรากฏว่านางมิได้มีใจให้ชายแปลกหน้า

¹⁶พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 8.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 316.

¹⁸พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรว
 พินทยา, 2514), หน้า 466.

แม้แต่น้อย ทั้งนี้ด้วยเกียรติยศของวงศ์เทวาที่ทำให้นางไม่หวั่นไหวต่อคำเล่าโลม

"สุดแต่ไม่ปลดปลงลงใจด้วย ถึงชีวิตจะมีวัยสังขาร
อันคนต่ำศักดิ์ชาติซ้ำ เป็นความสัจจาไม่ปลงใจ¹⁹

ยิ่งกว่านั้นการยึดมั่นในสัจจะของการหมั้นหมายในหมู่
วงศ์เทวาที่อย่างเหนียวแน่นก็ยิ่งทำให้เห็นบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยอย่างเด่นชัด แม้นางเองจะ
ไม่ได้อะไรจากการยึดมั่นในสัจจะดังกล่าว แต่นางก็ยังยินดียึดสัจจะในระเด่นมนตรีไว้อย่าง
น่าชื่นชม ถึงแม้ตัวนางจะต้องตายก็ยังดีกว่าเสียสัจจะ

ด้วยทุกข์แค้นแม่ตัวตาย ก็ดูประเสริฐเพริดพรายกว่า
ความเสียดายศักดิ์ศรีกายา ใครจะเห็นสัจจาช่างในใจ²⁰

อย่างไรก็ดีแม้ว่าเกียรติยศและสัจจะของนางดูเหมือนจะ
เป็นจุดเด่นสำคัญที่คอยซ้ำเติมโศกชะตาของนางให้พบกับเคราะห์กรรม และเหตุการณ์สะเทือนใจ
แต่ในขณะที่เดียวกันผลของการยึดมั่นได้กลับทำให้นางได้พบความสุขสำเร็จในความรัก ด้วยปรากฏ
ว่าระเด่นมนตรีก็ได้ตระหนักถึงความจริงในข้อนี้ เมื่อรู้ว่านางยังสู้สุดส้าออกติดตามหาตนอย่าง
ไม่คิดชีวิต จึงอดภาคภูมิใจและซาบซึ้งใจต่อการกระทำของนางไม่ได้

รบรุกทุกประเทศ เขตคั่น ได้พบขวัญน่ายิ่งอาลัย
เดชะความสัตย์เราทั้งสองรา เทวาที่พบบยอดพิสมัย
ด้วยเป็นผู้ตุนาหนักนกันไว้ ดวงใจจงได้ปราณี²¹

ความกล้าหาญก็เป็นลักษณะนิสัยอีกประการหนึ่งของนางที่
เห็นได้ในการผจญภัยและทำศึกสงครามนางเป็นนางในวรรณคดีที่มีความเป็นผู้นำ และมีจริยาวัตร
เป็นที่น่ายกย่องชมเชยในสายตาคู่อื่นอีกด้วย แม้ว่าบุคลิกภาพภายนอกจะแปรเปลี่ยนกลายเป็น
คนอีกคนหนึ่งและบิกบินขึ้นก็ตาม แต่บุคลิกภาพใหม่นี้ก็มีใจจะเกิดจากการแปรเปลี่ยนอย่างไม่มีเหตุผล

¹⁹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 331.

²⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 387.

²¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 550.

ที่นี้ด้วยองค์อัยกาได้บันดาลขึ้นก็เพื่อให้นางจะได้รอดพ้นจากการถูกตำหนิและถูกรังแกจากฝ่ายชาย ในการติดตามหาคนรัก ดังที่ในการรบตัวต่อตัวกับสองระตวยงศา ระเด่นบุษบาแก้วโรละหรือมิสาก็สามารถเอาชนะระตู่ทั้งสองได้อย่างง่ายดาย หรือสามารถเข้าไปลากตัวระเด่นศิริกันกบฏแห่งเมืองกาหลังมาสำเร็จโทษด้วยตัวเอง ทั้งนี้ก็เพราะพลเอกกำลังที่ได้รับการเสริมสร้างใหม่จากองค์อัยกา หรือในการทัพจนสามารถชนะในศึกสงครามที่เมืองประมาเส เมืองมรกตสุหรั เป็นต้น บางเมืองอย่างเช่น เมืองประมอดัน เมืองมะลาหธา เมืองบาทลี แม้เพียงแต่ได้ยึหนามมิสา ประหนึ่งกุนหนึ่ง ก็ถึงกับยอมถวามเมืองโดยระตู่ไม่ขอออกรบเลยก็มี เหล่านี้เป็นเพราะบุคลิกภาพ กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว อย่างวีรบุรุษชายชาติทหาร

นอกจากนี้ลักษณะนิสัยของนางยังมีความสุภาพ อบอุ่น อารีอีกด้วย ตัวละครทั้งหลายที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับนางในช่วงทำศึกสงครามและการพจญภัย ต่างก็อดชื่นชมในจุดนี้ไม่ได้ ภาพของนางจึงทั้งน่ายำเกรง และน่าชื่นชมพอ ๆ กัน การศึกสงคราม และการพจญภัยในแต่ละครั้งยิ่งทำให้นางเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวขึ้น ทั้งยังสามารถผูกหน้าใจสตรี ระตู่ เสนา ทหาร ได้ด้วยเสน่ห์และคุณธรรมอันเป็น เนื้อแท้ของนาง ดังที่เมื่อนางได้เมืองบาทลี เมืองประมอหนสัสดี เมืองประมาเสแล้ว นางก็รู้จักเอาใจพูดผูกหน้าใจแก่ผู้แพ้ ด้วยการให้กำลังใจ ให้ความเป็นมิตรอย่างจริงใจ จนฝ่ายศัตรูเกิดความจงรักภักดี ขอออกติดตามอย่างถวายชีวิตในการรบที่เมืองต่าง ๆ นอกจากนี้กับพระธิดาเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในฐานนางเชลย นางก็ยังรู้จักผูกใจด้วยการปลอบใจ เห็นอกเห็นใจ ให้ความรัก ความอบอุ่นในฐานะที่นางเหล่านี้ต้องพลัดพรากจากพระชนกชนนีของตน นางเชลยเหล่านี้จึงรู้สึกถึงความมีเสน่ห์ ในหน้าใจสุภาพของนาง ขณะเดียวกันก็รู้สึกยำเกรงในความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของนางอย่างชายชาติทหาร จนไม่เคยคิดสงสัยเลยว่ที่แท้แล้วนางก็คือผู้หญิงด้วยกัน

อย่างไรก็ดีในมุมมองของการพจญภัยและทำศึกสงครามของนางนั้น ก็ยังแฝงไว้ด้วยความมุ่งมั่นในความรักต่อระเด่นมนตริไม่เสื่อมคลาย การที่นางกล้าเข้าสู่เหตุการณ์ใหม่ในลักษณะของความเป็นชายนั้นก็ย่อมมาจากแรงกระตุ้นภายในที่ทำให้นางออกติดตามหาคนรักนั่นเอง

ไว้ว่า เซษฐานิจจาเอ๋ย	ละเลยให้ห้องต้องตามหา
พระไม่มีจิตคิดเมตตา	พานวางหนักชกซ้ำด้วยอันใด
เป็นหน้าน้อยจิตพันทวี	เห็นนานปานนี้ก็เป็นได้
ครมพกลางทางสยที่อนกอนใจ	จนเคลิ้มหลับไหลในราตรี 22

จะเห็นว่าการสร้างตัวเอกในเรื่องดาหลัง จึงน่าสนใจ ตรงที่กำหนัดลักษณะนิสัย และท่าทีในเรื่องความรักของตัวเอกฝ่ายชายและตัวเอกฝ่ายหญิง แตกต่างกันมาตั้งแต่ต้นเรื่อง เพื่อจะได้เกิดความขัดแย้งอย่างชัดเจน ยิ่งขัดแย้งมากเท่าใด ทั้งสองก็ยิ่งห่างจากกันมากขึ้น สิ่งที่จะช่วยให้คนทั้งสองพบกันได้ก็คือความมุ่งมั่นที่มีต่อกันอย่าง ไม่เสื่อมคลาย

3.2.2 ตัวละครรอง

3.3.2.1 ตัวละครรองฝ่ายชาย

ตัวละครรองฝ่ายชายเป็นตัวละครรองที่มีบทบาทแสดงความรักผูกพันต่อตัวละครเอกผู้เป็นญาติวงศ์ด้วยการยอมสละชีวิตออกติดตามหาตัวเอกในเหตุการณ์ พญกัณฑ์และทาศึกสงครามทั้งชีวิตส่วนตัวและการพบเหตุการณ์ร่วมกับตัวเอก ตัวละครรองฝ่ายชายในเรื่องดาหลังได้แก่ ระเด่นจจะหรั่งกษัตริย์และระเด่นจินตราชวันหนา

ระเด่นจจะหรั่งกษัตริย์

ระเด่นจจะหรั่งเป็นอนุชาระเด่นมนตรีกูเร็น มีรูปทรงงดงามมีสง่าราศี ตามลักษณะบุคคลในวงศ์เทวา แม้จะอยู่ในสภาพของปัจจุเหรัจ บรรดาผู้พบเห็นก็จะสงสัยว่าน่าจะเป็นหน่อเพื่อกษัตริย์ปลอมองค์มาหาคู่ นอกจากนี้ความมีจริยาวัตรอันสง่างาม หน้าเกรงขาม และเปี่ยมไปด้วยเมตตาและไมตรีจิตจึงทำให้บรรดาระตู เสนา ประโหมสุหรี พระธิดาต่างก็อดชื่นชมและยำเกรงระเด่นจจะหรั่งไม่ได้ ดังที่ประโหมสุหรีมีขงาด่าได้กล่าวชมระเด่นจจะหรั่งหรือกุดาวีราหยาต่อหน้าคนอื่นว่า

โพเราะคาที่ตรัสสมา เห็นอยู่ในสังขามันคง
 ดีร้ายมิใช่ชาวป่า น่าจะเป็นกษัตราสูงส่ง
 ทิ้งวามรยาทก็อาจจง แล้งงามทรงเรื่องฤทธิเกรียงไกร²³

จุดเด่นของระเด่นองค์นี้จะอยู่ที่ ความสามารถในการ
 เป็นผู้หากองทัพ ด้วยมีลักษณะนิสัย เขียวหาญ กล้าแกร่ง เด็ดขาด อีกทั้งมีไหวพริบปฏิภาณในการรบ
 อย่างดี ไม่ติดกับระเด่นมนตรีและระเด่นบุษบากำโลละเมื่อเป็นชาย ระเด่นจะหวังจึงได้รับ
 ความไว้วางใจจากท้าวกูเรบั้นในการไปปราบปรามระตุมะงาดา และจากระเด่นมนตรีให้เป็น
 ท้าพหน้าในศึกเมืองมณฑล และเป็นแม่กองในการกวาดต้อนครัวเรือนที่เมืองตระเส บรรดาระตุม
 ึ่งทั้งหลายต่างก็พากันอ่อนน้อมถวายเครื่องบรรณาการและบุตรมากมาย

นอกจากนี้ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งที่กวีได้นำมาช่วย
 สร้างให้เรื่องสะเทือนใจก็คือ เป็นผู้มีความรักผูกพันในพระญาติวงศ์ โดยเฉพาะกับระเด่นมนตรีนั้น
 ระเด่นจะหวังถึงกับยอมถวายชีวิตออกติดตามและช่วยแก้แค้นศัตรูจนได้รับความสำเร็จ ดังที่ระเด่น
 จะหวังได้ตั้งนิทานในการออกติดตามว่า

น้องให้รีพลไปค้นหา จะพบพานพระเชษฐาก็หาไม่
 น้องจะขอตามพระพี่ไป กว่าสุดในแคว้นแคว้นแดนขวา
 ถึงน้องจะม้วยมอดวอดวาย ไม่เสียดายชีวิตรังสัจจาร
 จะขอพบสบองค์พระพี่ยา แต่ให้ เห็นพักตรากันสืบไป²⁴

ความรักความผูกพันนี้เองที่ทำให้ชีวิตของระเด่นจะหวัง
 จะต้องเข้าสู่เหตุการณ์ศึกสงครามและการผจญภัยต่าง ๆ จนบางครั้งเกือบเอาชีวิตไม่รอด ถึงแม้
 จะได้พบระเด่นมนตรี แต่ก็ยังตั้งความมุ่งมั่นที่จะขอติดตามรับใช้และคอยเอาใจช่วย ทั้งยัง
 ได้ล่วงรู้ความในใจของระเด่นมนตรีมากมาย กับระเด่นบุษบากำโลละนั้น แม้ระเด่นจะหวังจะไม่
 สนับสนุนมากนัก แต่ก็รู้สึกสงสารที่นางต้องมาอยู่ในสภาพของชาย ทั้งยังคอยปลอบใจ เอาใจช่วย
 ้ให้พบระเด่นมนตรีและจากกันได้ กับสองชายทั้งสอง ถึงแม้นางจะมีศักดิ์เป็นเพียงพี่สะใภ้ ระเด่น

²³พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 246.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 243.

จะหวังก็ยิ่งได้ เข้าร่วมพญายักษ์เพื่อติดตามหาระเด่นมนตรี โดยไม่คิดทอดทิ้งนางทั้งสอง ทั้งยังยอมตามใจทั้งสองด้วยการเปลี่ยนบทบาทจากนักรบมาเป็นผู้กำกับละครเสียเอง ยิ่งกับพระนัดดาระเด่นกุสุมาหราด้วยแล้ว ระเด่นจะหวังก็ฝึกสงสาร เอ็นดู และคอยดูแลพระนัดดา เป็นที่ปรึกษาแทนที่าวุเรษนพระบิดาระเด่นมนตรีได้เป็นอย่างดี

ตัวละครระเด่นจะหวังโดดเด่นในการสงคราม มีความรักผูกพันต่อพระญาติวงศ์ทุกพระองค์ แม้พระญาติวงศ์บางองค์จะเป็นศัตรูกับระเด่นจะหวัง แต่ระเด่นจะหวังก็ยังรักและหวังดี นอกจากนี้บทบาทของระเด่นจะหวังจึงเท่ากับเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ให้ตัวเอกได้ทราบข่าวถึงกันอีกด้วย ตัวละครนี้จึงเป็นเหมือนตัวละครอุตมคติที่มีหน้าที่ช่วยเหลือตัวเอกในเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยความรักผูกพันอย่างจริงจัง

ระเด่นจินตระวันหนา

บทบาทของระเด่นจินตระวันหนาได้แสดงถึงความรักผูกพันของญาติวงศ์ที่มีต่อระเด่นมนตรีด้วยการออกติดตามระเด่นมนตรีตามคำบัญชาของท้าวสิงหัดสำหรับผู้เป็นพระบิดา เมื่อพบระเด่นจขมนตรีและระเด่นจะหวังพร้อมกันในป่าแห่งหนึ่ง จนต่อมาระเด่นมนตรีต้องพลัดพรากไปแล้ว ชีวิตของระเด่นจินตระวันหนาต่อจากนั้นก็อยู่พญายักษ์เคียงข้างระเด่นจะหวังที่เมืองกาหลัง ที่เมืองนี้ระเด่นจินตระวันหนาได้พบระเด่นบุษมาเก้าโละในร่างชาย จากนั้นระเด่นจะหวังก็พลัดพรากไป ระเด่นจินตระวันหนาจึงได้อยู่ใกล้ชิดกับระเด่นบุษมาเก้าโละตลอดมา จะเห็นว่านอกจากบทบาทของระเด่นจินตระวันหนาจะแสดงถึงความรักความผูกพันด้วยการออกติดตามหาญาติวงศ์แล้ว ยังนับว่าเป็นตัวละครรองผู้หนึ่งที่มีบทบาทอยู่เคียงข้างตัวเอกฝ่ายหญิงและตัวละครรองฝ่ายชายด้วยกันในการพญายักษ์และทำศึกสงคราม การที่ระเด่นจินตระวันหนาได้อยู่ใกล้ชิดระเด่นบุษมาเก้าโละ ก็เท่ากับช่วยยืนยันให้ระเด่นบุษมาเก้าโละรับทราบข่าวของระเด่นมนตรี ทั้งนี้เพราะระเด่นจินตระวันหนาได้เคยพบระเด่นมนตรีมาแล้ว ทั้งยังเป็นผู้คอยให้กำลังใจ ความมั่นใจแก่ระเด่นบุษมาเก้าโละในขณะที่เกิดความท้อแท้ติดตามหาคนรัก ส่วนการที่อยู่เคียงข้างระเด่นจะหวังที่เมืองกาหลัง ก็เท่ากับเป็นเพื่อนคู่คิดในการพญายักษ์ที่เมืองนี้อีกด้วย ดังนั้นบทบาทของระเด่นองค์นี้ แม้จะไม่โดดเด่นในด้านกรพญายักษ์ และทำศึกสงคราม แต่ก็นับว่าสำคัญในฐานะที่อยู่เคียงข้างตัวละครสำคัญเพื่อช่วยคลี่คลายเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้

นอกจากนี้แล้วลักษณะนิสัยที่เป็นจุดเด่นของระเด่นองค์นี้

อีกก็คือ มักเป็นคนใจอ่อน เห็นอกเห็นใจผู้อื่น และแสดงออกได้อย่างนุ่มนวล น่าประทับใจ
 ดังตอนที่ระเด่นจินตระวันหน้าพบระเด่นมนตรีในสภาพคนเสียสติก็แสดงความสงสาร ยอมทำตัวเป็น
 สตรีเพศเพื่อให้ระเด่นมนตรีมีอาการดีขึ้น หรือการได้อยู่ใกล้ขีตระเด่นบุษบาแก้วโละ ก็ทำให้เห็น
 ความสัมพันธ์สนิทสนมอย่างใกล้ชิด ได้มีโอกาสชบทราบความรู้สึกอ่อนแอของนางมากกว่าผู้อื่น
 จนรู้สึกสงสาร และเห็นใจนางในยามที่ท้อแท้ต่อชะตากรรมของตัวเอง การสร้างตัวละครรองฝ่ายชาย
 อย่างระเด่นจินตระวันหน้าจึงเป็นเหมือนตัวละครผู้ช่วยตัวเอกในสถานการณ์ต่าง ๆ ทั้งยังเป็น
 ตัวละครที่เข้าใจถึงความรู้สึกของญาติวงศ์ได้ดีกว่าผู้อื่น

3.3.2.2 ตัวละครรองฝ่ายหญิง

บทบาทตัวละครรองฝ่ายหญิงจะเป็นบทบาทพระชายารอง
 ของระเด่นมนตรีและมีความสำคัญอยู่หลายตอน ทั้งนี้เพื่อจะแสดงชีวิตรักของระเด่นมนตรีต่อนางอื่น ๆ
 ตลอดจนความรักผูกพันที่นางเหล่านี้มีต่อระเด่นมนตรี จนทำให้เรื่องพัฒนาออกไปได้มากมาย

นางจินตहरาวาดี

นางจินตहरาวาดี เป็นตัวละครนางรองที่มามีบทบาทและมี
 อิทธิพลต่อชีวิตระเด่นมนตรีตรงที่นางเป็นสาเหตุแรกที่ทำให้ระเด่นมนตรีต้องพลัดพรากจากพระอนุชา
 ทั้งสองมาใช้ชีวิตพเนจรตามลำพังในช่วงชีวิตหลัง นอกจากนี้การที่นางเข้ามามีบทบาทไขว่คว้า
 ระเด่นมนตรีมาเป็นของตนนั้น ยังได้ช่วยเปลี่ยนแปลงบรรยากาศของเรื่องอีกด้วย คือแทนที่จะให้
 ระเด่นมนตรีมุ่งติดตามหาคนรักเพียงอย่างเดียว ก็กลับให้ระเด่นมนตรีได้มาใช้ชีวิตกับนางสักระยะ
 หนึ่ง ความสัมพันธ์ของระเด่นมนตรีกับนางได้ช่วยให้ระเด่นมนตรีคลายความทุกข์จากการเอาแต่
 คิดถึงนางบุษบาแก้วโละได้ในช่วงเวลาหนึ่ง บทบาทของนางจึงเหมือนผู้ช่วยอุปถัมภ์ให้ระเด่นมนตรี
 มีชีวิตที่สุขสบาย มีเกียรติ และมีฐานะดีขึ้นกว่าเก่า เพราะปรากฏว่าในระยะไม่นานระเด่นมนตรี
 ได้กลายเป็นยุพราชของเมืองปัตทรา ยิ่งกว่านั้นนางยังทำให้ระเด่นมนตรีได้มีบทบาทเป็นพ่อของลูก
 ด้วยนางได้ตั้งครรภ์และคลอดพระโอรสสุสมาหาราผู้เป็นเสียดเหนือเชื้อไขของระเด่นมนตรีนั่นเอง
 จึงเห็นว่าบทบาทในด้านชีวิตรักของนางกับระเด่นมนตรีได้ทำให้ระเด่นมนตรีมีชีวิตใหม่ที่เยือกเย็น
 และสุขุมขึ้นต่างไปจากระเด่นมนตรีในวัยหนุ่มผู้มีแต่อารมณ์ร้อนดังในช่วงชีวิตแรก

สำหรับลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพของนางจินตหราชั้น

ก็นับว่าน่าสนใจ ทั้งนี้เพราะว่าในช่วงชีวิตวัยสาวนั้น นางเร้าร้อน คลั่งไคล้ชายหนุ่มอย่างระเด่นมณฑรี จนถึงกับไขว่คว้าระเด่นมณฑรีมาครอบครอง แต่เมื่อนางต้องสูญเสียระเด่นมณฑรีไปโดยที่นางต้องอยู่กับลูกน้อย ชีวิตในช่วงหลังจึงทำให้นางมีพัฒนาการที่เป็นผู้ใหญ่มากขึ้น ทั้งนี้ก็ด้วยประสบการณ์ชีวิตที่เคยชอกช้ำ ประกอบกับมีวันเวลาที่ช่วงให้นางมีเหตุผล มีความอดทนขึ้น ยิ่งกว่านั้นในฐานะที่นางได้เป็นแม่คนแล้ว นางก็อาจจะเป็นคน เดิมที่เอาแต่คลั่งไคล้ใส่ทุกขัตกรม เมื่อถูกคนรักทอดทิ้งไป ชีวิตของนางต่อจากนี้จึง เต็มไปด้วยความหวังที่จะหาหนทางที่ขอมารดาให้ดี ที่สุด แม้ในยามที่ลูกจะจากไปเพื่ออนาคต นางก็กลับมีเหตุผล มีความหนักแน่นที่จะรับเหตุการณ์นี้ได้ ตัวละครอย่างนางจินตหราจึงเป็นตัวละครนางรองที่มีพัฒนาการในด้านบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยไปตามสภาพการณ์ของชีวิต จากผู้ที่พยายามไขว่คว้าหาชายคนรักมาได้สำเร็จ ก็ต้องกลับเป็นผู้สูญเสียไป ขณะเดียวกันในการสูญเสียนั้นได้ทำให้นางมีเหตุผล หนักแน่น เข้าใจความเป็นผู้ชายของสวามีมากขึ้น และที่สำคัญชีวิตของนางต่อจากนี้นางมีชีวิตอยู่เพื่อลูกน้อยเอง

พระชายาททั้งสอง

พระชายาททั้งสองในที่นี้คือ นางบุษบาสำหรับระตูปันจะร่ากัน นางกัศิกาสำหรับระตูปักมาหงษ์ นางทั้งสองมีบทบาทตรงที่เข้ามาเป็นชายารองของระเด่นมณฑรี ทำให้ระเด่นมณฑรีลืมความทุกข์จากรักครั้งแรกที่มีต่อนางเกนบุษบา และยังมีส่วนทำให้ระเด่นมณฑรีไปผูกสัมพันธ์กับระตูปันจะร่ากันผู้เป็นพ่อตา จนในที่สุดได้ทำให้ระเด่นมณฑรีต้องไปเสียรู้ระตุมะงาดา โดยการสับสนุนจากพ่อตา บทบาทของนางทั้งสองที่ปรากฏในช่วงแรกจึงมีส่วนทำให้ระเด่นมณฑรีมีชีวิตที่มีเกียรติ มีฐานะดีขึ้นจากปัจจุเหรีจโจรป่าธรรมดา ขณะเดียวกันก็มีส่วนทำให้ระเด่นมณฑรีต้องเข้าสู่การพัวพันกับฝ่ายปักษิณโดยไม่รู้ตัว ส่วนบทบาทของนางทั้งสองในช่วงหลังเป็นบทบาทที่แสดงความรักความผูกพันในการออกติดตามหาระเด่นมณฑรีด้วยการปลอมตัว เป็นนักขบราจนได้พบระเด่นมณฑรี บทบาทในช่วงหลังของนางทั้งสองจึงมีส่วนสำคัญในการสร้างโครงสร้างเรื่องรองเพื่อช่วยเสริมเรื่องให้มีรสชาติสนุกสนานยิ่งขึ้น

สำหรับลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพของนางทั้งสองในช่วงแรก

จะมีลักษณะตามแนวนางในวรรณคดีทั่วไป คือ เชื้อฟิ่งบิดามารดา และจงรักภักดีต่อสวามี ส่วนในช่วงชีวิตหลังจะพบลักษณะเด่นของนางที่ต่างไปจากนางในวรรณคดีตามอุดมคติคือ กล้าที่จะออก

ติดตามหาสามีด้วยการปลอมตัวเสียเอง ชีวิตในช่วงนี้จะพบลักษณะการพจญภัยไปในเมืองต่าง ๆ ด้วยวิธีการซบระ ซึ่งก็ต้องรู้จักใช้ความเฉลียวฉลาดและการรู้สึกเอาตัวรอดจึงสามารถพ้นจากเหตุการณ์คับขันได้

นอกจากนี้การเผชิญอุปสรรคปัญหาในขณะที่ต้องพจญภัยของนางทั้งสองได้แสดงถึงการใช้ความคิด ท่าทีแบบสตรีเพื่อเอาตัวรอดจากการเข้าไปพัวพันเหตุการณ์ร้าย ๆ นางจึงต้องรู้จักรักษาหัวใจสตรีทั้งสองของเสนาประมอดัน ขณะเดียวกันก็หาทางหนีเอาตัวรอดเพื่อจะได้ไม่ต้องมาเผชิญหน้ากับเรื่องการตายของสองนาง และขณะที่นางทั้งสองได้พบกับระเด่นจระเข้แล้ว นางก็กลับใช้วิธีการแบบสตรี เข้าแก้แค้นตอนแทนฝ่ายปฏิบัติอันนางจินตหราด้วยการไปซบระทาบกระเทียบเปรียบเปรย เพียงเพื่อให้นางจินตหราเจ็บใจ

จะเห็นได้ว่าชีวิตของนางทั้งสองในช่วงแรกเป็นลักษณะตัวละครหญิงอุดมคติที่ไม่อาจจะตัดสินใจเลือกชีวิตทางเดินของตัวเองได้ นางทั้งสองจึงถูกกำหนดชีวิตด้วยการตัดสินใจและการกระทำของชายไม่ว่าจะเป็นสามีหรือพระบิดา กระนั้นด้วยความรักผูกพันจึงทำให้นางก้าวพ้นออกมาจากกรอบของความ เป็นสตรีด้วยการปลอมตัวออกติดตามอย่างมุ่งมั่น ขณะเดียวกันก็ยังใช้วิธีการเผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ ในลักษณะของสตรี

3.3.3 ตัวละครประกอบ

บทบาทของตัวละครประกอบแม้จะมีใช้ตัวเอกและตัวรอง แต่ก็จัดว่าเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญมากพอที่จะสร้างความเข้มข้น สนุกสนานให้แก่เรื่อง ถ้าไม่ได้บทบาทตัวละครประกอบเหล่านี้เข้ามามีส่วนในการดำเนินเรื่องแล้ว ก็จะทำให้เรื่องขาดรสชาติที่สมบูรณ์ ทำให้การดำเนินเหตุการณ์ในโครงเรื่องขาดความคล่องตัวไปมาก ตัวละครประกอบที่จะกล่าวต่อไปนี้คือตัวละครประกอบฝ่ายชาย อันได้แก่ ท้าวกูเรบั้น ท้าวดาหา ท้ากานล้ง ระเด่นศิริกัน ตัวละครระตูต่าง ๆ และประสันตา ตัวละครประกอบฝ่ายหญิง ได้แก่ นางเกนบุษบา นางพญาณูสาตัน เป็นต้น

3.3.1.1 ตัวละครประกอบฝ่ายชาย

ท้าวกูเรบั้น

ท้าวกูเรบั้น เป็นกษัตริย์วงศ์เหวทที่มีบทบาทในการสร้างความขัดแย้งอย่างรุนแรงต่อพระโอรสอิเหนาของตน ทั้งนี้เนื่องจากท้าวเธอเป็นผู้ยึดมั่นใน

เกียรติยศวงศ์เทวอย่างเคร่งครัด จึงแสดงความไม่พอใจอย่างมากต่อการกระทำของพระโอรส ที่ขัดพระบัญชาและขัดต่อระเบียบวงศ์เทวา แม้ว่าท้าวกูเร่บั้นจะพยายามใช้ความอดทนต่ออิเหนา ตามที่ประหม่อมสุหรีได้เคยเตือนสติให้พยายามเข้าใจพระโอรสของตน แต่ก็ต้องพ่ายแพ้ต่อความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะให้พระโอรสมีคู่ครองอย่างสมเกียรติยศ ประกอบกับในขณะนั้น เป็นเวรกรรมของนางเกณบุษบาจะต้องตาย ชะตากรรมจึงดลบันดาลใจให้ท้าวกูเร่บั้นส่งตามขบวน ให้ไปประหารนาง การที่ท้าวกูเร่บั้นได้สั่งให้ทำการนั้นลงไป ถ้าพิจารณาให้ดีแล้ว ก็ด้วยเหตุผลอันมาจากความรักที่มีต่อลูก เพียงแต่ว่าเป็นความรักรุนแรง โดยคิดว่าถ้าได้ตัดต้นเหตุเสียแล้ว ทุกอย่างก็จะดีขึ้น แต่การณ์กลับกลายเป็นว่าอิเหนาพระโอรสกลับเสียใจและน้อยใจพระบิดายิ่งนัก ถึงกับตรัสไม่ขอยูกูเร่บั้นอีกต่อไป บทบาทของท้าวกูเร่บั้น แม้จะปรากฏเด่นชัดเพียงครั้งเดียว แต่ก็สามารถผลักดันตัวละครระเด่นมนตรวีให้ไปขัดเซพเนจรพจนัญ และยังมีผลผลักดันให้ไปพบคู่รักของระเด่นได้อีกเช่นกัน จึงเห็นได้ว่าบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยนั้นที่จริงแล้ว เป็นผู้รักลูกสุดหัวใจ แต่ขณะเดียวกันก็ยอมเสี่ยงเกียรติยศศักดิ์ศรีสำคัญกว่าสิ่งอื่น จึงได้ตั้งใจแสดงออกอย่างรุนแรงเพื่อให้ลูกยอมรักภรรยาคนนี้

อย่างไรก็ดี เมื่อเรื่องราวต่อมาได้บานปลายจนถึงขั้นต้องสูญเสียพระโอรสไป ต่อให้ท้าวกูเร่บั้นก็สามารถคิดได้ว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องเสียแล้ว จนถึงกับสำนึกออกมาอย่างน่าเห็นใจว่า

โธ่ว่าลูกน้อยกลอยใจ	เจ้าเดียดแต่เห็นพ่อโยนลูกอา
พินิจเห็นไม่ทันคิด	โทษพ่อนี้ผิดเป็นหนักหนา
ให้ลงโทษ เกณบุษบา	แก้วตาจึงละห้อยน้อยใจ
เพราะเสียตายนัดดาบุพพาน	จึงก่อกรรมทำกรรมใหญ่
หวังจะได้ครอบครองกรุงไกร	จะไว้เกียรติยศชั่วกาลมา ²⁵

จึงเห็นว่าเมื่อท้าวกูเร่บั้นเกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างความเข้าใจลูก กับความรักในเกียรติ ท้าวกูเร่บั้นก็ได้เสียใจเอาเกียรติ แต่ในเมื่อเกียรตินั้นได้ทำลายครอบครัวของตัวเอง ท้าวกูเร่บั้นก็รู้สึกที่ตนได้กระทำการรุนแรงไปเสียแล้ว

²⁵พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 99.

ท้าวทุเรปันจึงเป็นตัวละครบทบาทพ่อที่เข้ามาสร้าง เหตุการณ์สะเทือนใจ ทั้งนี้ด้วยความรักของพ่อที่มีต่อลูกในลักษณะของบุรุษที่อยากให้อีกของตัวเอง ได้มีเกียรติในสายตาของคนอื่น

ท้าวดาห

ท้าวดาหเป็นตัวละครญาติผู้ใหญ่ที่มีบทบาทเข้ามาสร้าง ปมปัญหาขัดแย้งในชีวิตรักของตัวเองเอกทั้งนี้ เพราะท้าวดาหเสียชีวิตเพราะเหตุที่ระเด่นมนตรีได้ตัดหัวพระชิตา บุชบาแก้วโละของตน จึงคิดแค้นพระนัดดาอิเหนาด้วยการยกพระชิตาให้ระตูเสียเอง ยิ่งกว่านั้น ยังประจานอนุญาตให้พระชิตาเข้าพิธีแหลตามคำขอร้องของระตูรวงศาทั้งหลายอีกด้วย บทบาท ในการสร้างปมปัญหาขัดแย้งจึงเห็นได้เด่นชัด 2 ประการ คือประการแรกเป็นผู้สร้างอุปสรรค ทำให้ระเด่นมนตรีหมดสิทธิ์ในตัวพระชิตาอย่างเป็นทางการ ประการที่ 2 ถึงแม้ระเด่นมนตรีจะชิงพระชิตาดามาจากระตูประดาหนผู้เป็นฝ่ายปฏิปักษ์มาได้ ท้าวดาหาก็กลับยิ่งสร้างอุปสรรคทำให้พระชิตาต้องพลัดพรากจากระเด่นมนตรีไปด้วยยอมตามคำขอร้องของระตูทั้งสอง

ที่จริงท้าวดาหเป็นผู้รักศักดิ์ศรีของวงศ์ทเวา และยินดีที่จะปฏิบัติตามกฎระเบียบเหมือนที่ท้าวทุเรปันต้องการ แต่แล้วเมื่อเกิดเหตุการณ์อัปยศขึ้น ท้าวดาหาก็เกิดความเจ็บแค้นแทนพระชิตา ซึ่งก็ไปพบกับความรู้สึกอยากเอาชนะพระนัดดาอิเหนา จึงทำให้ท้าวดาหาก็ยกพระชิตาให้ระตูตัดศีรษะ การเข้าไปกำหนดชะตาชีวิตของพระชิตา แทนที่ทุกสิ่งทุกอย่างจะดีขึ้น ก็กลับกลายเป็นการนำเรื่องเดือดร้อนมาให้แก่ราชวงศ์ โดยที่ตัวเองมารู้ตัวว่า ได้ทำผิดนัดไป ก็ต่อเมื่อระตูรวงศาทั้งสองได้โยนความคิดการตายของระตูประดาหนให้พระชิตา บุชบาแก้วโละ ความขัดแย้งในช่วงนี้จึงเป็นความขัดแย้งที่รุนแรงเสียยิ่งกว่าตอนแรกที่เป็นเพียง การต้องการเอาชนะพระนัดดาอิเหนา แต่ความขัดแย้งตรงนี้ก็กลับเป็นเรื่องเกียรติยศศักดิ์ศรีกับครอบครัวของตน ซึ่งก็แปรเปลี่ยนมากที่ท้าวดาหในคราวนี้กลับเสียศักดิ์ศรีมากกว่าครอบครัว โดยอ้างว่าอยู่ในฐานะกษัตริย์ก็ต้องกระทำการเพื่อปกป้องศักดิ์ศรีกษัตริย์

แล้วคิดมานะกษัตริ	อายมหาเสนา กับสองศรี
ทั้งพลเวรของพระบุตร	จะนิราศผ่านฟ้ามาแดนไพร
จึงให้ลจจิตพระบิดา	พระราชชาติรสเอออายุให้ ²⁶

จึงเห็นว่าท้าวดาหาคจะเลือกศักดิ์ศรีของตัวเองในยามที่ถูกเหยียดหยามจากพระนัดดา เรื่องศักดิ์ศรีวงศ์เทวาก็เป็นเรื่องราว ดังที่ได้ตัดสินใจยกนางบุษบา ก้าวโละมาให้ระตูดำศักดิ์ แต่เมื่อต้องเลือกศักดิ์ศรีความเป็นกษัตริย์ กับครอบครัวของตนเมื่อต้องอยู่ต่อหน้าข้าราชการบริพารและต้องไปเกี่ยวพันพันกับการเมือง ท้าวดาหาคกลับเรื่องศักดิ์ศรีของกษัตริย์มากกว่าครอบครัวของตน

ท้าวดาหาคจึงเป็นตัวละครที่สร้างเหตุการณ์ขัดแย้งรุนแรง โดยเกิดจากความขัดแย้งภายในตัวเองเป็นอันดับแรก ทั้งนี้ก็ด้วยพระลักษณะนิสัยที่ช่างคิดช่างแค้น อยากจะเอาชนะพระนัดดา ขณะเดียวกันก็กลับมายอมแพ้ต่อคำทูลของสองระตูรววงศาด้วยการให้เหตุผลแก่ตัวเองว่า ทุกอย่างทำไปเพื่อปกป้องเกียรติอันสูงส่ง ท้าวดาหาคจึงเป็นตัวละครพอ และกษัตริย์ที่นำเห็นใจ ทั้งที่ถูกสถานการณ์บีบบังคับ ทั้งที่มาจากพระนัดดาของตนและจากระตูผู้ดำศักดิ์

ท้าวกาหลัง

จนแนวเรื่องนิทานปันทยี้แทบทุกเรื่องมักจะปรากฏตัวละครท้าวกาหลังพระญาติวงศ์ผู้ใหญ่ โดยจะสืบบรรดาระเด่นทั้งหลายได้ปลอมองค์เป็นบันจู่เหรียงเข้าไปพึ่งบุญบารมี และเข้าไปพจญภัยในเมืองนี้ จนเรื่องดาหลังก็ได้ปรากฏบทบาทท้าวกาหลังที่มีมุมมองคล้ายกับนิทานปันทยี้ดั้งเดิม คือ เป็นผู้อุปถัมภ์บรรดาตัวละครระเด่นทั้งหลาย แต่กระนั้นก็ยังมุมมองในด้านสะเทือนใจ คือ ได้เป็นผู้สร้างความขัดแย้งให้แก่ชีวิตครอบครัวของตัวเอง จนทำให้บทบาทของนางบุษบา ก้าวโละในร่างชายเข้ามาช่วยคลี่คลายเหตุการณ์

การที่ท้าวกาหลังได้เป็นกษัตริย์วงศ์เทวาก็ผู้หนึ่งที่ได้สร้างมโนหาขัดแย้งให้เกิดขึ้นกับราชวงศ์ของตนเอง และมีส่วนผลักดันให้พระโอรสเข้าไปสู่จุดจบนั้น ทั้งนี้ก็เนื่องจากท้าวกาหลังก็เป็นผู้รักศักดิ์ศรีเกียรติยศ จนไม่อาจทนได้ที่พระโอรสไปหลงรักนางเฉลยนางแขกเมือง จนที่สุดเรื่องก็บานปลายไปกลายเป็นว่าระเด่นศิริกันได้ลุกขึ้นมาต่อสู้กับบิดาบังเกิดเกล้าของตน อันที่จริงการที่ท้าวกาหลังได้กระทำการต่อต้านไปนั้น ก็ด้วยความรักไม่ต้องการให้ลูกทำสิ่งผิดประเพณีวงศ์เทวา แต่ความรักนั้นกลายเป็นรักรุนแรงและปนเปไปกับอคติ ทั้งนี้เพราะขณะนั้นกำลังหลงรักบันจู่เหรียง ผลที่ได้จึงสร้างความเจ็บแค้นให้แก่ลูกชายของตนและนำไปสู่การจลาจล

พระลักษณะนิสัยของท้าวกาหลังจึงเป็นตัวละครที่ตรงไปตรงมา สิ่งที่ถูกก็ว่าถูก สิ่งที่ถูกผิดก็ว่าผิด ซึ่งไม่อาจจะทำให้ระเด่นศิริกันเข้าใจจุดประสงค์ที่แท้จริงของพระบิดาได้ ที่จริงแล้วถ้าท้าวกาหลังจะเป็นผู้ช่วยแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ ระเด่นศิริกันก็คงจะไม่พบจุดจบอย่างน่าสงสาร

เช่นนี้ ชีวิตครอบครัวส่วนตัวของพระองค์จึงล้มเหลว ยิ่งกว่านั้นเมื่อระเด่นศิริกันก่อนการกบฏขึ้น
ท้าวภายหลังก็กลับยิ่งเอาชนลูกของตนด้วยการยกทัพไปทำรบกับพระโอรสเสียเอง

แล้วพระองค์เรียกมาด้วยพลัน	เหวยอ้ายศิริกันโอรสา
มึงคิดการจะฆ่ากูผู้บิดา	เร่งออกมาฆ่ากูบัดนี้
ตัวมึงทรชนับลักษณ์	ทรลักษณ์กับไพร่ในกรุงศรี
อ้ายกบฏหุขร้ายอัปรีย	มึงขาดจากพงศ์พิภูสีไป
เหตุไรไม่ออกมาฆ่ากู	มุดหัวไปอยู่ไหน
จงเร่งมาพอนทันให้บรรลัย	ให้สำเริงมึงอ้ายคนพาล ²⁷

ในเมื่อท้าวภายหลังต้องสูญเสียพระโอรสของตนไป สิ่งที่ทดแทนก็คือพวกบ้านจู้เหรีจ
ที่เข้ามาพึ่งบุญบารมี ท้าวภายหลังได้ให้ความเมตตา ให้ความรักผูกพันกับคนเหล่านี้ ความหวังของ
ท้าวภายหลังจึงอยู่ที่การได้มีพวกบ้านจู้เหรีจอยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตา ในยามใดที่พวกบ้านจู้เหรีจต้องมี
อันจากไป ท้าวภายหลังจะเกิดความรู้สึกอาลัยอาวรณ์อย่างมาก ตัวละครท้าวภายหลังจึงเป็นตัวละคร
ที่มุมมองสองด้าน คือ ในด้านการแสดงความขัดแย้งรุนแรงกับพระโอรสแท้ ๆ ของตน ขณะเดียวกัน
ก็มีมุมมองเป็นผู้อุปถัมภ์ ให้ความรักเมตตาแก่พวกบ้านจู้เหรีจเป็นการทดแทน

ระเด่นกุสุมาหรา

ระเด่นกุสุมาหราเป็นตัวละครประกอบเด็กฝ่ายชายที่มีบทบาทในการเสริมสร้าง
โครงเรื่องรองเพื่อช่วยให้เรื่องออกรสชาติสนุกสนาน และน่าสนใจมากขึ้น บทบาทเด่นใน
โครงเรื่องรองก็คือ เป็นตัวละครช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างระเด่นมนตรีกับนางจินตหราให้
กลับมาคืนดีกัน มีบทบาทช่วยเสริมแนวเรื่องรักกระจุ้มกระจิมระหว่างตนเองกับระเด่นสุหรাত্রา
นอกจากนี้ยังเป็นตัวละครเด็กที่มีความสามารถในการต่อสู้ในเหตุการณ์ผจญภัยขณะออกติดตาม
หาพระบิดา และเข้าร่วมทำศึกสงครามที่เมืองมณฑลกับระเด่นมนตรีผู้เป็นพระบิดา

²⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 32.

ในด้านลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพ รัชเด่นกุสุมาหราเป็นผู้ที่มีความรักผูกพันต่อพระบิดาอย่างลึกซึ้ง และแสดงออกอย่างรุนแรง จนพระมารดาจินตหราและระตูบุตราก็ไม่อาจยับยั้งความตั้งใจจริงของรัชเด่นไว้ได้ แต่สิ่งที่ทำให้ระตูและนางจินตหราต้องยอมจำนนหนีออกไปจากความรักผูกพันต่อพระบิดาแล้ว ก็คือ การเป็นคนช่างเฝียวฉลาด อยากรู้ อยากเห็น รู้จักต่อปากต่อคำ และช่างประจบตามประสาเด็ก สิ่งนี้เองที่ทำให้นางจินตหราและระตูบุตรารักไม่ได้ และยอมจำกับรัชเด่นกุสุมาหรา นอกจากนี้ความผูกพันทางสายเลือดกับรัชเด่นมนตรีมิเพียงจะแสดงความต้องการในด้านความรักเท่านั้น แต่บุคลิกภาพ ลักษณะนิสัยใจคอของรัชเด่นนั้น ก็ได้รับการถ่ายทอดจากพระบิดาไม่มีผิดเพี้ยน รัชเด่นกุสุมาหราจึงเหมือนเป็นตัวแทนของบัณฑิต มีรูปร่าง เฉลียวฉลาด วาจาอ่อนหวาน มีความสุภาพ เมตตา อ่อนโยน และมีความเจ้าชู้ไม่มีผิดพระบิดา โดยเฉพาะเมื่อเติบโตเป็นวัยรุ่นหนุ่มในคราวที่รัชเด่นกุสุมาหราจะได้พบคู่ครอง รัชเด่นกุสุมาหราก็รู้จักใช้วาจา อ่อนหวาน เชิงเจ้าชู้เพื่อปลอบใจนางสุรราตรสาให้คลายความโศกจากการสูญเสียพระชนกชนนีไป ซึ่งใคร ๆ เมื่อเห็นก็จะนิกรรักเอ็นดูในจริยาวัตรเหล่านี้มาก

ทั้งสาวสวรรค์กานัลกัลยา	แยมสรวลแล้วชวนกันพาที
ว่าองค์พระกุมารนี้คมสัน	พอสมควรกันกับโฉมศรี
ดูดีบุพเพาว์อยู่เท่านี้	มิเสียที่เป็นเชื้ออันศักดิ์ดา ²⁸

อย่างไรก็ดีลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพที่น่าประทับใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ความรักที่แสดงต่อนางสุรราตรสาเป็นไปอย่างจริงจัง ห่วงใย เอื้ออาทร และพร้อมจะให้การปกป้อง ให้ความอบอุ่นแก่นางมากกว่าที่จะคิดแต่เรื่องทางเพศ ชีวิตรักของรัชเด่นกุสุมาหราจึงเริ่มจากความจริงใจ น่ารักน่าเอ็นดู จนเป็นที่ยอมรับในสายตาของพระบิดาพระเจ้าอา พระมารดา และพระอัยกา ความนิยมในการสร้างตัวละครเด็ก นอกจากจะทำให้มีบทบาทฉลาด น่ารัก บริสุทธิ์ไว้เคียงসাแล้ว ยังได้ปรากฏบทบาทการบ่มเพาะบ่มเลี้ยงตั้งแต่วัยเด็ก ซึ่งก็เป็นไปตามแนววรรณคดีนิทานไทยที่นิยมให้ตัวละครวัยเด็กทั้งหลายต้องพบทุกข์ ท้าศึกสงคราม โดยอาศัยปาฏิหาริย์ บุญญาธิการ

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 255.

มาช่วยเสริมสร้างเรื่องให้ناسงกสนาน ตื่นเต้น ดังที่ระเด่นกุสุมาหราได้เอาชนะควายปีศาจด้วย
ไหวพริบ ปฏิภาณ บุญบารมี และความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว และเมื่อโตเป็นหนุ่มก็ได้รับความไว้วางใจ
ให้เป็นแม่กองหลังคุมทัพมาในศึกเมืองมณฑล และได้เข้าทำทนายระตุมงกลในการรบอย่างเด็ดเดี่ยว
ตัวละครระเด่นกุสุมาหราจึงเป็นตัวละครดีเด่นอุดมคติอย่างในวรรณคดีไทยที่มีความรัก มีจิตวิตร
ดงงาม ทั้งเก่งกล้าสามารถในการผจญภัยต่าง ๆ

ระเด่นศิริกัน

ระเด่นศิริกันเป็นระเด่นวงศ์เทวาแห่งเมืองกาหลัง แต่กลับกระทำการกบฏเพื่อจะ
เอาชนะพระบิดา และคิดร้ายเพื่อนร่วมสังฆะสาบานต่อกัน ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากเรื่องสตรี จนถูก
ท้าวกาหลังแสดงการต่อต้าน และประณามต่อหน้าคนทั้งหลาย ซึ่งทำให้ระเด่นศิริกันไม่อาจจขหน
จากการถูกเหยียบย่ำศักดิ์ศรีได้ จึงได้ก่อการกบฏขึ้น ภายหลังบุษบากำโลนได้เข้ามาระงับเหตุการณ์
และจับระเด่นศิริกันไปสาเร็จโทษ

จะเห็นว่าจุดอ่อนที่ทำให้ระเด่นศิริกันต้องเป็นระเด่น เจ้าฟ้าที่อหังกว่าคนอื่น
เนื่องมาจากความรักหลงผิดเป็นแรงผลักดันให้ไปหลงรักนางเขลยของเพื่อนร่วมหน้าสาบาน อีกทั้ง
การถือเกียรติยศศักดิ์ศรีของลูกผู้ชายให้ก่อการกบฏขึ้น ยิ่งกว่านั้นระเด่นศิริกันยังมีนิสัยถือว่าตัวมี
เชือกมนตร์วิเศษ จึงทำให้ตนเองเกิดความผยองถึงขั้นลืมตัววางแผนฆ่าเพื่อนและจะทำการฆ่า
พระบิดาของตน การปรากฏบทบาทของระเด่นศิริกัน นอกจากจะช่วยให้เกิดเหตุการณ์ขัดแย้ง
จนทำให้ระเด่นบุษบากำโลนมาพบระเด่นจขหรั้งแล้ว ยังแสดงให้เห็นความรักมีอิทธิพลรุนแรงต่อ
ตัวละครหนุ่มเลือดร้อน จนสามารถก่อเหตุการณ์รุนแรงขึ้นโดยไมคำนึงถึงอนาคต และเพื่อนร่วม
หน้าสาบานของตัวเอง

ระตูประตาทนและระตูรวงศาทั้งสอง

ระตูประตาทนเป็นตัวละครที่เข้ามาแย่งชิงคู่มั้นของระเด่นมนตรี ด้วยระตูเข็มนั้น
ในโชคชะตาของตัวเอง และประมาทระเด่นมนตรี โดยไม่ฟังคำทัดทานของเสนาปาเตะ ในที่สุดก็
ต้องถูกระเด่นมนตรีลอบฆ่า ส่วนระตูรวงศาทั้งสองผู้เป็นอนุชาระตูประตาทนก็เกิดความเจ็บแค้น
แค้นและโหยงความผิดว่าระเด่นบุษบากำโลนเป็นผู้ฆาตรฆูผู้พี่ จนมีผลให้นางบุษบากำโลนต้องแบลลา

และพลัดจากเมืองดาหาไป กระนั้นชะตากรรมก็บันดาลให้ระตู่สองต้องมาจากชีวิตลงด้วยการถูก
มิสาประหมังกุหนิงหรือบุษบาเก้าโลงฆ่าตอนที่ยกทัพกลับเมือง

ระตู่ทั้งสองแห่งเมืองประตาทนนั้นนับว่าเป็นตัวละครฝ่ายปฏิบัติที่เข้ามาขัดขวาง
ชีวิตรักของตัวเอก ทั้งนี้ก็ด้วยความประมาทในศึกดีศรีและบุญญาธิการของวงศ์เทวา โดยบังอาจ
มาขอพระธิดาอย่างไม่เกรงกลัว ชำยงกล้ากล่าวร้ายให้ราชวงศ์ดาหาหมองมัว ในที่สุดก็ต้องพ่ายต่อ
พวกระเด่นวงศ์เทวาไป

ระตู่มวงกลและระเด่นมังกันตีกาหรา

ทั้งระตู่มวงกลและระเด่นมังกัน เป็นระตู่พ่อลูกแห่งเมืองมวงกล มีบทบาทเป็นฝ่าย
ปฏิบัติในการทำศึกสงครามกับระเด่นมนตรี ทั้งจริงตัวละครทั้งสองมีความสามารถในการรบพุ่ง
อีกทั้งยังรู้เวทมนตร์ จึงทำให้ระเด่นมนตรียังไม่สามารถเอาชนะได้ในการรบวันแรก แต่เนื่องจาก
ระตู่มวงกลและระเด่นมังกันประมาทในศึกดีศรี ความสามารถของนักรบวงศ์เทวา ถือดีว่าตนมีฝีมือใน
การรบพุ่ง และได้เชือกมนตร์จากเทวดา ยิ่งกว่านั้นทั้งสองยังได้ใช้อุบายสกปรก เช่น การลอบ
เผาค่าย ลอบแทงนายทหาร โยนเชือกมนตร์มัดวงศ์เทวา การกระชากอ้นลูกอาจ รุนแรงเช่นนี้
ระเด่นมนตรีไม่อาจจะให้อภัยได้ ด้วยระเด่นมนตรีได้เคยไว้ชีวิต ไม่ประหารคนทั้งสองในคราว
ลอบเข้าค่าย แต่ทั้งสองกลับไม่สำนึก ทั้งสองจึงถูกระเด่นมนตรีฆ่าตายในสนามรบ ตัวละครทั้งสอง
นับว่าเป็นฝ่ายปฏิบัติที่สำคัญต่อตัวเอก ด้วยการช่วยสร้างเหตุการณ์สนุกสนาน ตื่นเต้นในบทรบ
ทัพจับศึกอย่างมาก และเป็นฝ่ายปฏิบัติที่มีแต่ความร้ายกาจ และยิ่งร้ายกาจมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้
เห็นความสามารถเหนือชั้นและคุณธรรมของระเด่นวงศ์เทวามากยิ่งขึ้นเท่านั้น

ระตู่ฆงาดา

ระตู่ฆงาดาเป็นตัวละครฝ่ายปฏิบัติที่เข้ามามีบทบาททำให้ระเด่นมนตรีต้อง
พลัดพรากจากภรรยาทั้งสอง ระตู่มีนิสัยริษยาและเป็นคนอธรรม จึงคิดกำจัดระเด่นมนตรีเพื่อ
ตนเองจะได้เป็นใหญ่ในแว่นแคว้นแดนขวา ได้แต่งสารเป็นกลลวงให้ระเด่นมนตรีมาเยี่ยมเมือง
เพื่อจะได้ลอบฆ่า ยิ่งกว่านั้นการแสดงออกของระตู่ที่ทำเป็นเสแสร้ง ยกยอบันหยี แต่ไม่จริงใจ
ก็ยังสามารถทำให้ระเด่นมนตรีหลงเชื่อตายใจตามคำเชื้อเชิญ ทั้งนี้บันหยียังมีประสบการณ์น้อย
และมองคนในแง่ดีเสมอ แต่ในที่สุดระตู่ฆงาดาก็ถูกระเด่นจะหรั่งแก้แค้น และถูกฆ่าในที่สุด

ระตุมขงาดานับว่าเป็นระตุฝ่ายปฏิบัติที่หนักอึ้งส่วนหนึ่ง ที่ก็มีมิได้แสดงออกอย่างตรงไปตรงมาเหมือน
ระตุฝ่ายปฏิบัติตัวอื่น แต่กลับใช้อุบายที่จะลอบฆ่าตัวเอกด้วยความต้องการจะเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
แต่ผู้เดียว

ระตุปัดทรา

ระตุปัดทราเป็นพระบิดานางจินตหรา มีความรักสงสารพระบิดาจนถึงช่วย
พระบิดาชักนาระเด่นมนตรีมาให้ทางสมบรรณนา ความรักพระบิดาจึงพลาให้ระตุพลอยนิกรกระเด่น
มนตรีด้วย จนถึงกับขอฝากตัวเองและบ้านเมืองไว้กับลูกเขย เมื่อระเด่นมนตรีต้องหนีจากเมืองไป
ระตุก็หนีอวลยอวารณ์ลูกเขยมา และขณะเดียวกันก็ต้องเข้ารับการระเลี้ยงดูพระกษุมารกษุมหารา
ให้ความรักพระกษุมารราวกับเป็นบุตรของตน ระตุปัดทราจึงเป็นตัวละครระตุฝ่ายดีที่นายกององใน
ด้านเป็นผู้อุปถัมภ์ระเด่นในคราวตกยาก ทั้งยังเข้าใจชีวิตของลูกสาว และลูกเขยทุกเวลา
ที่ยังสามารถเข้าถึงความรู้สึกของหลานในยามที่ต้องการติดตามหาพ่อของตัวเอง ยิ่งกว่านั้นยังมี
จิตใจหนักแน่น ให้กำลังใจแก่นางจินตหราและระเด่นกษุมารตลอดเวลา ระตุปัดทราจึงเท่ากับ
เป็นหลักให้แก่ครอบครัวระเด่นมนตรีที่ปัดทรา ทั้งนี้เพื่อทดแทนที่ระเด่นมนตรีที่ได้จากไป

ระตุปันจระรากัน

ระตุปันจระรากันเป็นพระบิดานางบุษบาสาหรี มีลักษณะนิสัยรักเกียรติ ด้กดีศรี
ตามแบบชายนักรบ และหวงชิตาของตัวเองยิ่งนัก เมื่อรู้ข่าวว่าระเด่นมนตรีได้ลักพาชิตาไป จึง
ทุนหันยกพลออกติดตาม เมื่อได้พบระเด่นมนตรีเข้าจริง ๆ จึงเบสี่ยนท่าทีไปเป็นรักลูกเขย ยิ่งกว่านั้น
ยังสนับสนุนระเด่นมนตรีให้ออกเดินทางไปเยี่ยมเยียนเมืองต่าง ๆ เพื่อเป็นเผยแพร์เกียรติยศ
ระตุปันจระรากันจึงนับว่าเป็นระตุที่อยู่ในฐานะพอด้านที่อุปถัมภ์ป็นหยีเช่นเดียวกับระตุปัดทรา อีกทั้งยัง
ทุ่มเทความรักให้แก่ลูกเขยด้วย รู้สึกภาคภูมิใจที่ชิตาของตนได้คู่ครองเหมาะสม เป็นที่เชิดหน้าชูตา
ในหมู่ระตุด้วยกัน

ประสันดา

ตัวละครพี่เลี้ยงชายประสันตามีบทบาทสำคัญเป็นผู้ใกล้ชิดตัวเอกฝ่ายชาย คอยรับใช้ตัวเอกในทุกเหตุการณ์ อีกทั้งมีจุดเด่นทำให้เรื่องสนุกสนาน ตลกขบขัน ทั้งยังได้แสดงบทบาทความจงรักภักดีต่อระเด่นมนตรีอย่างน่ายกย่องชมเชย ดังที่ชาวเมืองดาหา และเมืองกาหลัง จะรู้สึกนึกรักในอัธยาศัยของประสันดา ที่รู้จักใช้คำพูดตลกขบขันอย่างดีคณอง แม้แต่ในหมู่ขุนทหาร เสนาทั้งหลายประสันดาก็เป็นผู้สร้างบรรยากาศสนุกสนานให้เกิดขึ้น

การที่ประสันดามีบทบาทตลกขบขันในเรื่อง ที่จริงแล้วก็ด้วยจุดประสงค์หลายประการ ได้แก่ ทำเพื่อสร้างความหรรษาโดยตรง เพื่อต้องการจะเรียกความสนใจของชาวเมืองให้มาชมการแสดงหนึ่งอย่างสนุกสนาน บางครั้งประสันดาก็ทำเพื่อจะช่วยคลายเครียดให้ตัวละครผู้ที่อยู่ใกล้ชิด เช่น ชักชวนระเด่นศิริกันให้หันมาสนใจเล่นโก่ชนมากกว่าจะเอาแต่มองนางอุหลันยาหรือชอบพูดจาซุบซิบสนุกสนานกับมิสาหยั่งสาหรืหรือระเด่นจินตวันหนา ทั้งนี้เพื่อให้ระเด่นบุษบา ก้าวไกลคลายเครียดและความคิดถึงระเด่นมนตรี ยิ่งกว่านั้นบางครั้งการตลกขบขันก็ทำเพื่อจะปกปิดความผิดบางอย่างของระเด่นมนตรี เช่น ทำเป็นพากย์หนึ่งเสียงไม่ไพเราะ ซึ่งนอกจากจะเรียกเสียงฮาแล้ว จุดประสงค์ที่แฝงก็คือ ต้องการให้คนเกิดความเบื่อหน่าย และจะได้หันกลับไป อันจะเปิดโอกาสให้ระเด่นมนตรีได้ลอบเข้าไปหาพระธิดาได้สะดวก หรือไม่ก็ทำเป็นพูดจาตลกไร้สาระเพื่อเอาตัวรอด และเพื่อมิให้ใครสงสัยดาหลังขณะที่เกิดเสียสติ เมื่อพระธิดาดาทากำลังแบเวลาไปต่อหน้าต่อตา

อย่างไรก็ดีบุคลิกภาพที่น่าสนใจของประสันดาที่นับว่าจะขาดไม่ได้ก็คือ ความรักจริงใจที่มอบให้แก่ตัวเอกระเด่นมนตรี ในยามที่ระเด่นมนตรีต้องพลัดพรากจากเมืองกูเรปันและได้รับความบอบช้ำในเหตุการณ์ เสียรู้ระตุมะงาดา ประสันดาจะอยู่เคียงข้าง ไม่เคยทอดทิ้งระเด่นมนตรีเลย ยิ่งกว่านั้นประสันดาบางครั้งก็ทำตัวห่วงใยระเด่นมนตรี คอยให้ข้อคิดตักเตือน ปลอดภัย ระเด่นมนตรี ราวกับว่าเป็นพี่ชายหรือพ่อของระเด่นมนตรีในยามที่ตกกระภาสาบาก ถึงแม้บางครั้งระเด่นมนตรีจะตีและไม่ฟังประสันดาก็ตาม

ตัวละครประสันดาจึงนับว่าช่วยให้ตัวเอกฝ่ายชายไม่รู้สึกโดดเดี่ยวจนเกินไป ทำให้มีผู้คิด มีผู้ช่วย มีที่ปรึกษา และถ้านในเรื่องขาดประสันดาไป ก็จะทำให้บรรยากาศต่าง ๆ หดหู่ เศร้าหมองก็เป็นได้

3.3.3.2 ตัวละครประกอบฝ่ายหญิง

นางเกษมบุษบา

นางเกษมบุษบาเป็นตัวละครประกอบฝ่ายหญิงที่อยู่ในฐานะชานาของระเด่นมณฑรี และเดิมเป็นนางฟ้าได้จุติลงมาเพื่อชดเชยกรรมบพโลกมนุษย์ มาเกิดเป็นลูกสาวของนางปิปีไว้หนิชาวไร่กุเรบั้น เข้ามามีบทบาทผลักดันให้วิถีชีวิตของระเด่นมณฑรีมีอันต้องพลิกผันไปจากเดิม กล่าวคือ ทำให้ระเด่นมณฑรีต้องพลัดพรากจากคนรักไป ทั้งนี้เพราะนางมีรูปโฉมงดงามดึงดูดใจให้ระเด่นมณฑรีต้องเวรร้างคู่ตุนาหันไป แม้นางจะเป็นเพียงนางชาวไร่ก็ตาม

เห็นนางผู้เฒ่าโคมตรู	ยิ่งดูยิ่งพิศวาสันัก
งามรับสรรพสิ้นทั้งสารพางค์	ตั้งนางสุราลัยไตรจักร
ทั้งจริตกิริยาก็น่ารัก	พระอภัยมณีใจไปมา ²⁹

อย่างไรก็ดีชีวิตของนางที่เข้ามามีบทบาทสัมพันธ์กับระเด่นมณฑรี แม้จะอยู่ในช่วงเวลาสั้น ๆ ก็สามารถเป็นอุปสรรคใหญ่หลวง ทำให้ระเด่นมณฑรีต้องสูญเสียคู่หมั้นของตัวเองไป ลักษณะตัวละครอย่างนาง จึงจัดว่าเป็นตัวละครหญิงที่สร้างอุปสรรคชีวิตรักให้ตัวเอง แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ถึงขั้นตัวร้ายที่เข้ามาแย่งตัวเอกฝ่ายชายไป ทั้งนี้เนื่องจากนางยังเป็นตัวละครหญิงในกรอบของวรรณคดีไทยที่เป็นผู้รับเคราะห์กรรมอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ และมีเพียงแต่จะต้องพรากจากคนรักอย่างระเด่นมณฑรีเท่านั้น นางยังต้องตายจากมารดาของนางอย่างไม่มีโอกาสจะสั่งเสียหรืออุสาถากัน

บทบาทของนางแม้จะเป็นเพียงบทบาทตัวประกอบและเข้ามาปรากฏบทบาทไม่มากนัก แต่ก็สามารถสร้างเหตุการณ์สะเทือนใจให้แก่ตัวเอง ขณะเดียวกันก็สามารถเรียกร้องความเห็นใจจากผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะนางเป็นตัวละครที่ถูกชะตากรรมกำหนดไว้แล้วตั้งแต่ต้นที่จะต้องจบชีวิตลงด้วยการเพียงมีความรักกับชายผู้สูงศักดิ์อย่างระเด่นมณฑรี

²⁹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 27.

นางพญานาค

นางพญานาคเป็นนางพญาเมืองแม่มาลัย มีบทบาทเป็นชายา
ระเด่นมนตรีในระยษหนึ่งเพื่อจะให้ระเด่นมนตรีได้พลัดพรากจากพระชายาทั้งสอง และเพื่อระเด่น
มนตรีจะได้มาอยู่ใกล้เมืองดาหา เมื่อระเด่นมนตรีได้ขัดเซพเนจรกับประสันตาทลงเข้ามาอยู่ใน
เมืองแม่มาลัย นางได้ชักชวนระเด่นมนตรีให้มาเป็นสวามีของนาง และยินดีถวายราชสมบัติให้
ระเด่นมนตรีจึงได้มาใช้ชีวิตอยู่กับนาง โดยที่มิได้มีความรักผูกพันต่อนางเลย กระนั้นนางก็ยังทุ่มเท
ความรัก ใฝ่ปรนนิบัติระเด่นมนตรีมิได้ขาดตกบกพร่อง

จะเห็นว่าการที่ระเด่นมนตรีมิได้มีความรักผูกพันต่อนาง
ตลอดจนไม่อาจจะฝ่าฝืนชะตากรรมของตัวเองได้ จึงทำให้ระเด่นมนตรีต้องทิ้งนางไปอย่างง่ายดาย
บทบาทของนางจึงเป็นผู้อุปถัมภ์ระเด่นมนตรีและประสันตาทในขณะที่ต้องขัดเซพเนจร ขณะเดียวกันก็
เหมือนกับศาลาริมทางให้ระเด่นได้พักพิงสุขสบายเพียงชั่วยามก่อนที่จะจากนางไปโดยไม่หวนกลับ
มาอีก ตัวละครอย่างนางเป็นภาพของชายารอง ๆ ของตัวเอกฝ่ายชายในวรรณคดีไทย แม้จะไม่มี
ความสำคัญต่อการเดินเรื่องแต่ก็มีหน้าที่ใฝ่ปรนนิบัติ ปรนเปรอเอาใจฝ่ายชาย และอาจจะเป็นผู้
ถูกทอดทิ้งไม่ยอมอดภัยยามหนึ่ง ดังที่เคยปรากฏมาแล้วในวรรณคดีนิทานไทยเรื่องอื่น ๆ

จากการที่ได้ศึกษาลักษณะตัวละครในเรื่องดาหลัง ทำให้เห็นถึง
จุดมุ่งหมายสำคัญในการกำหนดสถานะของตัวละคร กล่าวคือ การที่กำหนดให้มีตัวละคร 3 กลุ่ม
ได้แก่ ตัวละครเอก ตัวละครรอง และตัวละครประกอบ ก็ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะสร้างโครงเรื่องให้
มีความสมบูรณ์ มีเอกภาพ อีกทั้งยังช่วยเพิ่มรสชาติสนุกสนานสะเทือนใจให้แก่เรื่อง นอกจากนี้ยัง
สอดคล้องกับการกำหนดแก่นเรื่องในด้านความรัก และการผจญภัยทำศึกสงครามอีกด้วย จะเห็นว่า
บทบาทของตัวละครเอกจะเป็นบทบาทชีวิตรัก และการผจญภัยทำศึกสงครามอันมีผลต่อการสร้าง
โครงเรื่องใหญ่ การสร้างชีวิตรักและการผจญภัย ทำศึกสงครามให้สนุกสนาน ชวนติดตามนั้น
จำเป็นที่ตัวละครเอกจะต้องพบกับความขัดแย้งจากตัวละครประกอบในเหตุการณ์ต่าง ๆ บางครั้ง
ก็ได้พบกับความอุปถัมภ์จากตัวละครประกอบ ซึ่งเท่ากับทำให้ชีวิตของตัวละครเอกต้องมีทั้งอุปสรรค
ปัญหา ขณะเดียวกันก็มีผู้อุปถัมภ์เพื่อช่วยให้ตัวละครมีกำลังใจในการดำเนินชีวิต ยิ่งกว่านั้นได้ปรากฏ
ตัวละครฝ่ายชายที่เข้ามามีบทบาทแสดงความรักผูกพันเพื่อช่วยติดตามหาตัวละครเอก และเข้าร่วม
ผจญภัย ทำศึกสงคราม และมีตัวละครรองฝ่ายหญิงที่มีบทบาทเป็นชายารองของตัวเอกฝ่ายชายใน
บางช่วงจังหวะของชีวิต นอกจากนี้ตัวละครรองเหล่านี้นอกจากจะปรากฏร่วมกับตัวละครเอกใน

โครงเรื่องใหญ่แล้ว ยังมีบทบาทต่อการสร้างโครงเรื่องรองที่มีความสัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่ และโครงเรื่องรองอิสระที่ช่วยเสริมเรื่องให้มีรสชาติสนุกสนานยิ่งขึ้น

3.4 ลักษณะคำประพันธ์

วรรณคดีมีคุณค่าทางอารมณ์และความคิดแก่ผู้อ่าน และเป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่ง เป็นสิ่งที่มนุษย์คิดและสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อให้เกิดสุนทรียภาพ การที่กวีไทยเพ่งเล็งเรื่องศิลปะหรือกลวิธีการประพันธ์เป็นสำคัญนั้น ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ มีความเห็นว่า

วรรณคดีไทยเป็นวรรณคดีทางศิลปะ ศิลปะแห่งการใช้ถ้อยคำ ศิลปะการวาดมโนภาพ ศิลปะการเปรียบเทียบ ศิลปะการโต้ตอบ ศิลปะการกลั่นกรองของอารมณ์ ศิลปะการพรรณนา ศิลปะการบรรยาย³⁰

เรื่องดาหลังแม้จะมาจากนิทานพื้นป็นไทย และโดยพื้นฐานของเรื่องก็คือลักษณะเป็นแนวนิทานผจญภัยคล้าย ๆ จักร ๆ วงศ์ ๆ ของไทย แต่การนำมาสร้างสรรค์ในรูปแบบละครนั้น จำเป็นต้องใช้กลวิธีการประพันธ์ต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดท่วงทาบองอย่างมีศิลปะมากกว่าจะเป็นการสื่อความหมายด้วยการเล่าเรื่องธรรมดา ยิ่งกว่านั้น เรื่องดาหลังจัดว่าเป็นวรรณคดีบทละคร มีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากวรรณคดีประเภทอื่น ๆ เพราะมิได้แต่งเฉพาะเพื่อให้อ่านเพราะ ชาบซึ่งเท่านั้น หากยังต้องแต่งเพื่อแสดงให้คนชมและฟังในคราวเดียวกัน บทละครแต่ละประเภทก็จะแตกต่างกันออกไปตามจุดประสงค์อีกเช่นกัน จะเห็นว่าบทละครของไทยแต่โบราณมาแล้ว จะนิยมแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกลอนมีลักษณะแบบแผนการประพันธ์ที่ไม่ซับซ้อนยุ่งยากมากนัก และเป็นที่ยึดเคยกันมานาน นับตั้งแต่การใช้เล่นเพลงพื้นบ้าน หรือการขับกล่อม ต่อมาจึงได้วิวัฒนาการ มีการส่งเสียงสัมผัส และมีจำนวนคำเข้ารูปแบบของกลอน

สำหรับคำประพันธ์ที่ใช้ดำเนินเรื่องในดาหลัง ได้แก่ กลอนบทละคร ซึ่งจะปรากฏตลอดทั้งเรื่อง โดยมีกลอนกาพย์ และกลอนเพลงพื้นบ้านแทรกอยู่บ้างเป็นบางครั้ง ดังจะได้อธิบายต่อไป

³⁰ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วรรณกรรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อ่านไทย, 2529), หน้า 88.

3.4.1 กลอนบทละคร

กลอนบทละครในเรื่องดาหลัง แม้จะมีลักษณะเช่นเดียวกับกลอนสุภาพ แต่ก็ไม่สู้เคร่งครัดในกฎข้อบังคับในการแต่งนัก ซึ่งจะเห็นได้จากจำนวนคำไม่แน่นอน ซึ่งขึ้นอยู่กับความสั้นยาวของกรรพบทกลอน และลักษณะเฉพาะในการแต่งของกวีแต่ละคน ทั้งนี้อาจจะเพื่อให้เห็นสอดคล้องกับการเลื่อนทวนองและพอดีกับจังหวะในการแบ่งวรรคตา ดังนั้นจึงพบว่ากลอนบทละครในเรื่องดาหลัง อาจจะมีจำนวนคำได้ถึง 5 - 10 คำ อย่างไรก็ตามก็มีส่วนใหญ่จะอยู่ประมาณ 6 - 9 คำ ซึ่งจะปรากฏคล้อยเคล้ากันไปมาในบทเดียวกัน ดังนี้

บัดนั้น	สองมหาเสนียดผู้ใหญ่
ซึ่งมีปรีชาไฉนญาไว	พิเคราะห์ไปก็แจ้งในวิญญาน
รู้ว่าเสห์กลของบัณฑิต	ภูมิฤทธิห้าวหาญ
จะให้ระบือถนามว่าเชี่ยวชาญ	จึงทำการหลอกหลอนมาทั้งนี้
เขาจะมาเราก็ทำจะม้วยมุต	แต่เขาสื่อธรรมยุคดีเป็นสักขี
ชื่อตรงคงสัจประเพณี	มิเสียทีเป็นทหารยอดชาย ³¹

สำหรับแบบแผนการสัมผัสของกลอนยังมีแบบแผนไม่แน่นอน มักจะยืดหยุ่นกันได้ แต่ส่วนใหญ่แล้วจะส่งสัมผัสไปยังคำที่ 2 - 6 โดยจะปรากฏคล้อยเคล้ากันไปมาในบทเดียวกัน ส่วนการใช้สัมผัสสเนจะไม่ยึดถือตามกฎเกณฑ์เพื่อความไพเราะดังเช่นในปัจจุบัน บางตอนอาจจะไม่นิยมสัมผัสสเน ทั้งนี้ก็เพื่อแต่งจะเอาเพื่อความมากกว่า ในขณะที่บางตอนต้องการสื่อความไพเราะในบทพรรณนาความ ก็จะทำให้ความสำคัญกับการสัมผัสสเนมากขึ้น

ส่วนในด้านของคำขึ้นต้นของกลอนบทละคร มีการขึ้นต้นตามลักษณะและจุดประสงค์ในการใช้ เช่นเดียวกับกลอนสุภาพ ดังนี้

³¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 39.

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวไทยพวงศ์เทพรังสรรค์
สี่พระองค์ทรงฤทธิ์ลชกลกัน	ได้ครอบครองเขตชัยบุรีรัมย์ ³²
มาจะกล่าวบทไป	ถึงเฒ่าทั้งสองชาวไร่
เป็นคนประดาชาติ เชิญใจ	ตกไร่ฟัวเมียสองคน ³³

การขึ้นต้นด้วย "จะมากล่าวบทไป" จะต่อด้วยตัวละครที่กล่าวถึง และต่อด้วยคำขยายหรือบอกกิจริยาของตัวละคร มักใช้ตอนเริ่มต้น หรือขึ้นตอนใหม่ หรือในเหตุการณ์ใหม่ที่อยู่ในตอนเดิม อาจจะใช้กับตัวละครใหม่ที่เริ่มเข้ามามีบทบาท หรือเป็นตัวละครเดิม แต่ตัดฉากกลับมากล่าวอีก และอาจจะใช้กับตัวละครที่ไม่สำคัญก็ได้

การขึ้นต้นด้วย "เมื่อนั้น" จะต่อด้วยชื่อหรือสมญาของตัวละคร พร้อมคำขยาย และบางครั้งต่อด้วยชื่อตัวละครพร้อมกับกิจริยาอาการเลขก็ได้ และจะใช้ "เมื่อนั้น" กับบทของตัวละครกษัตริย์ หรือตัวละครสำคัญที่ไม่มีกษัตริย์อยู่ด้วย ดังตัวอย่าง

เมื่อนั้น ระเด่นศิริกันเรื่องตรี³⁴

เมื่อนั้น นางบุษบาตกาใจเป็นหนักหนา³⁵

การขึ้นต้นด้วย "บัดนั้น" ก็มักจะต่อด้วยกิจริยาอาการของตัวละครเลย จะใช้กับตัวละครประกอบข้าราชการหรือสามัญชนที่ไม่ใช่ตัวละครสำคัญ ได้แก่ พี่เลี้ยง เสนา นางกำนัล ชาวเมือง ดังตัวอย่าง

บัดนั้น บิบัติไรหนีภัย³⁶

บัดนั้น ประสันตาเห็นยายถอยหนี³⁷

³²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 1.

³³เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

³⁴พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 1.

³⁵พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 67.

³⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

³⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

การขึ้นต้นด้วยกลอนดอกสร้อยอย่างนี้ จะใช้ในเหตุการณ์ต่อเนื่องจากบทกอน ซึ่งอาจจะเป็นบทบาทของตัวละครเดียวกัน หรือเป็นตัวละครคนละตัวก็ได้ และจะใช้สถานการณ์ต่าง ๆ ได้แก่ บทเข้าพระเข้านาง บทวิงวอน บทปลอบโยน บทตัดพ้อต่อว่า บทแจ้งให้ทราบ บทคร่ำครมย ดังตัวอย่าง

เจ้าพุ่มพวง	ดวงใจพียอดเสนาหา ³⁸
เจ้าพี่	เจ้ามานอนอยู่โยยถิ่นป่า ³⁹
พระเจ้า	พระจงโปรดเกล้าเสนา ⁴⁰
อยู่โย	จะสู้ม้วยบรล้วยประเสริฐนา ⁴¹

ในบางตอนก็นิยมใช้กับการดำเนินเรื่องที่ต่อเนื่องกันไป ดังนี้

ครั้นรุ่ง	สุริยาพวยพุ่งพระเวหา ⁴²
มาประสบ	แถวธำรกีบโศกใหญ่ ⁴³
รถแก้ว	เลิศแล้วด้วยมนิสิต ⁴⁴
เวียนเทียน	ให้เวียนแต่ช้ายมาชา ⁴⁵

ตัวอย่างเหล่านี้จะใช้ในการเปลี่ยนฉากไปตามเวลา สถานที่ก็ได้ หรือจะใช้กับการพรรณนาชมความงามของพาหนะ หรือมุ่งให้รายละเอียดพระราชพิธีต่าง ๆ แต่ทั้งหมดก็ยังคงถือว่าดำเนินเรื่องต่อเนื่องกันอยู่ นอกจากนี้ในบางตอนขณะที่ดำเนินเรื่องติดต่อกันก็อาจจะใช้การขึ้นต้นด้วยวลีก็ได้ ดังตัวอย่าง

38 เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

39 เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

40 เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

41 เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

42 เรื่องเดียวกัน, หน้า 560.

43 เรื่องเดียวกัน, หน้า 374.

44 เรื่องเดียวกัน, หน้า 490.

45 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 91.

มาถึงจึงจัดแจงพลพลไกร สรรพไปทิ้งปีกซ้ายปีกขวา⁴⁶
 ครั้นถึงเสด็จขึ้นพลปลลา เสนากราบเกล้าอยู่ใสร⁴⁷

อย่างไรก็ดีในบทพระราชนิพนธ์เรื่องดาหลังนี้ ในตอนที่ยกบท แม้จะบอกจำนวนคำกลอนกำกับไว้ก็จะไม่ปรากฏบทเจรจา และเพลงหน้าพาทย์หรือคำนอกบทอื่น ๆ เลย ส่วนในตอนต้นของบทจะไม่บอกเพลงร้องกำกับอีกด้วย นอกจากนี้การดำเนินเรื่องก็จะไม่มีการแบ่งตอน จะดำเนินความติดต่อกันไปเรื่อย ๆ เข้าใจว่าหากจะเล่นละครตอนใด ก็คงจะได้ใส่เพลงหน้าพาทย์ และเพลงร้องกำกับ ตลอดจนการคิดตีความเอาเองตามผู้กำกับละคร

3.4.2 กลอนเพลงกล่อมเด็ก

กลอนเพลงกล่อมเด็กในเรื่องดาหลังเป็นคำประพันธ์คล้ายประเภทกาพย์สุรางคนางค์และกาพย์ยานี ใช้แทรกในการดำเนินเรื่องบางตอนในกลอนบทละครบทใดบทหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อจุดประสงค์พิเศษบางประการ อันได้แก่ การแสดงความรู้สึกภายในใจที่มีต่อคนรัก หรือใช้ในบทขับรำ การปรากฏแทรกของกลอนกาพย์สามารถกลมกลืนกับเพื่อความกลอนบทละครที่นำมาก่อน และยังสามารถกลมกลืนกับกลอนบทละครที่จะเข้ามาต่อรับ เพียงแต่ว่าจะมีที่วางท่อนต่างไปจากบทละคร และไม่มีสัมผัสระหว่างบทกับกลอนบทละครที่นำมาก่อน หรือกับกลอนบทละครที่นำมาต่อท้าย ทั้งนี้เนื่องจากกลอนกาพย์เหล่านี้ลงท้ายด้วย เอย

สำหรับท่วงท่อนของกลอนกาพย์ที่คล้ายกาพย์สุรางคนางค์ ก็จะเป็นไปตามแบบแผนของกาพย์สุรางคนางค์ แต่มีจำนวนคำตั้งแต่ 4 - 10 คำก็ได้ วรรคสุดท้ายก็จะลงด้วยคำว่า เอย เสมอ ในการแทรกกลอนเพลงที่คล้ายสุรางคนางค์ก็จะไม่ปรากฏแทรกต่างหากแยกออกมาให้เห็นชัดเจน แต่จะแทรกติดต่อกับกลอนบทละคร และเมื่อแทรกจบแล้วก็จะต่อด้วย

⁴⁶พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 269.

⁴⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 312.

กลอนบทละคร เชื่อมกันไป จนทำให้ดูกลมกลืนกับกลอนบทละคร เพียงแต่ว่าจะมีท่วงทำนองต่างไปจาก
กลอนบทละคร การปรากฏแทรกจะมีได้ทั้ง 1 บท หรือ 2 บท ดังในตอนที่ระเด่นมนตรีหรือปิ่นหยี
กำลังพรรณนาความรู้สึกที่มีต่อระเด่นบุษบาแก้วโรละ หรือมีสาปประหมังกุหนึ่งให้ระเด่นจขหรั่งฟัง

ถึงงามโฉมอัปสรอมรแมน ก็ไม่มั่นประมาณถึงไม่ถึงสอง
โฉมใดไม่เหมือนโฉมนี้เอง งามต้องติดตายาใจเอย กลอนบทละคร
โอ้วว่ายายขยี้ของพี่อา เมื่อไรเล่า เจ้าจะมา
ให้พี่ยาสว่างร้อน ได้เห็นเมื่อเจ้าเป็นสตรี
ตัวพี่ได้แอบแนบพลสมร ความรักมาตริงอกอร กลอนเพลงกล่อมเด็ก
แต่ถอนจิตไม่วายคิดเอย

โอ้ดวงยิวหายาจิต
เมื่อไรจะได้สมคิด จะขอชมจريتเมื่อเป็นชาย กลอนเพลงกล่อมเด็ก
ท่าไหนจพบประสบกั้น พี่จะลอบชมข้ลับเจ้าโฉมฉาย
โอ้มีสาปประหมังกุหนึ่งผู้เพริศพราย เชิญมาให้พี่ชายชมเอย⁴⁸

ส่วนท่วงทำนองของกลอนเพลง ที่คล้ายกับกาพย์ยานี ก็มีลักษณะการปรากฏแทรก
เหมือนกับการแทรกของกลอนเพลงที่คล้ายกาพย์สุรางคนางค์ ลักษณะของกลอนก็มีแบบแผนคล้าย
กาพย์ยานี เพียงแต่ไม่จำกัดจำนวนคำตายตัว ทั้งนี้เพื่อมุ่งเอาเนื้อความท่วงทำนองเป็นสำคัญ กลอนเพลง
กาพย์ยานีนี้จะใช้เป็นบทกรรหิบกระหีบเปรียบเปรยนางจินตหราในตอนร้องรับ ดังตัวอย่าง

⁴⁸พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ตาลสัง เล่ม 2, หน้า 187-188.

บุญที่ได้สร้างมา เทเวศเมตตา
 พามาสมานสนอง นิมนวลควรรชม
 ได้ร่วมภิรมย์สมสอง แสนสวาทไม้คลาดห้อง
 รักเจ้ามิให้หมองใจเอ๋ย รักฤจาจะทิ้งไว้
จนห้องห้องได้ห้าเดือน ความรักใคร่จะมีเหมือน กลอนเพลงกล่อมเด็ก
ไปใส่เนื้อแล้วเชือนหนีเอ๋ย รักฤจาจะทิ้งไว้⁴⁹

3.4.3 กลอนเพลงพื้นบ้าน

กลอนเพลงพื้นบ้านในเรื่องดาหลังเป็นคำประพันธ์ที่ใช้แทรกในการดำเนินเรื่องบางตอนคล้ายกับการปรากฏแทรกของกลอนเพลงกล่อมเด็ก และปรากฏแทรกร่วมกับกลอนเพลงกล่อมเด็กในบทเดียวกัน แต่กลอนเพลงพื้นบ้านจะปรากฏในช่วงท้ายสุดของกลอนบทละคร มีเนื้อความในทำนองเยาะเย้ยเพื่อให้เห็นางจินตหราเจ็บใจ ด้วยการแสดงความรู้สึกสมเพชนางที่ไม่รู้ความจริงว่า บันหยิ่งมีนางอื่น ๆ ไม่ใช่แต่จินตหราเพียงคนเดียว ลักษณะกลอนเพลงพื้นบ้านจะมีแบบแผนเป็นกลอนหัวเดียว คือ สัมผัสด้วยเสียงสระเดียวตรงคำสุดท้ายของกลอนช่วงหลัง และก่อนจะจบจะเปลี่ยนการสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของกลอนช่วงหน้า ส่วนจำนวนคำในวรรคไม่กำหนดตายตัวว่าต้องกี่คำ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับใจความและทำนองในการร้อง และจะลงท้ายด้วยคำว่า เอ๋ย

ถ้าบอกเหตุให้ จะให้ไปโดยดี

ด้วยเอ็นดูขณะ ที่ไหนเลยจะมี

เกิดมาอัปรีช เช่นนี้มีขอบเอ๋ย

ถ้าจะบอกแต่จริงไป แม้มิให้ไปจะเสียการ

ถึงพี่รักหนึ่งใจ ไม่มีเสมอสมาน กลอนเพลงพื้นบ้าน

มิให้มีราศีพาน ราศานแก่นวลเจ้าเอ๋ย⁵⁰

50 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

จากการศึกษาลักษณะคำประพันธ์ในด้านของกลอนบทละครพบว่า กลอนบทละครจะไม่เคร่งครัดในเรื่องกฎข้อบังคับในการแต่ง ลักษณะการแต่งน่าจะมุ่งที่การแสดงในการสื่อเพื่อความมากกว่าจะมุ่งความไพเราะทางสัมผัสสัทนะ คำขึ้นต้นของกลอนบทละครก็นิยมใช้ตามขนบการแต่งบทละคร ส่วนกลอนเพลงอื่น ๆ ที่ปรากฏแทรกจะใช้ในจุดประสงค์พิเศษ และสามารถปรากฏแทรกได้กลมกลืนกับกลอนบทละคร แบบแผนของกลอนเพลงจะคล้ายกับคำประพันธ์ประเภทกาพย์สุรางคนางค์และกาพย์ยานี แต่ไม่จำกัดจำนวนคำตายตัว ทั้งนี้เพื่อมุ่งเอาเพื่อความและท่วงทำนองเป็นสำคัญ นอกจากนี้กลอนทุกบทไม่ปรากฏบทเจรจา เพลงหน้าพาทย์ หรือเพลงร้องกำกับ เข้าใจว่า ถ้าหากจะเล่นตอนใด ก็คงจะเลือกเฉพาะตอนที่เหมาะสม แล้วจึงจะได้ใส่เพลงต่าง ๆ เข้าประกอบทีหลัง

3.5 กลวิธีการดำเนินเรื่อง

วรรณคดีบทละครในนั้น จะแตกต่างจากวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ ในแง่ที่ว่า ผู้เขียนบทละครเขียนขึ้นโดยมีจุดประสงค์ให้ผู้ออกแสดงเพื่อให้เห็นชมเป็นประการแรก และภายหลังมีการนิยมนำบทละครการดีพิมพ์เพื่อให้เห็นอ่านด้วย วรรณคดีบทละครจึงมีรูปแบบเฉพาะตัว เนื่องจากเขียนขึ้นเพื่อแสดงเหตุการณ์การกระทำ และบทสนทนาของตัวละครในเรื่องก็เป็นส่วนประกอบสำคัญของบทละคร นอกจากนี้บทละครยังจำเป็นต้องกำหนดฉาก และรายละเอียดต่าง ๆ เพื่อให้อ่านสามารถเกิดภาพได้ดีพอ ๆ กับการชมการแสดงที่เกิดบนเวที จึงเห็นว่าวรรณคดีบทละครในนอกจากจะแต่งขึ้นตามแบบแผน และกฎเกณฑ์การประพันธ์ร้อยกรองแล้ว ยังต้องดำเนินเรื่องตามท่วงทำนองแต่งเพื่อให้เห็นสอดคล้องกับวิธีการแสดงอีกด้วย

สำหรับท่วงทำนองการแต่งที่นำมาใช้กับวรรณคดีบทละครในนั้น จะใช้บทบรรยายในการดำเนินเรื่องเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะต้องการจะเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ ซึ่งมักจะดำเนินเรื่องตามเวลาอันหลัง การดำเนินเรื่องด้วยบทบรรยายช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเรื่องได้โดยตลอด บางตอนก็มุ่งสร้างภาพ ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงอารมณ์ของตัวละคร ตอนเหล่านี้ผู้แต่งก็ใช้ท่วงทำนองพรรณนาเพื่อให้เกิดภาพและอารมณ์ในจินตนาการ บางตอนเพื่อให้การดำเนินเรื่องดูสมจริง และมีชีวิตชีวา ผู้แต่งก็จะใช้บทสนทนาเข้าประกอบการบรรยายอีกด้วย เรื่องดาหลังก็ได้พบกลวิธีการดำเนินเรื่องด้วยท่วงทำนองแต่งในบทบรรยาย

บทพรรณนา และบทสนทนา มาใช้ในการดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

3.5.1 บทบรรยาย

บทบรรยายจะแสดงให้เห็นว่า ใคร ทำอะไร ที่ใด เมื่อไร อย่างไร เป็นการดำเนินเรื่องเพื่อบอกเล่าเพื่อความ ในเรื่องดาหลังได้ปรากฏว่ามีการเดินเรื่องที่แทรกด้วยบทบรรยายตลอดทั้งเรื่อง ทั้งนี้ก็เพื่อช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจ เนื้อหาได้แจ่มแจ้งขึ้นกว่าการใช้บทสนทนา นอกจากนี้บทบรรยายบางตอนยังใช้ในการสร้างเหตุการณ์พิเศษต่าง ๆ ดังนี้

3.5.1.1 เล่าข้อเท็จจริงและเหตุการณ์

หน้าที่สำคัญพิเศษของบทบรรยายก็คือ การเล่าเรื่อง จะเห็นว่า ตามปกติในวรรณคดีบทละครใน มักจะเปิดเรื่องด้วยบทพรรณนาจากบ้านเมือง จากนั้นก็จะใช้บทบรรยายเข้าเรื่องอย่างตรงไปตรงมา โดยมุ่งเข้าสู่เหตุการณ์ในวงศ์เทวามือเมืองกุเรปัน การบรรยายเพื่อชี้แจงเข้าสู่เหตุการณ์เริ่มเรื่องนี้ จึงเท่ากับเป็นจนวนอกเล่าสภาพชีวิตของตัวละคร เพื่อช่วยปูพื้นฐานให้เห็นการดำเนินชีวิตของราชวงศ์กุเรปัน และตัวเอกคือ ระเด่นมณฑรีก่อนที่จะพาเข้าสู่บทสนทนาอันจะนำไปสู่ปมปัญหาขัดแย้งต่าง ๆ

เมื่อขึ้น	ระเด่นมณฑรีมีสง่า
อยู่จำเริญรวิยาใหญ่มา	ชันษานั้นได้สิบห้าปี
แสนเสน่हांพระอนุชา	ตั้งร่วมครรภาทั้งสองศรี
องค์อนุชาก็รักดี	ภูมิเรียนรู้อบรมวัน
ด้วยเดชะเทเวศร์อันเรืองชัย	ก็เจเน็จสันต์ตฤกลิ่งสรรพ
เย็นเข้าชันเฝ้าเป็นนรินทร์	กับพระขนิษฐนั้นทุกวันวาร ⁵¹

⁵¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 11.

การบอกเล่าข้อเท็จจริงเหล่านี้ บางครั้งก็มักใช้ในเหตุการณ์ที่ไม่

ดีเด่น หรือมีจุดสนใจพิเศษใด ๆ เป็นแต่เพียงเหตุการณ์ปกติ ซึ่งผู้แต่งมุ่งแต่บอกข้อเท็จจริงเพียง
อย่างเดียว ดังที่ตอนกล่าวถึงการดำเนินชีวิตทั่วไปซึ่งมีเรื่องราวระหว่างระเด่นศิริกับสองพี่น้องจูเหรีจ
ที่เมืองกาหลัง โดยยังไม่มีอุปสรรคหรือความขัดแย้งเกิดขึ้น หรือในเหตุการณ์การกวาดต้อนครัวเรือน
เมืองตระเสเพื่ออพยพมาเมืองหมั้นหยาบาเอ็ด ทุกอย่างก็เป็นไปตามปกติ ในบางครั้งที่การบรรยาย
อาจจะใช้ในการกล่าวเรื่องย้อน ทั้งนี้เพื่อมิให้ผู้อ่านลืมเหตุการณ์เดิมที่ได้พิกฤติไว้ชั่วคราว ผู้แต่งจึง
ต้องกล่าวย้อนเหตุการณ์เดิมด้วยการบรรยาย แล้วจึงจะเข้าสู่เหตุการณ์สำคัญต่อไปด้วยการใช้
บทสนทนา ดังที่ได้กลับไปกล่าวย้อนชีวิตของระเด่นมนตรีกับนางจินตหราที่เมืองปัตตรา ก่อนที่
พี่น้องจะกล่าวลาจินตหราไปเที่ยวป่า หรือกลับไปกล่าวถึงชีวิตของพระชายาทั้งสองที่เมืองกุเรบัน
ที่ฝ้าคอยระเด่นมนตรีอยู่เป็นเวลานาน ก่อนที่ทั้งสองจะดำริที่จะออกติดตามสามี ดังตัวอย่าง

มาจะกล่าวบทไป	ถึงบ้านหยีเหมาะดีกาหรา
ซึ่งพลัดกันกับสองอนุชา	ไปอยู่เมืองปัตตราบุรี
ได้ร่วมภิรมย์สังวาส	ในนุชนาญจินตหรามารศรี
ช้านานประมาณได้กึ่งปี	จนอัศรเทวีมีครรภ์
อุทรได้ห้าเดือนตรา	พระผ่านฟ้าซึ่งชมภิรมย์ช ้วย
เป็นกรรมที่จาจะจากกัน	วันนั้นพอราษราตรี ⁵²

มาจะกล่าวบทไป	ถึงนางบุษยามารศรี
กับนางกัติกานารี	ซึ่งหนีมาจากเมืองมฆาตา
เข้าอยู่ในกรุงกุเรบัน	ค่อยมีความเกษมสันต์บรรษา
ช้านานประมาณหลายปีมา	นางคิดถึงพระขั้สตาสามี
ไม่รู้ว่าพระองค์จะเป็นโฉน	จะอยู่แห่งหนใดไม่รู้ที่
พระอนุชาตามไปก็หลายปี	ยังไม่เห็นภูมิกลับมา
มิได้แจ้งเหตุการณ์ว่าเป็นโฉน	ถ้าพระองค์บรรลัยกระมังหนา
อันสองทวนนางกัลยา	สนทนากันพลางรำไร ⁵³

52 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 60.

53 เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

ในบางตอนการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมาก็ไม่จำเป็นต้องเป็น
เหตุการณ์เดิมก็ได้ อาจจะเป็นเหตุการณ์ที่เริ่มขึ้นใหม่ แต่ผู้แต่งจำเป็นต้องกล่าวถึงความเป็นมาใน
อดีตเพื่อเป็นพื้นฐานแก่ผู้อ่านที่จะเข้าใจเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นว่ามีความเป็นมาอย่างไร ดังที่
ผู้แต่งได้เริ่มกล่าวเหตุการณ์ใหม่ที่ราชวงศ์นั้นหย่าปาเอ็ด โดยกล่าวถึงความเป็นมาของราชวงศ์นี้
ก่อนที่ระเด่นมนตรีหรือบันหยี่จะเข้าไปใช้ชีวิตผจญภัยว่า

เมื่อนั้น	ฝ่ายระเด่นบรบังติกาทร
เป็นบุตรระตู่เก่าเจ้านครา	ที่สิ้นชีพชีวาพิราลัย
ระตู่ใหม่ได้ผ่านธานี	คืออชิตีผู้ใหญ่
เข้าครอบครองมเหสีกาน์ลน	จนองค์อัครวิไลนั้นมีครรภ์
ประสูติบุตรมาทั้งคู่	กับระตู่ใหม่ผ่านไอศวรรย์
อันว่าบุตรเก่าทั้งสองนั้น	ระตู่ให้บันดังบุตรา
เล่นอยู่ด้วยกันทั้งสาม	ไม่มีความฉันทาโทษา
ครั้นเข้าขึ้นเฝ้าพระบิดา	แล้วชวนกันไปเล่นพนาลี
เป็นนิจทุกวันอัตรา	เวลาเย็นกลับมายังกรุงศรี
ขึ้นเฝ้าพระชนกชนนี	แล้วกลับมาอยู่ทิวาใน ⁵⁴

ในการบอกเล่าข้อเท็จจริงและเหตุการณ์บางครั้ง ก็สามารถใช้วิธี
บรรยายได้รวบรัด ทั้งนี้เพราะไม่ต้องการให้เป็นเย้อ เนื่องจากมีเหตุการณ์ข้อเท็จจริงเหมือน ๆ กัน
ดังที่กิดาหยันของระเด่นศิริกันได้กราบทูล ชัยภูดาวิราหมามาเที่ยวตาทนั๊กของระเด่นศิริกัน จากนั้น
ก็ไปที่ตาทนั๊กของมิสาหย่งสำหรับก็ได้กราบทูลในลักษณะเดียวกันด้วยการกล่าวรวบรัดว่า

มายังวังมิสาหย่งสำหรับ	ทูลคดีตั้งองค์พระเชษฐา
ฝ่ายมิสาหย่งสำหรับผู้คดา	ก็รับวาจาทันใจ ⁵⁵

54 เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

55 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 556.

3.5.1.2 เล่าความรู้สึกรักนึกคิด

ในบางครั้งที่บรรยายก็ใช้เล่าความรู้สึกรักนึกคิดแล้วจึงต่อด้วยการพรรณานหรือบทสนทนาของตัวละคร การบรรยายลักษณะนี้จึงเท่ากับช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจความคิด อารมณ์ ของตัวละครอย่างแจ่มแจ้งก่อนที่จะกระทำหรือพูดต่อมา จะเห็นว่าบางครั้งตัวละครคิด รู้สึกอย่างไรก็จะกระทำหรือพูดไปตามที่คิดหรือรู้สึกดังที่ตาหลังรู้สึกหลงรักนางบุษบาที่กำโลละเมื่อเห็นนางบรรทมอยู่ จนไม่อาจจยทนต่อความรู้สึกจึงได้ขึ้นไปนอนเคียงข้างนาง หรือตอนที่องค์ประตารชกาหลาเห็นว่านางบุษบาที่กำโลละกำอยู่ในร่างของสตรีก็จะไม่เหมาะสม จึงได้รู้สึกกับนางว่าจะต้องแปลงร่างให้เป็นชายจะดีกว่า ดังตัวอย่าง

เมื่อนั้น	ตาหลังผู้เฒ่าโคมศรี
แต่วิคดีศโคมพระขบุตร	ให้ทวีความสวาทจะขาดใจ
สุดที่กลั่นเอ็นความเส่นหา	จะกลัวซึ่งมรณาก็หาไม่
เพลงราตรีอันรุ่มกุ่มใจ	จึงขึ้นไปนอนอาสน์อันบรร
ถึงจึงเอนแอบแนบนิ่ง	ประคองกรกอดแก้วดวงสมร
แล้วเซยพักตร์ชมปรางบังอร	ค่อยเหือดหายคลายร้อนที่ทรมมา ⁵⁶

เทเวศตริตริกันึกคิดดี	อันเป็นหญิงอยู่จะนี้เห็นไม่ได้
เมื่อทรงโคมประโลมลานใจ	บุรุษเห็นถาจจะไม่เจตนา
ถึงมิได้สมสองแต่ต้องกาย	ความอายก็จะมิไปกายหน้า
จางจะจำแลงแปลงกายา	ให้เป็นชายโสภาวิลาวัลย์
จะได้เที่ยวรบรุกทุกนิเวศ	ให้ถาเดชอสน์หยาเฒ่าฉั่น
ทั้งไม่มีราดีจะพิพพัน	คิดแล้วเทัญจึงตรัสมา
ดูกรหลานรักโคมศรี	อัยกาปรานีเป็นหนักหนา
จะเป็นหญิงอยู่ในพนาวา	เห็นไม่พ่นินทาธาดี ⁵⁷

56 เรื่องเดียวกัน, หน้า 330.

57 เรื่องเดียวกัน, หน้า 446.

ในบางครั้งการกระทำหรือคำพูดของตัวละครจะต่างไปจากความคิด ความรู้สึก ดังนั้นการใช้บทบรรยายตรงนี้จึงมีประโยชน์เพื่อช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจความคิด ความรู้สึกของตัวละครได้แจ่มแจ้ง ในขณะที่ตัวละครอื่น ๆ ไม่อาจจะล่วงรู้ความรู้สึก หรือความคิด ของตัวละครได้ ซึ่งจะเข้าใจเพียงการกระทำหรือคำพูดที่แสดงออกต่อภายนอกเท่านั้น ดังที่ ระตูมฆาตาแสร์ทำเป็นไมตรีกับบัณฑิตในขณะที่ยังใจคิดร้าย หรือที่าวดาหาได้ตรัสยอมยกพระธิดา ให้แบหลา แต่ในใจนั้นเต็มไปด้วยความปวดร้าวจนสุดจะพรรณนา

ครั้นรู้ว่าเป็นเหยื่อพิษไกร	เสด็จเข้ามาในนครา
แก่งท่าสนิทเสน่ห์ใน	คลาไคลไปรับด้วยหรรษา
ครั้นถึงจึงห้อมกายา	แล้วประสานหัตถาด้วยพลัน ⁵⁸
ให้รื้อนรุ่มกลมกลัดในอุรา	ขับซาบกายาชุมชน
มิรู้ที่จะคิดพอนปรน	จาจนสุดสิ้นสมประดี
แล้วคิดมานะกษัตรา	อายมหาเสนากับสองศรี
.....
ตามแต่สองศรีจะชอบใจ	เรามีได้ชื่นชดวาจา ⁵⁹

3.5.2.3 เพิ่มรายละเอียดในเนื้อหา

บทบรรยายในดาหลัง นอกจากจะมุ่งบอกเล่าข้อเท็จจริงต่าง ๆ แล้ว ยังเพิ่มรายละเอียดขึ้นในเนื้อหาอีกด้วย ทั้งนี้จะช่วยให้เพื่อความตอมนั้นสนุกสนาน ตื่นเต้น เข้าใจ อีกทั้งยังสามารถสร้างภาพเหตุการณ์ได้ชัดเจน การบรรยายลักษณะนี้จะพบได้ใน บทบาทบทต่อผู้กัณฑ์ในบทบรรณาธิการบันทึกกับทหาร เมืองมณฑล หรือบทบรรณาธิการต่อตัวระหว่าง มิสาปรรณหังกฤษกับประตูล่วงศาทั้งสอง

ออกรบกันตะลุมบอนยุทธนา	สองฝ่ายราราพัลวัน
บ้านทุ่งทวนแทงแย่งยุทธ	อุตุลุด่วงไปดั่งกัณฑ์
ศาสตราเข้าระปะทะกัน	ดูดั่งเปลวควันอัคคี

แต่ส่วนแก้วกล้าสาหัส

ไม่ละลดย่อที่ออกยอนนี้

กลับกลอกพาดพันกันในที่

ทหารช้างปืนหยีก็มีชัย⁶⁰

สะอึกองค์เข้าจิกเคียวทันใจ

ด้วยฤทธิเกรแก้วกล้า

แหงต๋องสองระตูปนุชา

ตกจากโอยราก็บรรลัย⁶¹

จะเห็นว่าในบทรบ บทต่อสู้ตรงนี้ท่วงทำนองการบรรยาย
จะเป็นไปอย่างรวบรัด รวดเร็ว แต่ก็ให้ภาพที่ตื่นเต้น เร้าใจ สนุกสนาน แม้ในบทอิทธิปาฏิหาริย์
ก็นิยมการบรรยายในการสร้างเหตุการณ์ ทั้งนี้เพื่อสร้างอารมณ์ และภาพการเคลื่อนไหวใน
เหตุการณ์พิเศษที่ศจรรยย์ ดังในตอนที่บ้านหยีแปลงเป็นอสรุกายเข้าไปคัดล้างคาถาไปค่ายระตู
มงกล หรือตอนที่เทพารักษ์เมืองปัตทรามาปรากฏต่อหน้าระตูปัตทราเพื่อยินดีนำบ้านหยีมาให้พระจิตา
จินตยทรา หรือตอนที่สัตว์ร้าย หรืออสูรได้ตรงเข้ามาสาแดงอิทธิฤทธิ์เพื่อชมขัณฑ์พวกบ้านจุเหร็จ

นอกจากนี้ในเหตุการณ์พิเศษอื่นเป็นพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ
ก็ใช้บทบรรยายดำเนินเหตุการณ์ ตลอดจนให้รายละเอียดขั้นตอนพระราชพิธีนั้น ๆ อีกด้วย การที่ใช้
บทบรรยายในพระราชพิธีต่าง ๆ นี้ จึงได้ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจความสำคัญ ตลอดจนเห็นภาพ
การปฏิบัติในพระราชพิธีต่าง ๆ ตามธรรมเนียมของบุคคลชั้นสูงได้เป็นอย่างดี ดังที่ปรากฏใน
พระราชพิธีราชาภิเษกหลังรัศมีหรือปืนหยีเป็นกษัตริย์ครอบครองเมืองแห่งหนยาปาเอ็ด

พออรุณรุ่งพระสุริยา

เหล่าพวกเสนาน้อยใหญ่

จัดแจงมหรสพครบไว้

จะภิเษกภูวนัยกับกัลยา

ฝ่ายโหรทาฤกษ์หน้าที

ช้างขาวที่แลวิเสทซ้ายขวา

ก็กวาดจัดตกแต่งเป็นโกลา

ท้าวนางจำซาก็เตรียมการ

.....

.....

⁶⁰พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 317.

⁶¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 463.

เขียนเทียน	ให้เขียนแต่ซ้ายมาขวา
บุโรหิตรับแว่นเวียนมา	เสนามาตยาจับต่อไป
ศรีนไต้เจ็ดรอบขอบโชค	จึงบอกควันทุณเริ่มเฉลิมให้
พราหมณ์พกลมอาจารย์ถวายเป็น	เสนาในกราบเกล้าถวาย ⁶²

3.5.2 บทพรรณนา

บทพรรณนาในเรื่องดาหลังจะนำมาใช้ในการดำเนินเรื่องที่แตกต่างกันไปจากบทบรรยายและบทสนทนา ทั้งที่ที่วงทำนองพรรณนามุ่งให้รายละเอียดเพื่อให้เกิดภาพบรรยากาศในเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งยังใช้สร้างอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละคร ดังนี้

3.5.2.1 สร้างภาพและบรรยากาศ

ในเรื่องดาหลังได้ปรากฏบทชมความงามตามความนิยมของวรรณคดีโบราณ อันได้แก่ บทชมความงามของเมือง บทชมความงามตัวละคร บทชมความงามธรรมชาติ และบทชมความงามของชนวนทัพ จะเห็นว่าแม้บทชมความงามด้วยที่วงทำนองพรรณนาจะไม่ได้มีส่วนต่อการดำเนินเรื่องโดยตรง แต่จุดประสงค์ก็คือการสร้างภาพและบรรยากาศจะมีส่วนเสริมการดำเนินเรื่อง บทพรรณนาชมความงามของบ้านเมือง และบทพรรณนาธรรมชาติจะมีส่วนในการฉาก ดังนี้ เหตุการณ์ในเรื่องดาหลังเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครในวงศ์เทวอ ดังนั้นจึงมีบทชมความงามและความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองวงศ์เทวอ เพื่อใช้เป็นฉากในเรื่อง ยิ่งกว่านั้นในการชมความงามนอกจากจะมุ่งแสดงฉากในเรื่องแล้ว ยังต้องการจะชูพื้นฐานชีวิตของวงศ์เทวอว่าเป็นวงศ์กษัตริย์ที่มีบุญบารมี มีเมืองใหญ่เป็นจุดศูนย์กลางของราชอาณาจักร มีความงดงาม อุดมสมบูรณ์ มั่นคง และยิ่งใหญ่กว่าเมืองที่อยู่รายล้อมภายนอก เหล่านี้จึงเท่ากับช่วยแสดงพื้นฐานชีวิตตัวละครว่ามีดีกว่าวงศ์อื่น ๆ บทชมความงามของบ้านเมืองจึงให้ทั้งฉากบรรยากาศและยังช่วยบอกนัยสำคัญถึงความยิ่งใหญ่ของตัวละคร

⁶²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 90 - 91.

ฉันทประาดปราสาททั้งเจ็ดชั้น	แล้วล้วนด้วยสุวรรณจารีสตรี
ทางหงส์ช่อฟ้าปราสาท	มีรูปอินทรียึดเซนตรา
สุบรรณกรกุ่มवासกริหิว	ลอยแผ่นดินจะปลิวพระเวหา
ห้ายอดสูงเยี่ยมเทียมนภา	รจนาดังโพชนต์มีมวาน ⁶³
.....
แต่ละองค์ล้วนทรงฤทธา	หุกพารากลัวเดชสยดสยอน
มาอ่อนเดียรน้อมเกล้าถวายกร	ล้วนบวรบุพผาสุมาสี ⁶⁴
.....
ประลองรททวยหาญชานาญศึก	สวนควันพสนโถมสะอึกจิกเกิด
โลดตั้งตระบองเขนตรี	กรีชกระบี่ปิ่นทวนถ้วนศาสตรา ⁶⁵
.....
ครั้นเวลารাত্রีมีหนึ่ง	เพลงบังลวดลายประภัสสร
สภารามรมย์อุดมท้าวพระนคร	ก็เพิ่มพรพูนสุขเปรมปรีดี ⁶⁶

บทชมธรรมชาติจะถูกนำมาสร้างเป็นฉากในเหตุการณ์ที่ตัวละครต้องพลัดพรากจากกัน แต่ได้ติดตามหากัน ระยะเวลาของการออกติดตามหากันนั้น นอกจากจะใช้ชีวิตด้วยการรบพุ่งทำศึกสงครามและพินิจแล้ว การเดินทางก็ยังจำเป็นต้องใช้ระยะเวลาในการเดินเรื่อง ดังนั้นเหตุการณ์ขณะที่ตัวละครกำลังใช้เวลาติดตามหากันขณะอยู่ในป่า ในถ้ำลาธารห้องทะเล จึงมีบทพรรณนาธรรมชาติมาเป็นฉากเพื่อบอกให้รู้ว่าเหตุการณ์นั้นกำลังเกิดขึ้นที่ใด และ

63 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 1.

64 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

65 เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

66 เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

ฉากเหล่านี้ใช้เป็นฉากต้นระยะเวลาในการเดินทาง เพื่อมิให้ผู้อ่านจำเจอยู่กับบทรบ หรือบทพญ้าย จึงได้เปลี่ยนบรรยากาศมาที่การชมธรรมชาติเพื่อให้เกิดความรื่นรมย์ใจ ดังนั้นนอกจากบทพรรณนาธรรมชาติจะสามารถใช้เป็นฉากเพื่อคั่นเวลาการเดินทางของตัวละครได้ดีแล้ว ยังช่วยให้ตัวละครเกิดความสนใจไปกับธรรมชาติอีกด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการเปลี่ยนบรรยากาศของเรื่องให้กับตัวละครในเรื่องตลิ่งบางบทก็ได้พบทชมธรรมชาติเห็นไปแต่ละอย่าง เช่น บทชมนก ชมสัตว์ป่า ชมผลไม้ ชมต้นไม้ ชมดอกไม้ ชมสัตว์ทะเล ชมถ้ำ ชมธารน้ำตก เป็นต้น และบางบทก็ได้พบทชมธรรมชาติในลักษณะรวม ๆ กันไป โดยนำภาพทั้งต้นไม้ ผลไม้ กิริยาอาการของนก และสัตว์ต่าง ๆ เข้ามาประกอบกันจนได้ภาพแห่งความรื่นรมย์

ชมหมู่รุกชาติดาดดา	ดอกดกระย้าตุมบาน
บ้างแย้มขยายขจายกลืน	บ้างตกกลาดดาดดินหอมหวาน
กุมเรศคสิงเคส้าสูมามาลัย	สงเสียงประสานดังดนตรี
บ้างมีผลสุกท่ามทราวมกิน	ฝูงคณابقชินเกษมศรี
ป้อนปันกันตามสกุณี	ครั้นเห็นฝูงโยคีก็บินไป
อันสิงห์สัตว์ในพนัสราวป่า	ตกประหม่าชอกชอนดอนไศล ⁶⁷

ส่วนในบทชมความงามของตัวละครมักจะผสมผสานไปกับบทแต่งองค์ทรงเครื่องในโอกาสต่าง ๆ ซึ่งจะนำไปสู่กิจกรรมสำคัญที่ตัวละครจะต้องเข้าไปในเหตุการณ์นั้น ๆ อันได้แก่ พระราชพิธีสำคัญ การศึกสงคราม การออกวาราชการ การแบลลา การเล่นหนัง การออกติดตามหาคนรัก เป็นต้น วิธีการพรรณนานั้นจะมุ่งพรรณนาที่ความวิจิตรงดงามของเครื่องแต่งกายทุกส่วน พร้อมทั้งการแต่งกายอย่างบรรจงงดงามเลิศล้ำตามลักษณะความงามในอุดมคติ บางตอนถึงแม้จะเป็นการแต่งกายเพื่อเข้าศึกสงคราม ... ก็ยังพบความงามของตัวละครว่างามอย่างพระอินทร์ หรือเทพบุตร

⁶⁷พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 304.

อย่างไรก็ดีการพรรณนาความงามของตัวละครในบางตอน ก็อาจ
จะพรรณนาแยกออกมาได้โดยไม่ผสมผสานไปกับการแต่งองค์ ดังที่ในบทการพรรณนาความงาม
ของตัวละคร ซึ่งจะพบการพรรณนาทั้งอย่างกะทัดรัด และให้รายละเอียดในทศทุกส่วนตามขนบใน
วรรณคดีไทย ดังนี้

รูปทรงสงครีก็วิไล	สุรเสียงไพเราะเสนาะหนัก
บทบาทก็ประหลาดนักหนา	ที่ท่วงทีก็ริยากี่แหลมหลัก
เห็นคมสันองอาจประหลาดนัก	ไม่เกรงศักดิ์เราผู้เสนา
น่าจะเป็นหน่อเนื้อกษัตรา	พลัดซัดเข้ามาในกรุงศรี ⁶⁸
เจ้างามสรรพมาจับอารมณ์ชาย	ไม่ห่างหายคลายรักสักนาที
ละออองดังทองธรรมชาติ	ความสวาทมาเรียงอุรุษี
งามทรงแลหลงสมประดี	ถึงจะม้วยชีวิไม่ลยห้อง
เจ้างามพักตร์งามศักดิ์งามศรี	จบสกลโลกก็ไม่มีสอง
แม้หนีได้สูสมชมน้อง	พี่ไม่ครองชีวิตสืบไป ⁶⁹

ในบทชมกรชบวนทัพนั้นจะถูกใช้เพื่อสร้างบรรยากาศในเหตุการณ์
ศึกสงครามที่จะมีขึ้น อีกทั้งเพื่อต้องการแสดงแสนยานุภาพของกองทัพอันเกรียงไกรด้วยขบวนทัพ
ขบวนม้า ขบวนช้าง ตลอดจนบทชมรถ ในการชมกรชบวนทัพ ก็มักจะแยกการชมพาหนะ คือ จมวี
การชมช้าง ชมรถ ชมม้าออกไปต่างหากจากการชมขบวนทัพซึ่งประกอบด้วยผู้ร่วมขบวน การชม
ขบวนทัพดังกล่าวมุ่งให้เห็นภาพยิ่งใหญ่ เกรียงไกร อีกทั้งยังให้ความงดงามวิจิตรโดยเฉพาะในบทชมม้า
ชมช้าง และชมรถ ยิ่งกว่านั้นยังมุ่งพรรณนารายละเอียดในขบวนทัพต่าง ๆ เช่น ขบวนทัพก็จะบอก
ตำแหน่งของนายทหารและอาวุธ ส่วนบทชมรถก็จะมุ่งให้รายละเอียดความงามของทุกส่วนของ

⁶⁸พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 303.

⁶⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 329.

รททรง อย่างไรก็ตามการชมกรชนวนที่พนั้น กวีก็อดไม่ได้ที่จะสร้างควมยิ่งใหญ่เกรียงไกรจนถึง ให้ความเกินจริงในภาพจินตนาการขึ้นมาได้ ดังนั้นในบทพรรณนากรชนวนที่พจึงมุ่งสร้างบรรยากาศ ความยิ่งใหญ่ ความงดงาม และรายละเอียด จนได้ภาพและบรรยากาศเพื่อจหน้าไปสูเหตุการ์ณ สำคัญในการรบพุ่งที่จะมีขึ้น ดังตัวอย่าง

งามม้างามองค์พรททรงโฉม	ตั้งจะเสียนลอยโพยมในเวหา
งามพลพหลล้วนเดชา	งามสง่า ไร้สะท้านทุกธานี
งามสรรพอาวุธเป็น เหล่ากัน	ดาบกริชกันหย่นถือตามที่
หอกจ้าวเกาทัณฑ์ทวนตรี	โล่ตั้ง เขนกระบี่ปืนไฟ
งามธงสามชายปลายสขบัต	เป็นชนิดโบกโบยอยู่ไสว ⁷⁰
ทั้งธงฉานธงชายธงชัย	แดงกลาดดาชไปจนสุดตา

รททอง	กุกองด้วยมณีมีค่า
พินดาชาสตรจนา	ประดับล้วนจินดาวาวไว
ประกอบด้วยดุมวงกงกำ	ทำด้วยประพาฬแหล่งแสงใส
แปรกแอกย่นงอนวิไล	ธงชัยปลายสขบัตโบกบน
มีเสาจานล็กพนักตั้ง	มีกระจั่งหกกลับสับสน
ใบโพธิ์รายรอบกอบกล	ตั้งเวไชยนต์อมรินทร์ ⁷¹

⁷⁰พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 456.

⁷¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 304.

ข้างต้น	ชนะงามานายชนแกลัวกล้ำ
สมพงษ์สำหรับวงศ์กษัตรา	ชี เจ้ายุทธนาโพธิ์
โกญจนาทกรขติมคริมคราฆัน	ประดับเครื่องสุวรรณสลบสี
พุททองกรองจามจรี	ปกหลังสูงทึ่สุวรรณพราย
สมงาด้วยแก้วแกมทอง	ปกกรรพองกรองช่ายมุกดาฉาย
ใบโพธิ์สุวรรณเรืองราย	ทรงพระแสงขอรายเป็นที่รา ⁷²

3.5.2.2 ให้รายละเอียดอารมณ์ภายในตัวละคร

การสร้างเนื้อหาที่พิเศษยิ่งไปกว่าการดำเนินเรื่องโดยทั่วไป ก็คือ การทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจความในใจของตัวละครได้ โดยใช้ท่วงทำนองพรรณนาอารมณ์ ความรู้สึก ท่วงทำนองนี้จะปรากฏเป็นระยะ ๆ เพื่อจะให้ตัวละครได้มีโอกาสระบายความในใจกับธรรมชาติ ซึ่งมักจะเป็นอารมณ์โศกเศร้าอันเกิดจากการที่ตัวละครต้องมียันพลัดพรากจากคนรัก ท่วงทำนองที่มีส่วนสร้างเรื่องให้เกิดรสชาติ แม้จะไม่มีการเดินทาง แต่เท่ากับทำให้ตัวละครได้แสดงความรู้สึกที่ผู้อ่านได้รับรู้ความในใจของตน ซึ่งจะได้รับรสบันเทิงไปในอีกรูปแบบหนึ่งแทนการเดินทางด้วยบทสนทนา และบรรยาย

ในตอนที่มีสาประหมังกุหนึ่งต้องพลัดบ้านจากเมืองมา และต้องมาอยู่ในสภาพเจ้าชายตกไร่อย่างน่าสงสารนั้น ภาพธรรมชาติยามเย็น แทนที่จะช่วยสร้างอารมณ์ย้อมใจนางให้มีความสุขสดชื่นก็กลับยิ่งเพิ่มความรู้สึกน่าสมเพชต่อชะตากรรมของตัวเองยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

บักขากลับมาระวังรัง	ปรนมือประดังเสียงสรอมสร
บ้างคาบเหยื่อเพื่อบุตรในอุทร	บ้างปั้นปั้นชมกันสนั่นไพร
ครั้นสงบเสียงคณาบักชี	สมาลีขยายแยมกลีบไสว

⁷²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 304.

ส่งกลิ่น เรณูชูใจ	หอมตรลบอบไปทั้งในดง
พระพายรำเพยพัดพาน	เยาวมาลัยตะลึงไหลหลง
ให้วีเวกฤทัยงวยงง	โคมยงคชหนึ่งถึงธานี
.....
เคยฟังดุริยางค์ประสานเสียง	ได้ยินแต่สาเนียงปักษา
อกเอ๋ยเคยเล่นเจอร์จา	เคยเสวยโภชนาเปรมปรีดี
มาได้ความตกยากลำบากใจ	กินแต่ผลไม้ในไพรศรี ⁷³

ในบางครึ่งภาพของธรรมชาติที่ยิ่งช่วยให้ผู้อ่านล่วงรู้ความรู้สึกที่อยู่ลึก ๆ ของตัวละครได้เป็นอย่างดี ดังที่นางบุษบาแก้่าโละขณะที่กำลังโศกเศร้า เอาแต่คิดถึงภาพความสนุกสบายในราชวัง พลันนางก็เหลือบไปเห็นดอกแก้วที่กำลังถูกลมพัดแกว่งไกวไปมา และเมื่อแสงจันทร์ส่องส่องดวงใจของนาง ก็ทำให้นางนึกถึงดาหส์ซึ่งขึ้นมาโดยไม่รู้ตัว

เหลือบเห็นพฤษภกษณูหนึ่ง	มีกิ่งโน้มค้อมอยู่ไสว
ทรงผลปนดอกบังใบ	พระพายพัดแกว่งไกวไปมา
แสงจันทร์ส่องส่องดวงใจบัง	เหมือนดาหส์เซ็ดหนึ่งโถ่ ⁷⁴

นอกจากจะปรากฏบทพรรณนาโศกเศร้าจากการพลัดพรากคนรักแล้ว บางตอนก็เป็นบทพรรณนาอารมณ์รักและแสดงออกด้วยการเกี่ยวพาราสิ บทพรรณนาแบบนี้ทำให้เห็นถึงความรู้สึกของตัวละครฝ่ายชายที่มีต่อคนรัก และเผยออกมาด้วยการโธ่โธมเว้าวอนให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดความซาบซึ้ง เคลิบเคลิ้มจนรู้สึกนิกรรัก บทเกี่ยวพาราสิในดาหส์จะพบในตอนที่ระเด่นมนตรีเกี่ยวหญิงที่รักในทานองเข็ญชวนโถมเล่า เย้าหยอก ในที่สุดก็ได้นางเป็นชายา และยังมีบทอัศจรรย์ซึ่งบรรยายถึงสภาพธรรมชาติในลักษณะต่าง ๆ กันไปเป็นการเปรียบเทียบ

⁷³ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหส์ เล่ม 1, หน้า 451.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

สุดเอ๋ยสุดสวาท	นุชหน้าไม่เห็นนอกพี่
แต่รชมเตรียมตรมทกราตรี	แต่วันพี่เห็นน้องก็ต้องใจ
ไม่ควรที่จะใช่เป็นทาสา	อย่าว่าไม่ชอบอ้อชฌวลีย์
จะ เป็นเพื่อนนิทรายาใจ	เออไหนว่าไม่ปราณีบาง
.....
พระพิรุณโพรยปรายกระจายต้อง	มณฑาทองค้อยรชบายคล้ายคลี่
กมุรีนกล้วงกลืนสุมาลี	ยีนดีร่วมรสกรีทา ⁷⁵

ในบางตอนก็ปรากฏบทพรรณนาอารมณ์ปรารถนาของตัวละครฝ่ายชายที่มีต่อตัวละครฝ่ายหญิงไว้อย่างน่าเห็นใจอีกด้วย เช่นกัน ดังที่บทพรรณนาอารมณ์ปรารถนาของระเด่นมนตรีนี่มีต่อนางบุษบาแก้วโลชะว่า

โธ่เจ้าดวงยิวหาของเรียมเอ๋ย	เมื่อไม่เล็งเห็นเลยนอกพี่
ท่าไหนเจ้าจะแจ้งแห่งคดี	ว่าพี่เปลี่ยนแปลงปลอมกายมา
สงวนศักดิ์อุตสาห์รักษาองค์	มิให้ผิดประยูรวงศ์อัญญา
พี่ก็แกลังกล้าวรสหจนา	หวังจะให้สุดาประจักษ์ใจ
เจ้าไม่เขื่อนเป็นพัตร์มาพาที	แต่จะเลดูพี่ก็หาไม่
กันแต่ซึ่งชัดกลัดใจ	ท่าไหนจะแจ้งซึ่งกิจจา ⁷⁶

3.5.3 บทสนทนา

บทสนทนา คือ คำพูดของตัวละครที่ใช้โต้ตอบกันในเรื่อง บทสนทนา เป็นองค์ประกอบสำคัญสำหรับวรรณคดีบทละคร ทั้งนี้เพราะเนื้อหาสาระสำคัญส่วนใหญ่ของบทละคร จะปรากฏออกมาในรูปของการสนทนา ซึ่งจะเป็นส่วนที่ทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไป นอกจากนี้บทสนทนายังช่วยให้ผู้อ่านทราบถึงแนวคิดของกวี ทราบถึงบุคลิกลักษณะของตัวละคร ชัดชัดแย้งระหว่างตัวละคร

75 เรื่องเตียวกัน, หน้า 14 - 15.

76 เรื่องเตียวกัน, หน้า 336.

ภูมิหลังและรายละเอียดต่าง ๆ ได้ดี โดยกวีไม่ต้องการบรรยายหรือพรรณนาความให้ยืดยาว ทั้งยังช่วย
 ให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อมกันด้วย บทสนทนาจึงเป็นท่วงทำนองที่ทำให้เรื่องมีความ
 สมจริง น่าสนใจ มีชีวิตชีวา โดยเฉพาะบทสนทนาที่คมคาย มีชั้นเชิง และถูกต้องตามฐานะ
 เหมาะสมกับบทบาทของตัวละคร สำหรับการเดินเรื่องด้วยบทสนทนาในเรื่องดาหลังก็ได้พบว่า ช่วย
 ให้เข้าใจเนื้อหาดีขึ้น และทำให้เนื้อหามีชีวิตชีวา ดังนี้

3.5.3.1 แสดงลักษณะและนิสัยตัวละคร

เนื่องจากบทสนทนาเป็นพูด จะมีการใช้ถ้อยคำ และใช้
 ศัพท์ง่ายและน้อยกว่าบรรยายและพรรณนา การสนทนาของตัวละครจะทำให้เรื่องดำเนินไปได้
 อย่างกระชับและสามารถเข้าใจเนื้อเรื่องได้ดีกว่าการใช้บรรยาย และพรรณนา ซึ่งวิธีการหลังนี้
 จำเป็นต้องใช้ถ้อยคำยาว และบางครั้งก็ใช้ถ้อยคำอย่างไพเราะเพราะพริ้ง ซึ่งต้องอาศัยการ
 จินตนาการจึงจะเข้าใจได้ แต่การสนทนาเป็นบทบาทที่ตัวละครพูดโต้ตอบกันในเหตุการณ์ ผู้อ่านจึง
 เป็นเหมือนผู้ที่เข้าไปเห็นเหตุการณ์นั้นด้วยตัวเอง ซึ่งจะดีกว่าการที่ผู้แต่งต้องมาถ่ายทอดเนื้อความ
 ด้วยการเล่าเรื่องให้ทราบอีกที นอกจากนี้บทบาทสนทนาจะทำให้ผู้อ่านทราบถึงบุคลิกลักษณะ อารมณ์
 ภูมิหลัง ที่ศนคติ ท่าทีของผู้สนทนาได้ดี ทั้งนี้ผู้แต่งได้ให้ตัวละครโต้ตอบกันเหมือนกับในสถานการณ์
 ชีวิตจริง ทั้งได้สอดใส่สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ลงไปในคำพูดของตัวละครเพื่อจะได้ให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่อง
 ได้ดีขึ้นโดยผ่านทางคำพูดของตัวละคร ดังที่เมื่อระเด่นมนตริได้พบนางบุษบาแก้วละตอมนที่ได้กลายเป็น
 ร่างเป็นหญิงแล้ว ระเด่นมนตริถึงกลับกล่าวกับนางด้วยคำพูดไม่ก็คำ แต่ก็ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึก
 และเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี โดยไม่ต้องง้อใช้การบรรยายหรือพรรณนามากมาย

พระลตองดลพั้งแนบเนื่อง

กรประคองกอดแก้วแล้วรับชัญ

ดังตายแล้วเกิดใหม่ได้พบกัน

จะบิดคั่นไปเอนชื่อนองรัก

เพื่อเพราะผลกรรมได้จางจาก

พลัดพรากจากนิเวศอาณาจักร

เป็นบุญชุกมาได้พบหักตร์

นางลักษณะไม่ปลงลงใจ⁷⁷

⁷⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 547.

คำว่า "ตายแล้วเกิดใหม่ได้พบกัน" น่าสะเทือนใจตรงที่ชีวิตระเด่นมนตรี
 ที่ซึ่งชีวิตต้องพลัดพรากจากนางบุษบากำโลนมาตั้งแต่ต้น นับจากความเข้าใจผิดกันครั้งแรก การได้พบ
 รักรักกันก็มีอันพลัดกันไปนานแสนนาน แม้จะได้พบกันอยู่ใกล้ชิดแค่เอื้อม ระเด่นมนตรีก็ไม่มีโอกาสจะเผย
 ตัวให้ได้รู้ จนวันหนึ่งที่นางพันสาป ศาพุดของระเด่นมนตรีจึงกินใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะกินความถึง
 เหตุการณ์ชีวิตที่คู่อาถรรพ์พลอยได้รับรู้ด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ มาแล้ว ศาพุดตรงนี้จึงไม่จำเป็นต้อง
 กล่าวให้ยืดยาว ก็สามารถเข้าใจความรู้สึก อารมณ์และท่าทีของระเด่นมนตรีได้เป็นอย่างดี หรือใน
 ตอนที่นางจินตหรากรล่าวตัดพ้อป็นหยีหรือระเด่นมนตรีขณะที่ได้พบหน้า หลังจากที่ได้จากนางไปเป็น
 แรมปีว่า

อันพระบิดตรงค์ทรงชัย	ท่านพร้อมโศครวรรยาบริบูรณ์
ประกอบด้วยเอกองค์งลักษณ์	บำรุงรักมิให้เศร้าเสียมสุข
ทั้งสมบัติที่สถานมากมูล	จึงพูนสุขสิมหลงสมประดี
อนิจจาพระไม่มีความอาลัย	มาขัดขวางร้างไว้ให้หมองศรี
อันเป็นหญิงยากจริงเพราะสิ่งนี้	สำหรับที่จะรับแต่อัปรมาณ ⁷⁸

จะเห็นว่าศาพุดไม่กี่ศาตรงนี้ ได้กินถึงความรู้สึกทุกข์ทรมานจากการหลงรัก
 ชายเพียงฝ่ายเดียว ทั้งยังถูกทอดทิ้งเห็นนางได้รับความขมขื่น อัปรมาณ ตลอดจนได้รับรู้รสของ
 การเป็นหญิงเมื่อถูกเหยียบย่ำจากศาพุดกรซบกระเทือนของนักชู้บรา ศาพุดตรงนี้แสดงถึงความรู้สึก
 เจ็บช้ำทั้งหลายที่ต้องผ่านเวลามาเนิ่นนาน จึงได้ทำให้นางรู้สึกปลงต่อความทุกข์ได้อย่างดี

ในบางตอนปรากฏว่าตัวละครบางตัวมีลักษณะเป็นคนพูดน้อย แต่ศาพุด
 เหล่านี้ก็กลับกินความมาก ทั้งนี้เป็นศาพุดที่สร้างอารมณ์ได้ใกล้เคียงความเป็นมนุษย์เพราะแฝงความ
 สะเทือนใจอยู่ในนั้น ดังที่นางบุษบากำโลนพระธิดาหาถูกดาหลังเข้าสู่โคมถึงตัวถึง 3 ครั้ง และใน
 ดึงที่ 3 นางจำเป็นต้องตรัสกับดาหลังอย่างอากหาญ และตรงไปตรงมาว่า

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 277.

เมื่อเกิดมาเป็นสตรี	จะสงวนประเวณีให้แจ่มใส
มาทำผิดระคนกัจนใจ	เกิดมาก็ใช้เวรมา
อันจะมามีกรรมช้ำเป็นสอง	ไม่ยอมใจให้ครองเสน่ห์หา
มิให้ชายสองต้องกายา	ฤาจะพาหนีไปจากเวียงชัย
อันจะให้อ้าอยู่แต่งการ	ช้ำไม่หายอุทธานคนได้
ช่วยคิดชีวิตจะได้สืบไป	สิ่งใดจงได้ปรานี ⁷⁹

คำพูดตรงนี้ย่อมแสดงถึงความเป็นบุุณชนที่ไม่อาจขยเหล็กเสียงชชตากรรมได้ กระนั้นเมื่อใดที่นางมีโอกาสเลือกชชตากรรมได้ นางก็ต้องเลือกสิ่งที่ดีที่สุดให้ตัวเอง ซึ่งนางก็ได้เลือกดาหลังมากกว่าระตุประดาทน ด้วยเหตุผลเพียงว่า ดาหลังได้ทำให้นางมีราศีแล้ว ซึ่งที่จริงนางได้ปิดบังความรู้สึกสัก ๆ ก็คือ นางได้หลงรักดาหลังขึ้นมาแล้วอย่างแทบไม่รู้ตัว นับว่าผู้แต่งได้ใช้คำพูดไม่ก็คำ แต่กลับทำให้อ่านเข้าใจอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละครได้เป็นอย่างดี

3.5.3.2 ช่วยให้อ่านนิชีวิตชีว

การดำเนินเรื่องด้วยบทสนทนา นั้น กวีจะปล่อยให้ตัวละครทั้งหลายได้มีโอกาสพูดคุยโต้ตอบกันอย่างเป็นธรรมชาติในเจตนาต่าง ๆ และตัวละครแต่ละตัวก็จะใช้คำพูดได้เหมาะสมกับบุคลิกภาพ ฐานะ อารมณ์ และบทบาทของตัวเอง ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านได้รสชาติในถ้อยคำ เกิดอารมณ์ร่วม เข้าใจ และเห็นอกเห็นใจตัวละครในสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งทำให้การเดินเรื่องมีชีวิตชีว เหมือนกับเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน ในเรื่องดาหลังจึงได้พบการดำเนินเรื่องด้วยการใช้บทสนทนาแสดงเจตนาต่าง ๆ ดังที่ตัวละครผู้เป็นกษัตริย์มักจะสื่อสารตรงไปตรงมากับข้าราชการเพื่อการถามหรือตรัสสั่ง และบรรดาข้าราชการก็จะกราบทูลหรือรับคำสั่งอย่างสั้น ๆ ในบางกรณีจะพบเจตนาการเกี่ยวพาราชีของตัวละครฝ่ายชาย มีบทสนทนาตอบอย่างแจ่มแจ้งและเอียงอายของตัวละครฝ่ายหญิง บางตอนก็มีบทสนทนาของตัวละครเพื่อแสดงความโกรธชดเคืองใจ หรือตัดพ้อต่อว่า หรืออาจจะใช้เจตนาชู้ คู่ความฝ่ายศัตรู เป็นต้น

⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 1, หน้า 390-391.

ตั้งที่บทสนทนาตัดพ้อต่อว่าของระเด่นมนตรี กับระเด่นศิริกัน ที่มีต่อพระบิดาของตนในสถานการณ์ต่างกัน จะเห็นว่าคำพูดของระเด่นมนตรีเต็มไปด้วยความรู้สึกน้อยใจ เสียใจพระบิดาทุเรศอย่างรุนแรง ในขณะที่คำพูดของระเด่นศิริกันนอกจากจะน้อยใจแล้วยังพูดเข้าข้างตัวเองเพื่อให้นางสิริเข้าใจการกระทำของตนเอง คำพูดของตัวละครทั้งสองนี้จึงแสดงบุคลิกภาพต่างกันไป แม้จะเป็นเจตนาตัดพ้อเดียวกัน ที่ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกตัวละคร ที่นี้เพราะตัวละครได้ใช้คำพูดที่เหมาะสมกับบุคลิกภาพ ลักษณะนิสัย และอารมณ์ ได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่าง

อันโทษซ้ำผิดแต่เพียงนี้	ทำมิดีความคิดซึ่งหน้าหน้า
ซ้ำรักใคร่ในนางบุษบา	ทำเมียซ้ำให้มีयरรลัย
เป็นหนอกษัตริย์จักรพัตรา	หาความพิจรรณาไม่
มาล่อลวงโสมเขาให้ตายใจ	แล้วมาเมียเขาให้มรรณา
นี้ควรขอบหรือทูลจริต	ท่านไปคิดพิศทุลปรักษา
ท้าวไม่มีจิตคิดเมตตา	แล้วจะให้หาซ้ำไม่ว่าไร ⁸⁰

พระฆราวาอย่าเพอโกรธาถอน	พระบิดรหาสุจริตไม่
ทำให้ผิดประเวณีทั้งแดนไตร	ไม่มีความอาลัยในบุตรา
แต่รักสองปันจุเหรีจแล้วมิหน่า	มาซ้ำตีประจางให้อายหน้า
แล้วว่าจะล้างชีวา	ลูกจึงลาไปป่าพนาลัย
เดชความสัตย์ของลูกนั้น	เทัญเอามนตราลงมาให้
หวังจะให้มิดสองโจรไพร	ลูกจึงให้สารมาถึงภูมิจ ⁸¹

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

⁸¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ดาหลัง เล่ม 2, หน้า 41.

คำพูดของตัวละครในบางตอนได้ทำให้ผู้อ่านเกิดความรักความเป็นดู
ในคำพูดนั้น ๆ ทั้งนี้เป็นคำพูดของตัวละครเด็กที่ออกมาจากใจที่บริสุทธิ์ ดังที่ระเด่นกุสุมาทราสงสัย
ว่าระตูปัตทราไม่น่าจะเป็นพระบิดาของตนได้ จึงไปคาดคิดเอาที่นางจินตหราผู้เป็นมารดาว่า
ใครคือ พระบิดาของตน

ลูกนี้ไม่เชื่อคำพระแม่เจ้า	พระอัยกาแก่เฒ่าเป็นหนักหนา
เห็นไม่ควรแก่องค์พระมารดา	สักขณาไม่สมพระอัยกี
อันพระแม่ควรแต่จะเป็นบุตร	ฤาวิมุติลวงลูกให้หมองศรี
แม่นมิบอกตามจริงบัดนี้	จะก่อทรราชชนินให้เด็ดตาย ⁸²

แม้แต่ในข้อความในจดหมาย กวีก็สามารถใช้คำพูดของตัวละครได้อย่าง
คมคาย ดังในจดหมายที่บัณฑิตแสดงความนัยถึงมิตรประหมังกุหนึ่งว่าตนรู้แล้วว่านางคือใคร แต่ในสาร
นั้นบัณฑิตก็อดไม่ได้ที่จะเกี่ยวพาราสีนางอย่าดี ๆ แกมผูกพันไปว่า

จงอนง้อขอเอาธานี	ถ้าอิริทธิ์ภัยมาจะอาศัย
จงฝากถนารชฎขแลฝากใจ	ไว้ในมิสาตุ้มมวยชนม์
จงขอเป็นเพื่อนทุกข์ เพื่อนสุขด้วย	เชิญช่วยอนุเคราะห์ให้เป็นผล ⁸³

การดำเนินเรื่องด้วยบทสนทนาจึงนอกจากจะต้องการสื่อสารเพื่อความ
เพื่อสร้างเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ แล้ว ยังทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเนื้อหาได้ดีขึ้น อีกทั้งยัง
ช่วยให้เกิดรสชาติ มีชีวิตชีวา ทั้งนี้เพราะคำพูดของตัวละครได้แฝงอารมณ์ ความรู้สึก ที่ตนคิด
ทำที่ ตลอดจนสามารถใช้บทสนทนาได้เหมาะสมกับบุคลิกภาพ อารมณ์ ลักษณะนิสัยของตัวละครได้
เป็นอย่างดี

82 เรื่องเดียวกัน, หน้า 214.

83 เรื่องเดียวกัน, หน้า 450.